

საქართველოს

ქრონიკა

1863

№ VI ივნისი

წელიწადი პეტროპოლისი

ტფილისი

გაბრიელ მელქიშანცის და ამბროსი ენფიაჯიანცის სტამბაში

- I. კატია, ადამიანი. (მოთხრობა) მ. ჯიმშერიძისა.
- II. ლექსები.
- III. სთერიდონისა და თაღუროზის ბაასი. სთერიდონ ნიტორელიძისა.
- IV. მოკლე განხილვა სომხური ენის წარმატების უკანასკნელ დროს. ილია რქომჭედლისშვილისა.
- V. ამაო ამაოთა თურგდალეულისა.
- VI სქატუელის ისტორია თ. სულ. ბანათაშვილისა.
- VII. საბჭოლონი. წამანა ვიკტორ ჭუკოსა, თარგმ. გიორგ. ნიქოანისა. 2

საქართველოს

ქვეყნის

სახლი ტელეგრაფული ქუჩისა

გამოცემის

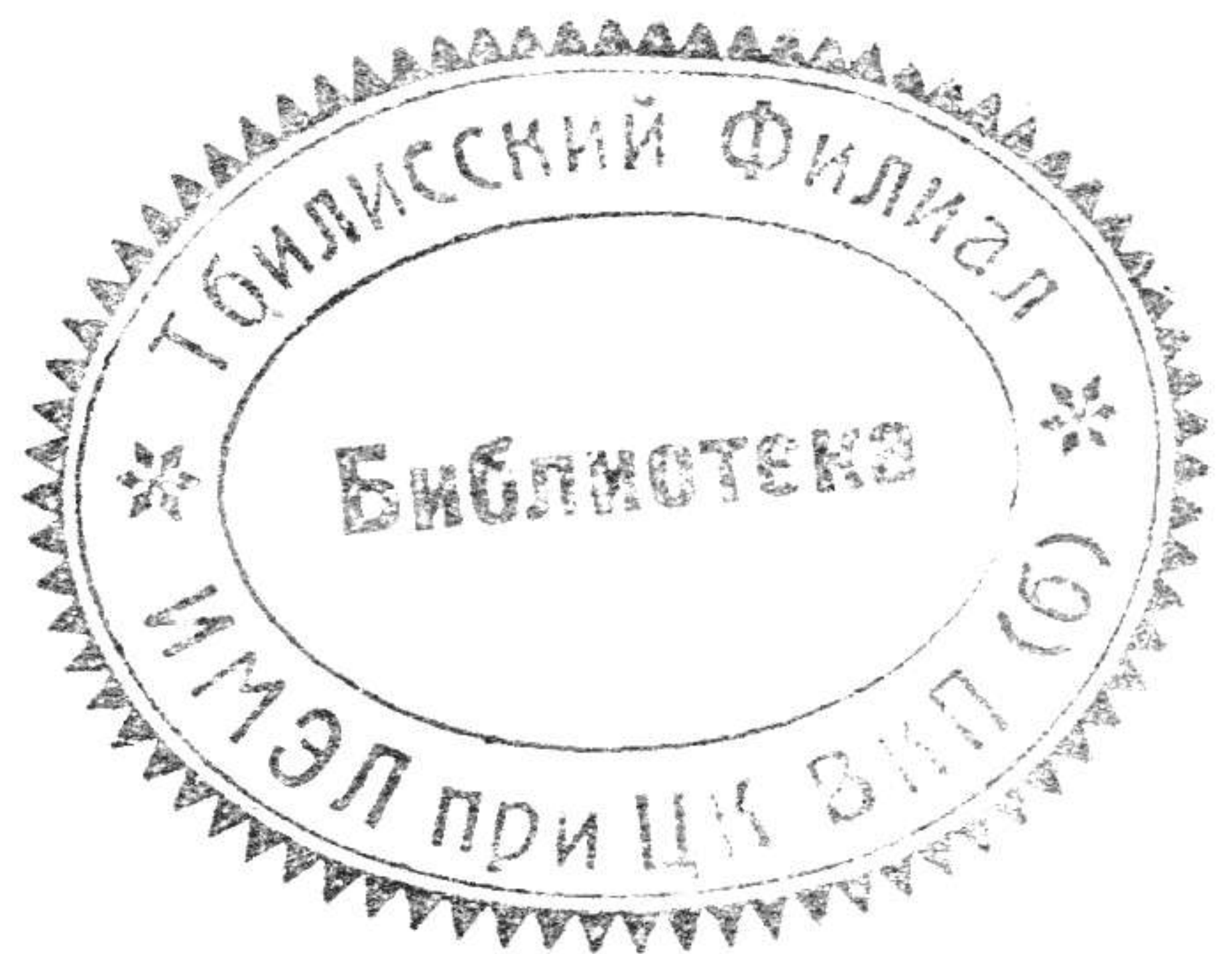

ი. ჭავჭავაძისაგან

«ხოლო ლელვისაგან ისწავეთ იგავი ესე: რაჟამს
ფი რტონი მისნი დაჩვიან ზე გამოვალნ ფურცვ-
ლნი, უწყოდეთ, რამეთუ ახლო არს ზაფხული».
(თავი 13, მუხ: 23. სან: მარკოზისა).

ტომი II.

ტფილისი

გ. შელქუმიანცისა და ა. ენფიანჯიანცის ტიპოგრაფიაში.

საქართველოს
კარლამუნდის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

Handwritten: 967017

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ

22-го Июля 1863 года. Г. Тифлиса.

კ ა ტ ი ა , ა დ ა მ ი ა ნ ი .

(შემდეგი)

XI.

მეხუთე დღეს შინ მშვიდობით მოვიდნენ ჩვენი ბედნიერი ცოლ-ქმარი, თან მოჭყვით, წასაკვირველია, იმედი, რომ შვილი გაუჩნდებათ. მაგრამ გავიდა სამი თვე, ყმაწვილმა მუცელში არ გაიჩუჩუნა, გავიდა ექვსი თვე კახა არ დაუვიწროვდა დაჩქანსა, გავიდა ცხრა თვეც და დაჩქანს მუცელი არ აჭსტკივდა. დაჩქანი მაინც იმედს არა ჭკარგავდა: ამდენი სხვა და სხვა ფერის და სხვა და სხვა ნაირად შელოცვილი ქეები შეიბა და კახის უბეზელ დაიკეწა, რომ მართლა იმედი უნდა ჭქონოდა, და ჭქონდა კიდევ. თუ აქამდინ არ ეყოლა ის იმიტომ, რომ ლუარსაბმა ხატს დაამუნათა ჭ წაყუდრა, «შოჩს არისო». თორემ ეს დამუნათება და წაყუდრება არა-ყოფილიყო, ესლა შვილი ეკვდებოდა დაჩქანს კალთაშია. ლუარსაბი აკგუნებაზედ იყო. ეკ არათერა, რომ შვილი არ უჩნდებოდა და ხატმა მოატყუვა: დაიბარა და არ მიჭსტაკი შვილი. ამის ჯანკრი ის იყო, რომ დავითს, ამის ძმასა უთქვამს: «ის ოხერი ჩოდის იქნება ჩაძაღლდეს, რომ იმის მამულებზედ ვინაკარდოყო.» ესა ჭკლამდა ლუარსაბსა, თორემ შვილის უყოლიობა ამისათვის კიდევ დიდი უბედურება არ იყო.

ერთხელ ესე დაღონებული აქეთ ტახტზედ გულდაღმა იწვა ლუარსაბი, იქით ტახტზედ კიდევ კნეინა დარეჯანი წინდასა ჭქსოვდა. ძაღიან ცუდს გუნებაზედ იყო. ხმა გაკმენდილი ჭეჭს გაუშტერა თვალი და თიქრობდა. სულ იმაზედა თიქრობდა, როგორ მოახერხოს, რომ შვილი გაუჩნდეს? — «განა შვილი იმისათვის მინდა, რომ მართლა შვილი შევანდეს — ამბობდა თავისთავად: შენც არ მამიკვდე! დაკითხის გამოფხაკრებით მინდა, ის არ მინდა ჩემს მამულებზედ გავახარო. იმისი ჯავრი არ მინდა შევიჩინო, თორემ ეს ჯავრი რომ არ იყოს, ძაღიანაც არ ვინაღუდი, რომ შვილი არა შევანს. ცოტანი არიან უშვილნი განა? მეც იმათში ვიქნებოდი. დაკითხი არ მინდა გავახარო, დაკითხი!»

ეს რომა თქვა თავისთავად, გადმოხრუნდა დარეჯანისაკენ დაღონებული და მწუხარე ხმით უთხრა:

— ახლა დაკითხუნდა შეჩხეს ის სიტყვები! . . . უნდა ჩვენს მამულ დედულზედ გავახაროთ! . . . დარეჯან! შენი ჭიჩიმი, თუ გიყვარდე, თუ გიყვარდე აი! ერთი ვაჟი-შვილი შობე. დაკითხის გამოფხაკრებით მანცა შობე, რომ სხვა არა იყოს რა. აღონდ იმისი ჯავრი გი ამომყრევი და მეჩე თუნდა მამკალ. შენი ჭიჩიმი, შენი დედა-კაცობის ჭიჩიმი! თუ გიყვარდე აი!

— ვშობამ, შე ნუ მოუკვდები ჩემს თავს ვშობამ თუ აკრეს! — უზახუნს კნეინამ, ასე ისე გონია მართლა ამის ხელში იყოს შვილის შობა: წესულ სიამაღში ერთმა მოხუცებულმა კაცმა — თეხებამდინ უმტერო ქალღვრით წვერი ჭქონდა — ერთი წამალი დამალევინა და მითხრა: გამრავალი ვითარცა იაკობო! მე მასინკე მუხლზედ ვემთხვივე, შენ მაგიერთაც ვემთხვივე.

— მართლა? — წამოიძახა იმედ მოცემულმა ლუარსაბმა: ისე თვალითა ნახე?

— აი როგორც შენა გხედავ.

— შენი ჭიჩიმი! . . . მამ იმედია, დარეჯან-ჯან!

— მამ ქა!

— ოჰ, შენ გეთაყვანე შენა! — დაიჯერა და გაიღიმა ლუარსაბმა: როგორ გითხრა?

— გამრავლდით, ვითარცა იაკობ.

— იაკობი ვინ იყო?

დარქვანმა არ იცოდა, ვინ იყო. ისე კი გაეგო, მგონი, წინააღმდეგედ იაკობის სახელი, — და ვინ იყო, რა იყო, როდის იყო? ამაებისა არა იცოდა რა. მაგრამ არ ცოდნა ითაკილა, ისეც რაღაც მოჭორობა იჩინა «არ ვიტყვი» თქმასა, როგორც ამ გვარ შემთხვევაში უკელა ქართულმა იცის ხოლმე.

— ვინ იყო? იკითხა დარქვანმა: წინააღმდეგედ მაინც არ გაგია! . . . ახლამის მძახლის განაყოფის შვილი იყო.

— ახლა, გამრავლდით ვითარცა იაკობ, მითამ რა?

— მითამ ისა, რომ გამრავლდით, — აუხსნა დარქვანმა.

— აი კენაცვალე იმის ენას! მას იმედია?

— კიდევ! ნუ იცი შეი კე, ნუ! ნუ ხარ უჯერო, ცოდვას.

— აღარ ვიქნები, აღარ, ოღონდ შენ შვილი შობე. თუნდა ენასაც მოვიკვნიტ, ოღონდ კი დავითს ნუ გაახსრებ.

— ღმერთია მოწყალე! გუბნები არ გაახსრებ, მეთქი.

— ახ, ნეტავი კი მართლა შობო და.

— კიდევ! ნუ ხარ უჯათი, წმინდა გაგის სიტყვასდ რაგორა ხარ უჯერო, რა დაგემართა?

— აი დალახვარა ღმერთმა! ჩემ თავად გულში უნდა მეთქვა — ღმერთმა იცის — და აკი კიდევ წამომცდა. ახ, ნეტ . . .

— კიდევ!

— ფუი დალახვარა ღმერთმა! კინაღამ კიდევ არ წამცდა! . . . ახლა მეტად რომ მინდა იმიტომ, თორემ ეჰ, გადაგბრუნდები, დავიძინებ, თორემ მე რომ ვიტყვი ჩემის ენის ამბავი: ერთ კიდევ წამომართმინებს რასმეს და ღმერთი მიწყენს.

— თელეთისა არ იყოს! იმდენი ამუნათე, იმდენი იძახე შორს არისო, რომ გაგვიწყოს და აი დღესაც შვილი არა გეყავს.

— მე რე აკი მაშინვე შეგეხვეწე, ნუ გაჯავრდები მეთქი. რატომ

არ მასტრია? რა გუყვართ, რომ «შორს არის» მეტი ერთხელ წამომცდა? ერთი ალილო ღვდელსაც შეჭსტდება.

— კარგი, კარგი! რაც იყო, იყო; ეხლა მაინც არ აწეინო.

— მაშ დავიძინებ.

— შენი ნებაა.

ლუარსაბი გადატრიალდა და პატარა ხანს უკან ერთი მადლიანი თავისებური ხერხვა ამოუშვა.

ნეტავი არ დაეძინა. ძილში სწინელი სიზმარი ნახა. ნახა, რომ დიდი სიხარულით აღარ არი, რომ ამას შვილი არ უჩნდება; დიდის ყველგან და სულ იმას იძახის: ის რხევი რადის იქნება ჩამაღდეს, რომ იმის მამულებზედ ვინაკრდოკო. ჭსტკივა გული ლუარსაბსა, ჯავრი მოსდის, გული ეელში მოებჯინა. რა ქნას? — «ღმერთო! ამბობს სიზმარში გულნატკენად ლუარსაბი: რა დაგიშაკე, შე დალოცვილო, რომ შვილს არ მაძლევ? მიბძანე და ავი გიანელ თელეთს სალოცავათა, თორმეტ აბაზიანი ცხვარი დაგიკალ, რი აბაზის წმინდა სანთელი ავინთე. სხვა რა კქნა? წირვა-ლოცვას უამისოთაც არ ვაკლდებოდი, მაჩხვა მე არ გამიტენია, ყოველ წელიწადს წმინდა ზიარება მიმიღია და აღსარება მითქვამს. აბა ჩვენ ღვდელსა ჭკითხე, თუ მე ცოდვა მიქნია რამე. დავითის ლუკმად უნდა გამხადო?! . . . რაც იმას ქვეყანაზედ ცოდვა ჩაუდენია, ვინ მოჭსტვლის? შარშან ივანე ნათელი მცემელის თავის მოკვეთის დღეს ხორცი უჭამია, ჰურის ნატკეს, რომ მიწასედა ხედავს, არ აიღებს და არ ემთხვევა, იქნება თეხიც დაადგას და გასრისოს კიდეცა. უკურთხველ უურძენსა ჭსჭამს, თეხისცვალობადის არ მოიტდის ხოლმე, აღდგომა დღეს ღვდელს არ მოუტდის რომ სუთრს უკურთხოს, ისე მივანდებს ხორცეულს, რეგორც დათვი, ამისთანა მსუნაგია; ზიარებით კიეზიარება ხოლმე, მაგრამ რა გამოვიდა? სამი დღე, ემზადება, მარტო სამი დღე აბა ეს რა ზიარებაა. ეს ყველა იტი—შე დალოცვილო ღმერთო — და მაინც კიდევ იმისაკენა ხარ! დაილოცა შენი სამართალი! ჭო მართლა, ერთი კიდევ დამავიწყდა: ერთი მწევარი ჭყავს თავის თეფში აჭმევს ხოლმე, ქრისტიანი კაცი კია. მე ხომ ამისთანას

აწა ფერსა ვცოდავ, რად მიწერები? მერცხალი გინდა იმას დაჭს-
 ლევს ხელზე (*) ოფოფი გინდა იმას დაჭსდლევს, გუგული, კვი-
 ცი—რაც გინდა უკვლათერი ბოლოტი იმაშია. მე კი — ღმერთო ხომ
 შენ იცი—აწა ფერს აწ დაუძლევივარ, რად მიწერები? იმისთვის
 რომ თელეთში წასვლასედ ჭოჭმანობა დავიწყო? აკი მაშინვე მო-
 ვინანიე! . . . »

ეგრე უჩიოდა ღმერთს სიზმარში ლუარსაბი. მერე ნახა, რომ
 მითამ ღმერთმა მიიღო ეს ჩივილი საბუთად და გული მოიბრუნა
 ლუარსაბისაკენ, აი მითამ რვა თვეც არის, რაც დაჩეჯანი ორსუ-
 ლია. ერთი თვეც, ერთად ერთი და ლუარსაბს შვილი ეყოლება ზ
 დაკითს კი თვალი დაუდგება. უხარის სიზმარში ლუარსაბსა, რომ
 ამის ჩივილმა გაჭსჭრა, სინარულით ფეხზედ კვლავ დგება. დაკით
 და იმისი ცოლი ჯაკრით აღარ არიან. ლუარსაბს ისე შვილი აწ უ-
 ხარის, რომ ორც ისა, რომ დაკითი და ელისაბედი ჯაკრითა აღარ
 არიან. ორი კვირაც მითამ გაუიდა, აი ორი კვირა კიდევ და დაჩე-
 ჯანი დაწევა. უხარის, უხარის ლუარსაბსა, მაგრამ—აი უბედუ-
 რობა—ლუარსაბი უეცრად ავათა ხდება და ძალიანაც ხდება ასე,
 რომ მითამ მოკვდა კიდევ. მაგრამ ისე კი მოკვდა, რომ უკვლა-
 თერი ესმის და უკვლათერსა ჭკრძნობს. ესმის რომ დაჩეჯანი სა-
 შინელის ხმითა ტიჩის და სოფლის მომტირალე დედა-კაცები მწუ-
 ხარე ბანს აძლევენ. ესმის, რომ იქით სადღაც კუთხეში დაკითი ზ
 ელისაბედი იცინიან, ხტიან და ლუარსაბის აკეჯულობა თავის სახლ-
 ში გადააქეთ. ლუარსაბს სისხლი ყელში მოსდის, უნდა წამოდგეს,
 მაგრამ იცის, რომ მოკვდა და იმიტომ აწა დგება.—«ხვალ მა-
 მულებს ჩაკობარებო»-იძახის ხმა მაღლა დაკითი. ლუარსაბი იწუ-

(*) არის ამისთანა ამოდ მორწმუნობა ჩვენში, რომ თუ ღვინო დალეუ-
 ლი არ შეხვდი პირველად მერცხალს, მერცხალი დაძლევეს. კვიცი რომ დაი-
 ნახო მაშინვე ქვაზედ უნდა შედგე, თორემ დაძლეული იქნები, ოფოფს თავ და-
 ვარცხნილი უნდა დახვე და სხვ. ლუარსაბს, როგორც ათასს სხვას, ეს დაძლე-
 ვა ცოდვა ჭკონია. ამიტომაც ეგრე გულმოდგინეთ დაკითს ღმერთთან აბიზ-
 ლებს.

რებს ამ სიტუაციაში, იტანჯება, უნდა თქვას, რომ «ნუ მიჭსტემ-
თო, დარეკვანი ორსულად არის, შვილი ეყოლება», მაგრამ იცის
რომ მკვდარია და არას ამბობს. საშინელ მდგომარეობაშია საწ-
ყალი ცოცხალ-მკვდარი ლუარსაბი. რა ქნას ახა მკვდარმა? — «ვინ
რა დროს მოკვდი! . . . როცა ღმერთმა შვილის მოცემა ინება, მა-
შინ! — ამბობს სიზმარში თავის თავად ლუარსაბი: ახ, ნეტავი ეხლა
გი გაკცოცხლდე და!»

მაგრამ სად არის გაკცოცხლება? აი კუბოც მოიტანეს, აი ჩა-
სვკენეს კიდეცა და კუბოში ჩადებული და მორთული დაასვკენეს
ტახტზედა. მესამე დღეს დედლებიც მოვიდნენ, აჭსწიეს კუბო და
წაიღეს გალობითა და ტირილითა. ამ გალობაში და ტირილში და-
ვითისა და იმის ცოლის მხიარული სიმღერა ესმის ლუარსაბსა. ეს-
მის ეს უკვლავური, ჭკრძნობს, რომ ანდერძიც აუკეს და სასაფ-
ლაურსედაც წაიღეს, უნდა თქვას: «ნუ დამმარხამთო», მაგრამ იცის.
რომ მკვდარია და არას ამბობს. აი მიწაში ჩაუშვებს საწყალი ღუარ-
საბი, ესმის, რომ საფლავის ჰიჩქედ დავითი დგას და ეუბნება დი-
ამბეგს: ხვალ მამულები უნდა ჩამახარო. ელისაბედი გი უკვარ-
დება; რას ბოდავ? ხახვალიოდ რად იხდი საქმესა, განა დღეს გი
კერ ჩაიბარებ? ლუარსაბს ეს უკვლავური ესმის, ხვნიშის, წვალობს,
იტანჯება, ციკ ოფლს ასხამს, კანკალებს, თრთის ცალკე შიშისაგან,
ცალკე ჭკურისაგან, რომ დავითსა რჩება ბურთი და მოედანი. «— ახ!
ნეტავი გი ეხლა გაკცოცხლდე და!»-იმხის გულში ლუარსაბი.

მაგრამ სად არის გაკცოცხლება? აი მიწაც მოაყარეს. ჯერ მუჭა
მუჭად მიწა ცვივა და კუბოს ოფცრებზედ რახარუხი გააქვს, მერე
შეატყო, რომ ნიხბითაც დაუწიეს მიწის ყრა. ლუარსაბს უღონდე-
ბა გული, სული ესუთებოდა, ჭკერი დაეხშო და აი ერთი წუთიც
და გათავდება კიდეცა. მაგრამ ვინ არის მეშველი? ესმის რომ ხალ-
სის ხმაურობა თან ჭ თან მიჭსწედა, უკვლანი წაკიდნენ და მარტო
ლუარსაბი საფლავში დაადეს დაფლული. გულმა ტეხა დაუწიო, რომ
დარეკვანმაც გი — ამის საყვარელმა დარეკვანმაც გი სხვებსავით თავი
დაანება და ამასთან არ დაიმარხა. ლუარსაბს გული ამოუფდა, დაი-

წუთ ტირილი: ეგ იმედი მქონდა იმისაგან! ამბობს თავის გულში: დამაცა შენც სიაქიოს არ მოხვალ, იქ მოგაკონებ.» ამ ლაპარაკში, რომ არის სათლასკედ თერხულის ხმა შემოესმა. ხმა გაიკმინდა, ყური დაუგდო. - მოესმა, რომ დაკითი და ელისაბედი თერხულში ჩაბმულან ზეჟერ კიდევ სველ სათლასკედ თერხულსაც უკლიან. «ჩაძაღღდი განა?» უუვირჩიან შემოდამა. ესლას კი კელარ მოითმინა, ესლას კი გული აენტო; ერთი საშინლად გაინძრა, უნდოდა ისე წამოწეულყო, რომ კუბოს თავი და მიწა აკლიჯნა, სათლასკიდან ამოსულიყო ზე ამათთვის ერთი ყოფა დაქწია და თავსედ ლათვი დაესხა. ამ ტრიალში ზე კაი კაგლასში რომ არის, ერთი ისტუნა მითამ სათლასკიდან ამოხტომას უნდა და ტახტიდამ ძირს აგურებსედ კი ხანგკანი მაილო. მაშინ კი თვალები დააჭეიტა. ჟერ კიდევ სიზმრის შიშის წარი ისე უბსუოდა თავში, რომ სულელსაკით გაშტერებული და თვალქანსედ გამოტვილი პირლია დარჩა. სასაცილო რამ იყო. ისე დაიკარგა, ისე გაფითრებული და ციკო ოფელში იყო, რომ დიდხანს გონსედ კელარ მოვიდა და არამც თუ წამოდგომას მოაგონდა, არც კი გაინძრა. ისეთი შეშინებული იყო, რომ სიკვდილის თერი ედო ოფლიან სახესედ. ამის დაცემასედ ოთახი, რასაკვირველია, შეინძრა, დარკჯანს თურმე იქით, მეორე ტახტსედ ჩაჭსძინებოდა და ოთახის წანწარსედ ამასაც გამოეღვიდა ამან რადგანაც ჟერ არ იცოდა ლუარსაბი რა ყოფასია, ჟერ წამოიძახა: ლუარსაბ! გაიგე? მიწის ძვრას იყო.

ლუარსაბი ჟერ კიდევ სიზმრის ამბავში იყო და ხმა არ გაჭსცა. დარკჯანი წამოჯდა ზე მხლოლოდ მაშინ დაინახა, რომ ლუარსაბი გაფითრებული აგურებსედ უძრავათა გდია და სულელსაკით დაუშეიტიას უგუნური თვალები. დარკჯანს თერი ეცვალა.

— უი შენს დარკჯანს! ეს რა დაგმართვია, შენ გეთავყანოს ჩემი ცოცხალი თავი?

ლუარსაბმა კერც ეს დარკჯანის ნათქვამი გაიგო. სიზმარმა ისეთი თავ-ბრუ დაასხა, რომ შიში ჟერ გამონელებული არა ჭქონდა და ეს ამბავი სიზმრის გაგძელებას ეგონა, იმიტომ ჟერ არც არც ესმოდა რა და კერც არასა ხედავდა, თუმცა თვალები კი ეჭეიტა.

დაახ, ჯერ ისევ სიზმარი ეგონა, მხოლოდ ის აოცებდა, რომ «აკი დამმარხესო და მგონი მე ჩემ ოთახში ვარ ეხლა. ეს როგორ მოხდა?»

ამის ფიქრში დაიფანტა ამისი გონება. ამიტომაც ვასუხის მაგიერად თავისი შიშ-ნაჭამი თვალები გიყსავით შეაჭყიტა დარეჟანსა, თითქო ხედავს კიდევაც და არც იჯერებსო, რომ იმის წინ დარეჟანია. დარეჟანს ეჭდა ეცა, ხომ არ გაგიყდაო. მაშინვე ტახტიდამ ჩამოფრინდა და მიკარდა გაშოტვილს ლუარსაბსა.

— რა დაგემართა, შენი ჭირივე, შენი! ხმა ამოიღე, გეთაყვანე, თორემ ლამის მე ჩემი დამემართოს.

— დამაცა! . . . გაუქნივა თანაც ხელი ლუარსაბმა, მითამ მამშორდიო: მინდა მოვიგონო.

ესა თქვა, ხმა გაიკმინდა, მაინც არ წამოდგა და თვალებ დაჭყუტილმა და პირ დაღებულმა დაიწყო ფიქრი, რომ მოიგონოს ის, რაც დამართა. ისე უეცრად და ამ ყოფით გამოღვიძებულს სიზმარის ამბავი ცოტად ლა დაახსოვდა და ის უნდა მოეგონა.

— შენ გენაცვალე! მიემუღარა დარეჟანი: ჩქარა მითხარ, თორემ შიშისაგან ლამის გაუთავდე.

ლუარსაბმა ყური არ ათხოვა და სიზმრის ფიქრში წასულმა თავისთავად ხმა მაღლა ააშარაკი დაიწყო:

— მე მოკვდი. დარეჟანი ჯერ კი ტირილდა და შერეოდა დამმარხეს და ყველამ თავი დამანება, დარეჟანმაც მიღალატა. ეგ იმედი მქონდა იმისაგან? თავი დამანება და ჩემთან არ დაიმარხა! . . . აკი უყვარდი! დამაცადოს! . . . ის სულ-მაღლი დაუითი! . . . ის ქოთავი ჩემი რძალი! . . . თერხული დააბეს განა, დამაცადონ! . . . აი მკვდარი არა ვყოფილვიყავ, მე უჩვენებდი იმათ! . . . მაგრამ რა შექნა, რომ მკვდარი ვიყავი!

ბევრს რაღაცეების ბოღვას მოჭყუვა ჩვენი ლუარსაბი. დარეჟანი კი გაფითრებული ყურს უგდებდა, არ ემოდა რას ააშარაკობს.

— შენი ჭირივე, ლუარსაბ! — უთხრა კანკალით დარეჟანმა: სიზ-

მარში ხარ, თუ ცხადი? მითხარ, თორემ შენს მიუხრებელს სული დამეღია.

— ესლას განა? მაშინ რატომ არ დაგეღია, რატო მიწა მამაყარე და მარტოკა ჩამთვალე შაკ მიწაშია?

— რას ამბობ, შენი ჭირიმი! რასა? ერთი შემატეობინე.

— რა უნდა შეკატეობინო? ცარიელი ტირილით რა გამოვიდა, უნდა თან ჩამამყოლოდი. არა გცხვენის, შირში რეგორ და მიუხრებ?

— უი თვალები ესლას დამდგომია, თვალები! შეჭკვივლას დარეჯანმა და მაშინვე გამოვარდა მუაჯარზედ, რომ ბიჭებს დაუძახოს, რადგანაც გული დააჯერა, რომ ლუარსაბისათვის ეშმაკს ძილში თავში ჩაუკრამს და ჭკვიდამ შეუშლია. ის კი არა იყო, ლუარსაბი ჯერ კიდევ სიზმრის ამბავშია.

— მიშეკეთ, მიშეკეთ!

უვიროდა დარეჯანი მუაჯარიდამ თავში ცემით თავ მოხდალი და გაწეწილი.

— მიშეკეთ! ვუი ამ დღის მნახველსა, შე ქოთაკო დარეჯანო!

უვიროდა გენინა და იცემდა თავში რაც ძალი და ღონე ჭქონდა. ლუარსაბი ამ უვირილზედ სრულიად გამოთხიზლდა. წამოხტა ატურებიდამ და ისე გაღელილი გავარდა, რომ შეიტყოს რა დამართვის დარეჯანსა დარეჯანმა დაინახა თუ არა ლუარსაბი, ეკონა — შე გომომიდგაო, იშვირა თუნი და ეცა კიბეს, კიბეზედ თუნი გაუსხლტა და ისე ჩახარუხით ჩაგორდა ძიჩამდინა. ამ კიყინაზედ და ვაიკავდასზედ ბიჭები მოგროვდნენ.

— დაიჭირეთ, დააბით! წიგოდა გვერდებ დაღეწილი დარეჯანი: დაიჭირეთ, თორემ დაგვეჭამს. ვაი შე ქოთაკო თავო! ამ დღესაც შეესწარ, რომ ქარი გაგიგოყდა!

წიგოდა საწყული გენინა და იცემდა ძალზედ თავში, თითქო ამ თავის ბრალი იყოს ლუარსაბის გაგიყება. ლუარსაბი გაოცდა ეს ამბავი რომ ნახა, სრულიად გაშრა. ახლას ამას ეკონა, რომ ცოლი გაუგოყდა და დაიწყო საწყულმა ტირილი: გულჩვილი იყო.

— რა გაუვირებს, ადამიანო? გადაჭსძახს ხმა ამოჯდომით და ნაღვლიანად დარქვანსა, სრულიად გონებაზედ მოსულმა და დამშვიდებულმა: კინ გაგიყდა, შენი სულისა, შენი! მე ჩემ გონებაზედა ვარ.

დარქვანმა შემოხედა, დაინახა, რომ ლუარსაბი ისევე ის ლუარსაბია, არც გიყი, არც ჭკვიანი, არც თლავი, არც ხლავი; მაგრამ მაინც კიდევ ჯერ ეჭვში იყო. გიყმა იცის ხანდინას დაჭკვიანებაო, გაიფიქრა გულში.

— აბა სწორედ შემომხედე, დაუძახა ჭკვიდამ დარქვანმა და თვალები შემოაჭყიტა.

— აჭა, შენი სულისა! თქვა და შეხედა ლუარსაბმა.

— წელან რას ლაპარაკობდი?

— აბა როდის, შენი ჭირიმე!

— აი აგურებზედ, რომ იწევი.

— სიზმარი ვნახე და იმას ვიგონებდი.

— მაშ აგურებზედ რად იყავი გაშოტვილი?

— ცუდი სიზმარი ვნახე, მმარხამდნენ მითამ და სათლავიდან ამოხტომა მინდოდა და ძირს ვი დავეცი.

— მართლა შენ გენაცვალე! შემოჭხარა დარქვანმა: ვუი შერცხენილო თავო! მე ვი ქვეყანა შეუვარე, ქმარი გამიგიყდა მეტქი. დარქვანი ამოვიდა მაღლა ლუარსაბთანა და მაშინვე შემოჭსტინა. ლუარსაბმაც კბილები დაუკრიჭა.

— მართლა გიყი გეგონე, შენი სულისა? ჭკითხა ლუარსაბმა.

— მართლა მეგონე, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი.

— აი დალახვრა ღმერთმა — მე კიდევ შენ მეგონე გიყი. მაღლობა ღმერთსა ორივე კარგათა ვართ. კიბეზედ რომ ჩავგორდი? . . .

— რა მიშავს? მე რაკი შენ შენს გონებაზედ გხედავ, ყველა თერი დამავიწყდა.

— მეც ისე ვარ.

— უი შენი ჭირიმე, შენი! რომ მართლა გაგიყებულყავ რა მამივიდოდა? უთხრა ესა დარქვანმა და სიხარულით ატაცებულმა:

რომ ლუარსაბი თავის ჭკვალზედ აჩის, ლუარსაბი უჩქიძიტა.

ლუარსაბს იამა და რომ უკან არ ჩამოჩქეს ალუარსაბის, თითონაც უჩქიძიტა და ზედ ტკბილის ხმით და ღიმილით: «ჭი!» დაატანა. ესე მოხდა ეს ამბავი.

XII.

ლუარსაბმა ეს სიზმარი თავიდან ბოლომდინ ჩოგორც იყო ისე უამბო. დაჩქვანმა ისე ახსნა ის სიზმარი, რომ სწორედ ცხრა თვეს უკან შვილი უნდა ეყოლოს.

— აბა ჩოგორ? ჭკითხა ლუარსაბმა.

— ხომ ტირილი სიზმარშია? ახლა დაჩქვანმა ჭკითხა.

— ვტირილი.

— მეც ხომ ვტირილი?

— შენცა ტირილი.

— ტირილი კიდევ სინარულის ნიშანია. მე და შენ სინარული სხვა რა გვექნება, თუ არ შვილის ყოლა; მაშ შვილი გვეყოლება და ჩვენი სინარულიც ისე აგვიხდება.

— მართლა, ტირილი ხომ სინარულის ნიშანია. უთუოდ კვლავ აგვიხდება. აი კენაცვალე სულში იმ სიზმარს! თვალი არ დაუდგება დაკითხა! აბა ფერხულს მაშინ ჩამოუყლის, აი! ღმერთო! შენ იცი ეხლა.

ამ დროს ლამაზისსეულმა კარი შემოაღო და განსრუბული შემოკარდა ოთახში.

— ქალებატონო! ქალებატონო! წამოიძახა გოგომა: ჩამჩიშვილს რომ ძალღმა შვილი დაუცოფა, იმისათვის ერთი აქიმი ღედა-კაცი მოუყვანიათ, იმ ღედა-კაცმა თურმე მკითხავობაც იცისო. ხომ არ გნებავთ აკითხვინოთ? რაც კაცს გულში აქვს და შუბლზედ აწერია უკვლავურს თურმე მაშინვე შეიტყობს.

— შენ ჰიჩს შაქარი, ჩემო ლამაზისსეულო, შენს ჰიჩს შაქარი. წამოიძახა განსრუბულმა დაჩქვანმა: წადი და ეხლავე აქ მაი-

ვანე, ფუღს გაჩუქებენ, თქო.

გოგო გამოტრიალდა და გაიქცა.

— დარეჯან, შენი ჭირიმე დარეჯან! სიზმარი ცხადდება! შეჭყვი-
რს ღრეჯით გახარებულმა ლუარსაბმა: ვა! მეტი რაღა გინდა: ღმერ-
თმა თავისთავად მკითხავი კარხედ მოგაყენა. ეს რის ნიშანია?

— მას ქა? რა გეუბნებოდი და არ მიჯერებდი. მას რის ი-
მედით გეუბნებოდი, რომ შვილი შეეოჯება, მეტი? მე რათახა-
ნია გული მითხრობდა.

— მეც დიდხანია გული მითხრობდა, თურმე ეს ამბავი იყო.
ახა ესეა დაუდგება თვალი დაუითსა, აი!

— რა ნადგული აქვთ იმისთანა, რომ ავით შეეოჯოს თავი და-
მანებებინეს და აგრე საჩქაროდ მიბარებენ?

ჭკითხავდა ლამაზისსეულს გზა და გზა ერთი ტანში მოხრი-
ლი, ზატარა, მოკუნტული, დაღმეჭილი ბებერი დედა-კაცი.

— რა ვიცი? ხომ იცი უშვილონი არიან...

— ეგ ხომ მე უშენოთაც ვიცი, რომ შვილი არა ჰყავთ, გაა-
წვეტინა სიტყვ ალსტატურად გამოქნილმა და მცბიერმა მკითხავმა.

სულელს ლამაზისსეულს გაუკვირდა, საიღამ იცისო?

— მას ქალაქში, რომ მკითხავს აკითხვინეს და ეთქო თელეთი
ილოცეთო, ისიც გეცოდინება, — უთხრა გოგომ და დაატყუარდა გა-
ეცებულმა, ვნახოთ, რას იტყვისო.

— მას, ჩემო კარგო, ჩვენი ხელობა რა არის? ჰურს მაგითი
გჭამ და ეგ რაგორ არ მეცოდინება? მიუგო ალსტატმა დედა-ბერ-
მა ისე არხეინად, ასე გონია, მართლაც იცოდნაო.

— თელეთში რომ ვიყავით ისიც იცი?

— გეუბნები, შვილო, ჩვენი ხელობა ეგ არის, მეტი. მაგითი
გცხრობოთ, მას არ გეცოდინება?

ძალიან უხაროდა გულში მკითხავსა, რომ ამისთანა სულელი
გოგო შეხვდა, რომ ზოგი ერთი საჭირო ამბავი გზა და გზა გა-

მოათქმევინა. გოგოს კი საშინლად უკვირდა ამისთანა გულთამბი-
ლაგობა ამ დედა-კაცისა. სულელს ფიქრათაც არ მოუვიდა, რომ თი-
თონ გააგებინა უკელათური, რომ უმაგისოდ არა ეცოდინებოდა რა.

გოგომ თავლაზედ ამოატარა მკითხავი. მკითხავმა თავლის გა-
რეშემო თვალი გადააკლრა და ერთი ამოღრანტული რაღაცა შე-
ნიშნა. «ეს კარგია» თქვა გულში.

ცოლქმარნი მოუთმენელად ელოდნენ მკითხავსა. ბოლოს მკით-
ხავიც მოვიდა. რა წახსაც ფეხი ოთახში შემოღვა და თავი დაუკრა,
მამინათვე ოსტატურად მოფიქრებული სიტყვები მაყარა:

—ძეწას ჭკითხეს: შეილება გირჩევნია, თუ ორი თვის წყა-
ლუსმელაობა? წელის უსმელაობა. ჯოჯოსა ჭკითხეს: შენ რაღა?
უშვილაობა. თქვენთვის არავის უკითხავს, და რატომ შეილი არა
გყავთ? ვინ დაგწყევლათ ეგრე?

ცოლქმარმა გაოცებით ერთმანეთს შეხედეს: საიღამ გაიგო ეგ-
რე მაღეო? ლუარსაბმა პირი დააღო ჯერა, მინამ სიტყვების აზრს
მიხვდებოდა, რაცა მიხვდა თითქო შეშინდაო, პირჯვარი გადაწერა
და სთქვა იმ სახით, როგორც ჭექაქუხილში ვიციოთ ხოლმე:

—გურთხეულ არს სახელი უფლისა! ეს რა მესმის, თქვენი
ჭირიმეთ! . დედა-კაცო! ჩვენ გულში იჯექ? . .

მკითხავმა ხმა არ გაჭსცა, თითქო ამისთანა ქებას ყურსაც არ
ათხოვებსო. მიუბრუნდა რაღაც მზრუნველობით გოგოსა და უთ-
ხრა :

—ჯამით წმინდა წყალი მამიტანე ერთი შავტარა დანა და ნახ-
შირი და ახალი ხორბალი.

მინამ გოგო ამას მოუტანდა, ლუარსაბი და დარეჯანი ენა ჩა-
ვარდნილებსავით იყვნენ. ეგონათ, რომ თუ არ ეშმაკის მანქანებით
ამისთანა გულთმისნობა არ იქნება. მოდი და ეშმაკის ხსენებაზედ
შიშისაგან ენა ნუ ჩაუვარდებოდათ!

გოგომ მამიტანა უკელათური. ბებერი ძირს ჩაჯდა. ჩაავლო ჯერ
ერთი ხორბალის მარცვალი, აიღო ხელში დანა და ნახშირი და და-
წყო ტუჩების ცმაცუნნი, მითამ და ულოცავს. მეჩე გაუშტერა

თვალი წყალსა. ჩვენი ცოლქმარნი შიშით და კრძალვით ელოდებოდნენ, ჩვენი ბუდის წერა რას იტყვისო.

— ქალაქში მკითხავენ გიგითხვინებიათ. კარგად გიქმნიათ რომ გიგითხვინებიათ, — დაიწყო კუდიანმა: მკითხავიც კარგი შეგხვედრიათ, სწორედ უთქვამს, რომ თელეთი ილოცეთო.

ეხლა კი მართლაც შეშინდნენ ცოლიცა და ქმარიცა. ერთმანეთს უუბრალოდ დაუწყეს. ამისთანა საოცარი გულთა მხილავობა რომ არ გაგონათ თავის დღეში!

დედა-ბერი მითამ არაფერს არ ამცნევს, რაც ძალი და ღონე აქვს აცმაცუნებს ტუჩებსა და თითო სარბლის მარცვალსა ჭურის წყალშია.

— კარგი გიქმნიათ — დაიწყო ისევ მკითხავმა: კარგი გიქმნიათ, რომ მკითხავისთვის დაგიჯერებიათ და თელეთის სალოცავად წასულხარით. შეგეწიოთ თელეთის მადლი! მაგრამ

აქ სიტყვა გაწყვიტა ბებერმა; თითქო წყალში უნდა ამოიკითხოსო, თვალი უფრო დააკვირვა.

— მაგრამ რა? წაჭსდხეს ერთხმად ცოლმა და ქმარმა.

— მაგრამ ისა, რომ იმ მკითხავს გულთმისნობა სავსე არა ჭქონია, — ცოტა ჭკლებია, თორემ თელეთი, როგორც არ გიშველიდათ, რომ გამოეცნო.

— აკი შენი ბრალისა, დარეკან! ადრევე რომ მითხარი. გაძოდის ჩემი ბრალი არა უფიქრია, — უთხრა ლუარსაბმა თავის ცოლსა, მაგრამ ისე კი რომ გასტყუებული თვალი მკითხავისთვის არ მოუშორებია.

— დამაცა, რა დროს ეკ არი. შე აქ შიშისაგან სული მძვრება. რა უფიქრია, შენ გენაცვალე, ეს დედა-კაცი! . . .

ამბობდა მართლაც შეშინებული დარეკანი.

— დიან, მკითხავის ბრალისა, — მოჭყვას ისევ კუდიანი: იმის ბრალისა. იმას რომ მიგნება ჭქონოდა, ეხლა შეიღი კალთაში გუჯდებოდათ. დიან, გუჯდებოდათ, რომ . . .

აქ ისევ სიტყვა გაჭსწყვიტა ხერხიანმა დედა კაცმა და უფრო

გაუშტყოს თვალი წყალსა. ლუარსაბი და დარეჯანი სმენად გადი-
ცნენ .

— დიან თელეთი გიშეკელიდათ — კიდევ შეგეწიოთ იმისი მად-
ლი — თელეთი გიშეკელიდათ, — გააგრძელა სიტყვა მკითხავმა ისევ
თვალ აუღებლად: რომ თქვენ სახლში ჯადო არ უფიქროს.

ლუარსაბმა და დარეჯანმა შიშისაგან სულწასულთა ერთ დროს
და ერთხმად, კანკალით წამოიძახეს:

— ვაი ადრე და მალე დაღუბულთა ოჯახო ! . .

— ნუ გეშინიანთ: ეხლა ის ჯადო საშიში აღარ არის, მე ხელ-
ში მყავს.

— აბა მახკენე, თუ ხელში გყავს — უთხრა ლუარსაბმა, მაგ-
რამ ჩადგანაც თითონ ეშინოდა იმისი ნახვა, დარეჯანს უთხრა: მე
კი ვერ შევხვდამ, მე თვალზე დავხუჭამ და შენ გაშინჯე.

— უი, არა გეთაყვანე, შენ თითონა ნახე, მე დავხუჭავ თვა-
ლებსა, — მიუგო შიშისაგან ფერ მიხდილმა ცოლმა.

— ნუ გეშინიანთ — დააშოშმანა მკითხავმა: განა მართლად ხელ-
ში მყავს ჯადო. ჯადო თქვენს ეზოშია.

— სადა, გეთაყვანე, სადა? არიქა, ბიჭებო, მიშეკეთ ! დაი-
ყვირა ბატონმა.

— თაუღას უკან, რომ ორმოა, ჯადო იქა დევს მშვიდად
დაუმატა მკითხავმა.

— ბიჭებო ! არიქა, ბიჭებო ! აბა თქვენი ჭირიმეთ, ბიჭებო !
თუ ბატონის წყალობა გინდათ, ბიჭებო ? თუ ჩოხები გინდათ
თაუღას უკან ორმოა ! არიქა, ბიჭებო ! თქვენი ჭირიმე, ბიჭებო !

ყვიროდა ოთახში წარ დაცემული ლუარსაბი, აქედ კიდევ და-
რეჯანი კანკალმა აიტანა და ტუჩები გაულურჯდა, მაგრამ მაინც კი-
დეკ ქმარს უთხრა:

— აქ რომ ყვირი, ვინ რას გაიგებს ? გარედ გადი და გაგზავ-
ნე ბიჭები.

— არა, გეთაყვანე, ეხლა კი შენ გადი და მე რე თუნდა ორმოც
ჯერ მე გავაღ.

F10796
1211201

ს	ა	ბ	გ	დ	ე	ვ
ჰ	რ	ლ	მ	ნ	ი	ო
პ	ჟ	რ	მ	ნ	ი	ო
ბ	ი	ბ	ლ	ი	ო	ო

— გადი ჩისა გეშინიან, ჯადო ხომ არ დაგახეობს, ეუბნებოდა კნიანა და თითონაც კი ეშინოდა.

— არა გეთაყვა — შენ გადი. რა არის? ეხლა, თუ ღმერთი გწამს, შენ გადი. თუ გიყვარვარ, შენ გადი.

— არა გცხვენინან, მე დედა-გატსა მგონავნი და შენ კი ქუდი გეხურვას და კაცი გეჩქვას?

— რა დროს გატობას, რას ამბობ? სახლში ჯადო არის.

— მე დაუძახებ ბიჭებს — უთხრა მკითხავმა: მაგასეუდ რაგონი დადგინდით!

— ჰო, გეთაყვა, შენ დაუძახე, ჩვენ — ხომ ხედავ — დაუდგინდით. შეეხვეწა ლუარსაბი: ახლა მთავრად, რამ ჩვენ მარტონი დაუჩხებით, ხომ არათუერი?

— არათუერი.

მკითხავი გავიდა, ბიჭები გაისტუმრა ჯადოს ამოსაღებათ. — ბიჭებმა ბევრი უტროაღეს თავლასა და იქ რამე ვეჭა ნახეს. მოვიდნენ და ბატონს უთხრეს: იქ რამე რა უნდა.

— ვაი შენ, ჩემო თავო! დაიძახა ლუარსაბმა: დახე, ჯადოს ამათთვისაც თვალი აუბამს, რა გვეშეულება?

მკითხავმა ჩაიფინა.

— მე წავალ თითონ. მე ჯადო თავლებს ვერ ამიბამს, თქვა მკითხავმა: თქვენც წამოდით, რამ თქვენი თვალითა ნახეთ.

— არა, გეთაყვანე, ჩვენ ისეც დაგიჯერებთ — უთხრა ლუარსაბმა, რამ ეშინოდა იქ წასვლა: უჩვენეთ წადი, შენა ნახე, მითამ ჩვენ გვინახამს.

დედაბერი წავიდა, თან ბიჭები წასხსა და პატარა ხანს უკან რაღაც ძეგლები ამოიტანა.

— აქ ნუ შამაიტან — უვიროდა ლუარსაბი და თან კუთხეში იმალებოდა: აქ ნუ შამაიტან, მანდვე დაწვევინე, მანდვე!

ჯადო დაწვეს.

XIII.

შეიძლება დღეს გუშინდელი ბიჭები დაიბარა ლუარსაბმა და ამის-
თანა საუბარი დაუწყო:

— მართლა რაღა იყო ?

— თქვენი რისხვა არა გვაქვს, მართლა ვნახეთ, — მიუგო ბი-
ჭებმა. იმათ ხომ მაღე იცინა ამისთანაების გატანა.

— არა, თქვენის რაღა თვალითა ნახეთ ?

— რაღა თვალითა, აი ისე რაგორც შენა გხედავთ, ბატონო!

— დიდება შენდა ღმერთო ! ამოდენა კაცი აქ დაკბრდი და მე
იქ რაღა არსად არ მინახამს !!! გაგონილა ? რაგორ შეიტყო ?
დიდი მისწობა არ უნდა ჰქონდეს ! . . .

— მაგის ხელობა ეგ არის, შენიჭირიშე, და იქიდან შეიტყო,
მიუგო ბიჭებმა.

— ალბათ ეგრეა, თორემ . . . აი დალახვრა ღმერთმა ! ახა
თქვენ გინახავთ ვისმე იქ რაღა, ან გაგიგონიათ ?

— რაც არაჩი რასა ნახავდნენ, წაიბურტბურტა ერთმა თავმოწონებულმა
უმწვილმა ბიჭმა, რამეღიშ შორი ახლო იდგა და მკლავი ხანჯალ-
ყუდ ებჯინა: ერთი რაღაც გოგობიჭების ნახიჩქნია და იმ კუდი-
ანმა რაღაოთ გახდა. რა უკვირთ ?

ეს ისე ჰქვია, რასაკვირველია, რომ ლუარსაბს არ გააგე-
ბანა .

— შენ რა გენაღვლება, ძამო ? წაჭსხურხურა ერთმა ხნიერმა გა-
მოცდილმა გლეხ-კაცმა: ხომ ხედავ ბატონს უხარია, რამე იქ რა-
ღა. დაე ეგონოს, რამე რაღა, შენ რა ? — შენი რისხვა არა მქონ-
დეს — მიუბრუნდა მეჩე ბატონს ცბიერი მონა: მე იქ რაღა არც მე-
ნახოს და არც გამეგონოს დღევანდლამდინა. აი ჭიპი აქ მომიჭ-
რია და ამოდენა კაცს ლამის სულაც აქ დამელიოს, მაგრამ ხომ
მოგესხენებათ, შენიჭირიშე, კუდიანის საქმე ეგ არის.

— განა ის კუდიანი იყო ?

— მაშა ? კუდიანობის ღამეს. ჭიკოკოლობას, შენი ჭირიშე, გა-

დაჯდებიან ხოლმე — აი დასწევკლათ ღმერთმა — ცოცხსედა და თავის ბატონთან გათრია ღებთან ხოლმე მოგახსენებენ, ჩიტურაშვილის დედა და თურმე ბუნაში აძვრება ხოლმე, ცოცხსედა როგორც ცხენსედა შეჯდება და ჭერი ბეჭო, გაუტეკს ხოლმე.

— ეგ მეც გამიგია. ჩამდენი სასწაულის ქვეყანასედა! დიდება შენდა ღმერთო! . . . გადიწერა პირჯვარი ლუარსაბმა: მაშ ჩიტურაშვილის დედასაც ეცოდინება მკითხავობა.

— განა ყველამ იცის, შენიჭირიმე! ის უფროსი, რომ ჭყავთ ჭ გუდიანობის დამეს ძღვენი, რომ მიდიან ხოლმე, ის უფროსი თურმე ეტევის: შენ მაგანო, მკითხავობა მიხუქებია შენთვის, მეორეს კიდევ ეტევის: შენთვის ექიმობაო. ესე განლავთ.

— ეგრე იქნება, თორემ ახა საიდან გამოიციანობდა, რომ იქ რამე არის? ჭკვიანი არ უნდა იყოს ის უფროსი.

— მოგახსენებენ, სოლომან ბრძენსედა უფრო ჭკვიანიაო.

— არ ეტეობა, თუ! დიდება შენდა ღმერთო ჩემო! გადიწერა ისეკ პირჯვარი და შევიდა ოთახში დარეჯანთან.

— გაიგე, დედა-კაცო, რა ამბები მოახდინა იმ უხეირო, უგბილო ბებურმა! — უთხრა ცოლსა: ის უფროსი, რომ ჭყავთ იმისი პირველი კარის კაცი ეგ უნდა იყოს. აი დალახვრა ღმერთმა! ეს რა ვნახე, თქვენი ჭირიმეთ!

— კარგი ნულარ მამაგონებ, თუ ღმერთი გწამს! აქამდინ ტანში შიშისაგან ყრუანტელი მივლის.

— აი გულთმისნობა რა არის! ამდენს ხალხს ჩემს სახლში ჭიპი მოუჭრიათ და ერთმა არ იცოდა დღევანდლამდინ, რომ იქ რამეა. რა ქნა, თქვენი ჭირიმეთ!

— ღმერთო შეგცოდნედა იმას თუ ეშმაკი არ ეჯდა ტანშია რა ვიცი?

ცოლქმარმა ეშმაკის ხსენებასედა პირჯვარა გადიწერეს და სამჯერ შეათურთხეს ეშმაკსა.

— ეხლა კი . . . რა ვიცი? ეხლაც, რომ შეილი არ გვეყოლოს, ერთი მეტის-მეტი ღვთის წყრომა იქნება! თქვა ლუარსაბმა.

— ეჭვ, შენც ერთი! . . მაგას რაღა თქმა უნდა. ისე დაჯერებული ვარ, რომ მითამ შეილი კალთაში მჯდომია. წაები არ გამორცხა! . . მოდი და ნუ დაიჯერებ.

— მაშ? მეც იმიტომ ვამბობ და! . . მკითხაობა რომ არ გაეჩინა ღმერთსა—კენაცვალე იმის სიბრძნეს—რა გვეშეულებოდა? ჯადოს ვილა იზოვიდა?

ორივე ჩახუმდნენ და ორივე მაინც კიდევ გაოცებულნი იმეორებდნენ გუნებაში გუშინდელს საოცარს ამბავსა. ბოლოს ლუარსაბმა ისეკ დაიწყო:

— დარეჯან! წყალში ხომ არ ხედავდა? ჭა? შენ რას იტყვი?

— იქნება მარტლას! . . შენუ მოუგვდები ჩემ თავს სწორედ წყალში ხედავდა.

— რა ვქნა, მე კი აგრე მგონია და!

— ღმერთმან იცის—იქნება სწორედ ეგრე იყოს.

— რა ვიცი? მეკი რაღაც ეჭვი მაქვს და!

— შენმა მხემ, ეგრე უნდა იყოს!

— რა ვიცი? ჩემ მგონებაში კი ეგრე გაჭსჭრა და!

— ჩემი გულიც ეგრე მითხრობს, ლუარსაბის სიტყვებზე!

— იმ ხორბლის მარცვალს, რომ ჩაგდებდა ხოლმე წყალში და რაღაც რგოლები კეთებოდა ის ხომ არ იყო?

— იქნება მარტლას. სწორედ ის იქნებოდა.

— რა «ის»?

— შენ რომ თქვი «ისა».

— აკი გითხარ! მიუგო ლუარსაბმა თავმოწონებით, რომ მე გამოვიცანით: სწორედ ეგრე უნდა იყოს, თორემ ის დედაკაცი ეშმაკი ხომ არ იყო, რომ იმისთანა სასწაული მოეხდინა.

— ეგრე უნდა იყოს, მეკი—ღმერთო შეგცოდე-ეშმაკობა შევწამე.

— შენგან არ მიკვირს! ეშმაკი რგოლს იქნებოდა, რქები არა ჭქონდა. ეშმაკს რქები უნდა ჭქონდეს.

— ეჭვ, განა ეგ მე კი არ ვიცი, ისე გავიფიქრე.

— ჰო, ეგ სხვა არის.

ორივე დახუდნენ, ორივე დარწმუნდნენ, რომ რაც გუშინ არ ესმოდათ, მკითხავს რომ უყურებდნენ, ის დღეს გამოიცნეს და გაიგეს.

— მე კი გამოვიცან, აი! დაიკვირს ლუარსაბმა. დარქვანს თუმცა ლუარსაბი უყვარდა, მაგრამ მაინც კიდევ-თითონ უნდოდა, რომ გამოცნობის სახელი ამისი იყოს და არა ლუარსაბისა: კაცი სულელი თუ ბრძენი ყოველთვის თავ მოუვარკია.

— განა რომ მდომებოდა, მე კი ვერ გამოვიცნობდი, მიუგო დარქვანმა: არ მინდოდა, თორემ გუშინვე გამოცნობილი მქონდა.

— ახლა მაგას დაინიყებ.

— ღმერთმანი, რომ ესუა.

— ეჭვ, შენ ხომ კაცი ვერას დავანახებ და! თუნდ სოლომან ბრძენი მოვიდეს, მაშინვე იტყვი: მე შენზედ ჭკვიანი ვარ. ახლა რა არის ერთხელ მე დამითმო, უცხო ხომ არა ვარ, შენი ქმარი ვარ.

არ ვიცი დარქვანმა დაუთმო თუ არა, ეს კი ვიცი, რომ ლუარსაბს ძალიან ეწეინა, დარქვანი რომ შეეცოლა.

XIV.

მკითხავმა მეტად მტკიცედ დააჯერა ცოლქმარი, რომ შეილი ეყოლებათ. ამ იმედს მტკიცე ეჭვიც არ შეურყევდათ. ამ დაჯერებაში იქამდინ მიაღწია, რომ ერთს მშვენიერ დღეს დარქვანს ეჩვენა, ვითომც მუცელში ემაწვილმა გაუჩუჩუნა. რასაკვირველია, გახარებულმა კნეინამ მაშინვე ლუარსაბს ახარა.

— მართლა გაიჩუჩუნა? წამოიძახა სინარულისაგან გონება მიხდილმა ლუარსაბმა.

— რას ამბობ, შენ გენაცვალეს ჩემი თავი! . . . დარბაისელი დედა-კაცი სინარულისაგან კინაღამ არ შავსტი, მაგრამ მომაგონდა,

რომ მუცელი წამიხდება, მეტი. და შენ მაინც კიდევ არ უკერა.

—უი შენ კი ჩაკეონე მაგ გემრიელ სულშია! ხარაქადა, რომ არ შახტი, თორემ მუცელი წავიხდებოდა. იმ სიხარულში ეგ როგორღა მოგაგონდა! მე კი— მე და ჩემმა ღმერთმა— შავსტებოდი, მე-რე ასე შავსტებოდი, რომ დავცემულიყავი კიტრსავით გაკვსქდებოდი. დაუდგეს, თვალი დავითსა! ფერხული ახა ესა დაუაროს აი! მაშ დღეს მე ზე შენ ერთი კაი ქეიფი გაკვსწით, ერთი კაი წითელი ღვინო ავანდეკინით, რომ შვილის სადღეგრძელო დავდიოთ. ურას! დაიყვირა ლუარსაბმა და რადგანაც გულდაღმა იწვა თავისებურად ტანტზედ ერთი ფეხიც აიშვირა მალა და მინამ «ურას» არ გაათავა, ფეხი არ ჩამოუღია.

ეს ამბავი სადილოების დროს მოხდა. ახადეკინეს წითელი ღვინო. ცოლქმარნი, დაჯერებულნი რომ შემკვიდრე ეყოლებათ ზე დავითთანთ კი თვალები დაუდგებათ, სადილზედ გამხიარულ დნენ. ნამეტნავად ლუარსაბი შექეიფიანდა და კარგად გაიბრუყა. ელისაბედი ამბობდა, რომ ვითომც დაჩეჯანსაც უყვარსო ღვინოს სმა. ეს კი ვიცი, რომ იმ სადილზედ ამანაც გადუსო ორიოდე სტაქანი. ლუარსაბმა სამი სტაქანი ერთად ჯერ არ დახადებულის შვილის სადღეგრძელო გადაუღლაჲ და ალაკრდი დაჩეჯანთანაც მივიდა. დაჩეჯანმა, თუმცა ესეც ცოტა ჩაღლეული იყო, მაგრამ დედა-გაცობის ჰატევი შეინახა და სტაქანი თუმცა ჩამოართო, სულ არ დაღია.

—დალიე, შენ გეთაყვანე! ეუბნებოდა მთურ ალი ლუარსაბი: ახლა ქეიფს ნუ წამიხდენ. ჩვენის შვილის სადღეგრძელოს როგორ არა სომ? თუ მე და შენც არ დავლევთ, მაშ ვინ უნდა დალიოს? ღმერთი გიწყენს, იტყვის: მე შვილი მიუეციო და ისინი სადღეგრძელოსაც არა სმენო. ნუ აწყენინებ მოწყალე ღმერთსა, ძლივს კაი თვალით არის ჩვენზედა. მეც ქეიფს ნუ წამიხდენ. დალიე გეთა— ყვანე!

უთხრა და მიაწოდა ისევ სტაქანი.

დაჩეჯანმა ჩამოართო სტაქანი, მაგრამ ისეთის მოცხობით, ისეთის თვალების ხამხამით და გემრიელ ღიმილით, რომ მე მაშინვე მივს-

კდი, რომ კნენა უამისოთაც გადაკრულია. ჩამოართო და გადაჭრა. სასაცილო რამ იყო კნენა: ღვინო თან და თან ეკიდებოდა, ლოყები აუხაშხაშდა კიდევ, ტუჩებს ღიმილი მიეკრა ზედ და აღარა შორდებოდა, ქვევითი ტუჩი ძირს ჩამოეშო და დობლობა დენა დაუწყო, თვალები აემღვრა და თავსთავად ეხუჭებოდა — ერთის სიტყვით — დარგვანი ქეთვრედ იყო. ლუარსაბიც დაითვრა. მიუშო ალკირი ღვინოსგან მოდუნებულ ენას და მოჭყვა უგზო-უკვლო ტიტინი. დარგვანი სულ თავს აცანცარებდა და შეჭრინებოდა.

— კნაცვალე კახეთსა! ამბობდა მთვრალი ლუარსაბი ენა დაბრუნებით: კნაცვალე! ეკ რამ არა ყოფილიყო, არც კახური იქნებოდა. მაშინ მე რაღა კაცი ვიქნებოდი? ჩემ გათქმულ სახელსა, მაშინ ვიღა მოიგონებდა? დღეს თუ ლუარსაბის სახელი იხსენება სადმე, ღვინის მადლობელი უნდა ვიყო. თუ კაცი ვარ მე დღეს აი ამ შავი ყურძნის წვენითა ვარ კაცი! ჩემოდენას საქართველოში რაღა ვარ დაღვეს, დიდი მსმელი ვარ. მე რამ სიმღერა ვიცოდე, მე მთვრალი კახეთის ღვინო არ მამეკვია. ეს არის, რომ არ ვიცი და! სიმღერა ღვინოს ახელებინებს და! თორემ სხვა ფრიკ რა მიჭირს: ფაშა ვი ვარ მსმელისა მაქვს, აქ თუნდა რთხი ჩათვი ღვინო ჩაეტყვას. ხომ ვახსოვს ის იმეკელი? აი რომ მოვიდა, დადიანის «პოკერნია» ვარა? «პოკერნია» ვი არა. შენც არ მამიკვდე — ის ძალად გამოგზავნეს იმეკლებმა, ახა წადიო კახეთში ერთი დევი კაცი არისო, ლუარსაბ თათქარიძე; რაღა ის ვი დაგვითვრეო ზნახე ვარ იმეკეთს შენ მოგცემთო. ახლა იმან მე რამ დამინახა, მაშინვე მიხვდა რა კაცი ცა ვარ, იმიტომ «პოკერნია» დაირქო, სახელი არ წამინდესო. კვენაში ვი ნუ ჩამამართმევ და ჩემი სახელი სათათრემდინ არის ვაკარდნილი, იმეკეთშიაც მისულა ჩემი ქება. მაგრამ აი ამ შენ უხერხულ ლუარსაბმა ასე ვაკინაღე ის ფხიკიანი იმეკელი, რომ, რომ . . . სულ ჩემი მზე ვაფიცებინე. თითონვე, თავის პირით მითხრა: ბაყბაყ დევი ხარო. თითიც მამიკვავა და ყურში ჩუმად ჩამჩურჩულა: სანაძლეკო მოიგეო, ნახევარი იმეკეთი შენი უნდა იყოსო. რომ მეჩივლა, რასაკვირველია იმ ნახევარს გამოვიტანდი, მაგრამ

ჩვენი მამაპაპის მამულებიც მაშინ ისე ოხრათა გვეჩებოდა და იმე-
რეთი რაღაც, მინდოდა? ესლას ოხრად აღარ დაგვეჩება: კენატვალე
შენ სტომასქსა! ესლას შიგ პატარა თათქარძიკე გიზის და, მგონი,
წითელ ღვინოში ჭეუზალაობს. უჭ! შენი კი ჭირიკე! მოდი ერ-
თი კე ნაზი ტუჩები ამოგწეწნო! . . . ახლას ეგეტ ხომ შვილი გვე-
ყოფას, აბა ესლას მაგის ქორწილზედ ვითუქროთ. იტი რა, დარე-
ჯან? შენ ხომ ბრძენი დედა-კაცი ხარ და არც მე ვარ-ღვთის მადლით—
სულელი, თათხმეტის წლისა შესრულდება თუ არა—აბა იანგარძი-
შე, რადის შესრულდება—მგონი ბეკრი ხანი არ გაჭსწეკს, მალე
შესრულდება, შესრულდება თუ არა ჯვარც დაწეწნოთ. რაღას უნ-
და მოგუცადოთ? ახლას მაგის ქორწილში ლეკურს არ ჩამოუვლი?
მე კი—ღვთის წყალაობა შენა გაქეს—ასეთს ბუქნას დაუვლი, რამ ი-
ქარობას სულ მტვერი ავადინო ახლას იმ იმერელს, რამ
ვაჯობე, იტი რა უაზარი? წადი, მეტქი; სადაც შენი თქვა, იქ ჩვე-
ნიცა თქვი, მეტქი,—და იმერლებსაც უთხარი, რამ რაც თქვენ კრი-
კინას წვენი გამოუვა ერთ «უჯაზად» არ მეუფთა, თქო და «უღუბი»
კი კიდევ თქვენზედ დარჩება თქო. აი ამისთანა კატები ვართ ვა-
ხეთში, მეტქი. მას? . . . თუ ღმერთი გწამს—კარგად არ მითქვამს?

—კარგად და პატრონად.

—მას მოდი ერთი კიდევ ამოგწეწნო კე შენი მარწევი
ღრუები. ახლას, დარეჯან, შვილის ქორწილში ლეკურს არ ითა-
მასებ?

—რატომ.

—ჭო, გეთაყვარე! მოდი, იტი რა ექნათ? მითამ ესლას ქორწი-
ლია: აბა ერთი . . . ერთი შენებური დიდოური. . . მე «განდიდურს»
დაგძახებ. თუ გიყვარდე აი! მითამ ქორწილია. თუნდა ლეკური ი-
ყოფას, ჭა! მე «პაწაწინა ნიგვზის ტოტს» დაგძახებ. ჭა და! პაწ-
აწინა ნიგვზის ტოტი, პაწაწინა ნიგვზის ტოტი! ჩუბრი ჩუპარ,
ჩუბრი ჩუპარ, ჩუბრი დარეჯანასა! . . . ურას! . . . აი გიდი! . . . ქუდი
ჭერში! . . . კახური კა . . . ცის . . . ჭი . . . რი . . . იი
მე . . . ჩა . . . სა . . . რაკ . . . რას . . . კეკებს . . .

გუ . . . უუ . . . ჯა . . . სია ! . . . იმ იმეკელსაც . . . გაი . . .
 საქმე . . . ღვთის . . . ღვთისაც . . . თვალშიც . . . გა-
 მოჭს . . . ძრე . . . მია . . . ურია !

ეწიყინებდა სიმღერის ხმასად გაბრუნებული ლუარსაბი ბო-
 ღვდა წაღაცეებსაც და ამ ბოღვაში ჩაკვინა კიდევ.

XIV.

აღარ გაათავებ? მკითხავს მოწიქნილი და იქნება გაჯავრებულიც
 მკითხველი. რაგონი არა? გაათავებ, მაგრამ იცით რითა? იმითი, რომ
 ლუარსაბის ბედნიერება დაიწვევა. თუ მაგისტანა მტკიცე ბედნი-
 რებაც დაიწვევა მაშე წაღა ყოფილა დაურღვეველი ქვეყანაზედ?
 დაიძახებს ჩემთან ერთ ხმად დაღონებული მკითხველი.

მარტო ქვეყანა, მკითხველი, დაურღვეველი და ერთი ღამ-
 ში, გონიერი ქართველის ანდაზა: «ის უჩვენია მამულსა, რომ შვი-
 ლი ჭსჯობდეს მამასა», თორემ «რე დაგდებ ძველსა გზასა» — ეს
 ჩინეთიღამ შემოგვეზარა და წასაც ჩინეთის ფერი ადევს, ის, წა-
 საკვირველია, დაიწვევა ღვთისა და თქვენის წყალობითა, ჩემო
 ძველის გზის მოყვარე. მაგრამ მაინც კიდევ საუკრელე ქართვე-
 ლე ! . . .

გაიარა წამოღონამე ყამმა და წუთის სოფლის დაუდგომელ-
 მა ბრუნვამა ბეჭი რამ გამოჭსტვალა დედა-მიწის ზურგზედა. ამათ
 შვილი არ მიეცათ. დაჩვენამა ერთი ექიმი დედა-კაცი იშოვა და
 წამლობა დაიწყო. ექიმმა დედა-კაცმა ერთი წაღაც წამალი მიჭსტა,
 მთელი წელი კვირა ასმევდა და მესამე კვირას კი დაჩვენას ფეხ-
 ბი გააჭიმინა. დაჩვენა ქვრივად საწყალი ლუარსაბი. წვერი დაიყენა,
 შაკები ჩაიწყო. თავისი ბედნიერება სულ დაჩვენთან დამარსა. ო-
 რი სიამოვნება და დაჩვენა ამ ტრიალ ქვეყანაზედ: ერთი მადა; მუ-
 რე ისა, რომ ღამაზისსეული ფეხითი უჯდა ხოლმე, რაცა ძილს
 დააზივებდა ბატონი, ფეხის გულზეზედ და კანჭებზედ ხელს უს-
 კამდა და ისე დააძინებდა. ეს და იყო ამისათვის ნუგეშად. თორემ

ის პატროსანი ფაშვი ჩამოებლერტა, ის ხაშხაში ლოყები ჩაუყვი-
თლდა, ის დიდრინი ძროხის ოდენა თვალები უგემურად მიეღივს,
ის სამკეცი ფაფუკი ღაბაბი გუდა ლელესავით გაუხდა, ამასთანა-
ცა ის თავისებური განსხვავებითი მუდამი ღიმილი სახილამ დაეკარ-
გა— ერთის სიტყვით— წახდა კაკალი კაცი. მწუხარებამ ესე იცის.
ბოლოს ფერისცვალობის დღეს, რაღაც ეშმაკად, ნათლიმამამ ნა-
ხევარ ლიტრა კალმახი მოართო. ჯავრისგან იმ კალმახს ლაზა-
თიანად მიამდა, მოუვიდა კუჭის ანთება და ჩაჭბარდა პატრონსა.

მოკვდა ლუარსაბიცა ისე, რომც იხოცებიან ბევრნი ჩვენგა-
ნი, რომელნიც არც თავის სიტყვებით უმატებენ რასმეს ქვეყანა-
სა და არც თავის სიკვდილით აკლებენ.

წაიშალა ამ ორთა გვამთა ცხორების კვალი დედამიწის ფურგ-
ზედა. რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წავიდნენ? ნუ თუ ნახევარი
საუკუნე იმისთვის იცხორებს, რომ ოთხი ფიჭვის ფიტარი ეშოგ-
ნათ და სამ-სამი ადგილი მიწა? ან კიდევ ქვასედ წააწერონ, რომ
«ხე . . . წლამდინ თავადი ლუარსაბი თითქარძე და მისი კნეინა
დარქვანი ცოცხალნი ყოფილან და მერე დახოცილან?» სხვა ხომ
არაფერი გვეტყვის, რომ ესენი ამ ქვეყანაში ყოფილან და უცხო-
რიათ. «წამკითხველთ შენდობა გვიბძანეთო» ამბობს იმათი ქვის
ზედ წაწერილი. ნახევარი საუკუნე ამისთვის იცხორებს ამ ქვეყა-
ნასედ, რომ ბოლოს მაინც კიდევ «შენდობა» ითხოვონ და საბო-
დიშოთ გაიხადონ საქმე? უფროსთაგან ქართლის საფლავის ქვას,
რომ აწერია «შენდობა გვიბძანეთო» ეხლა მე მესმის, რისთვისაც აწე-
რია. მაგ შესანდობარს და შესაბრალისს ჩვეულებას თავისი აზრი
და საფუძველი ჰქონია, მაგრამ არ გითარგმნი კი, მკითხველთ! თუ
კაი გული გაქვს და გამჭრე გონება შენც თითონ ჩემზედ უკეთე-
სად მიხვდები, თუ არა და თქმა საჭირო არ არი. ტყუილად გულს
გატკენ, გაგარისხებ და ის რისხვა ისე ავიბამს თვალსა, რომ სხვას
შენზედ შეტადც რომ გული ჰსტკიოდეს, ამას კვლარ დაინახამ და
იმის გულის სატკენ სიტყვას მუხანათობაში ჩამოართმევ.

მე გაკათავე და შენ რაც გინდა ჰქმენ, მკითხველთ! გინდა იცინე,

გინდა იტირე, როცა ამ ამბავს წაიკითხავ. რძივეს საბუთი ისევ ამავუ მოთხრობაში გაქვს. თუ რდესმე თვალი ავიხილებია ჭ შენს გარეშემო რაც გინახავს, იმაზედ გონება გივარჯიშებია, ნახამდი, რომ ხშირად ერთი და იგივე საგანი ზოგს აცინებს, ზოგს ატირებს. მე მინახავს ერთი მოხუცებული, ღარიბი, შიშველ-ტიტველი, ფეხებ დახეთქილი დედა-კაცი. ვინ იცის რა გვარ უბედურობისაგან ღლთად ჩავარდნილიყო და ღლთობაში სამუდამოდ დაეკარგა თავისი კაცობა და ადამიანობა. მე მინახავს ის საცოდავი დედა-კაცი ქალაქის ბიჭებს დაეჭირათ და ხუთ გრამად ერთი საათი ახტუნებდნენ ჰამზულასავით. მე მინახავს, რომ იმათში ბევრი იცინოდა და ზოგი ერთს კი ამ საცოდავის დედა-კაცის მაკ უფაზედ გული უტირლდათ. ვინ იყო ამათში მართალი? მოცინარქნი, თუ მოტირალქნი? რძივე, იმიტომა რომ ერთნი თვალითა ხელავდნენ მარტო და თვალითათვის მართლა სასაცილო იყო, მეორენი კი თვალითაცა და გონებითაცა; გონებას კი ძნელად თუ გაეცინება. ჭსჩანს, შეიძლება, რომ ერთი და იგივე ამბავი სატირალიც იყოს დი საცინარიცა — ეგ იმაზედ არის დამოკიდებული, როგორი აგებულებისა ხარ. თუ იმისთანა გონების ძალა გაქვს, რომ რაც უნდა მწუხარე ჭეშმარიტება იყოს, გულ და გულ შეხვდები და თუ ამასთან იმისთანა გულიცა გაქვს, რომ უბედურს და გზა-გვალ არეულს შეიბრალე, ამისთანა სასაცილო ამბავი უფრო ხშირად უნდა გატირებდეს შენა, თუ არა და იცინე, რამდენიც გეგობოს. იცინე და თანაც გავაკრდი ამ მოთხრობის დამწერზედ და მამიგონე ჭოჩი — შენ ხომ ჭოჩების მოგონება გიუვარს — რომ მე ვითომც ქართველობას ვლაღატობ, რადგანაც იმის სასაცილო ამბავს ვიამბობ და არა ვმალამ ზოგიერთ გულმოკლე პატრიოტით. ვიცი რომ-ჩვენ საუბედურად — თქვენში, მკითხველო, ძნელად იზოგება იმისთანა კაცი, რომ მართლს სიტყვას გონება გაუსწოროს, ვიცი ეს და მაინც ვიდევ ჰიჩში — როგორც მოუვარე — გეტყვი, რომ ლუარსაბი და დარეჯანი შენს კალთაში დაბადებულა და შენის ძემუთი გაზდილა. გინდა მიწეინე, გინდა არა. თუ ამათ დაჭსტინებ მითამ შენის თავისათვის დაგიცინია, თუ დაჭ-

სტირებ - ებ კაი ნიშნის: ჭსჩანს ჭსწუნარ, რომ ამისთანანი ვართ, ჭსჩანს შენის თავის გაჭსწორების განზრახვამ ფრთა აიბა. ღმერთ-მა ქმნას, რომ ებ აგრე იყოს.

მე თუ შენ მიუყარხარ, მკითხველ, იმისთვის მიუყარხარ, რომ იმედი მაქვს ებ გაჭსწორების განძრახვა დღეს, თუ ხვალე შენში გაიღვიძებს. ამ იმედს ნუ წაგვართმევ. ნუ იფიქრებ, რომ ამ მოთხრობას შენი გაჯავრება უნდა; ამას მარტო ის უნდა, რომ შენ დაგანახავოს—წამოდენათაც შეძლება აქვს—შენი ცუდი, შენი ავი რომ იცოდე, რა გაისწორე. მინამ სარკეში არ ჩაიხედავ, ან სხვა არ გეტყვის, ხომ ვერ გაიგებ, რომ პირხედ უჩივობა რამ გატყვია? ეს მოთხრობა სარკე იყოს და მე—თუ გინდა—მთქმელი ვიქნები. დააკვირდი, იქნება გენიშნოს რამე. ესეც იცოდე: მარტო შენი მტერი დაგიმაჯავს, შენს სახესხედ რომ უჩივობა ნახოს რამე, მოყვარე ვი მაშინვე სარკეს მოგიტანს, რომ გაისწორე და ხალხში არ შეტყვებ. მეც მოყვარესავით გექცევი, —სარკე მოგიტანე. ამასხედ როგორ უნდა გამიწერე? ! რა უყუროთ, თუ ეს სარკე გაფრთხილი გამოდგება და შიგა და შიგ ლაქებიანიცა? რაცა მქონდა, ის მოგართვი, როგორც შემეძლო ისე დაგებმარე. თუ მაინც და მაინც წყრომას არ დაიშლი, შენი ნებაა. მე შენის წყრომისა არ მეშინიან, მაშინ მხოლოდ დაულონდები, რომ შენშიაც მოგტყუვდი, რომ შენ ის არა ყოფილხარ, რაც მეგონე. მაშინ გულ ხელ დაკრეფილს ესლა დამჩხება სათქმელად: მე მიყვილია და გათენდება თუ არა—ეგ ღმერთმა იცის! წყრომა ვი, რომ არ ყოფილიყო ებ გათენება ჩვენც კარგად გვეცოდინებოდა, როდისაც იქნებოდა! . . .

სხვა ფრივ მშვიდობით ბძანდებოდეთ და შენდობით იხსენიებდეთ მონასა თქვენსა.

მ. ჯიმშერიძესა.

გუთნის დედა.

«გადი, გამოდი, გუთანო!
ღირლიტავ, ბანი უთხარო».

ერთ-ბედ ქვეშა კართ, ლახავ მე და შენ . . .
წილად გვარგუნეს შავი მიწანი ჩვენ:
ერთგულად ვჭიმოთ ჭაპა ჩვენი,
უსინარულოდ დავლიოთ დღენი.
ბელტო ბელტოზედ გადმოვაწვინოთ
და შრომის ოფლი მიწას ვაწვიმოთ.
ნუ დამიღონდი! . . . შენი უღელი
ჩემს უღელზედა არ არის ძნელი:
მე შენებრ მიწას დავუურებ თვალით
რადგანაც ზეტა წამართვეს ძალით;
შენებრ მეც მეღის მიწა ვით სხვერზღსა
სიკვდილის შემდეგ დასავაწეულსა.
შენ პირუტყვი ხარ და მე მეტყველი?! . . .
ეგ, ჩემო ლახავ, ნუ შავშურდება:
რად მინდა ხმალი, თუნდ იყოს მჭრელი,
თუ სიმართლისთვის დამიხლუნდება?
ახა რას გვარგებს ჩვენ ის გუთანი,
რომა აჩეოს მარტო მიწანი
და არ მოჭსთხრიდეს ძირით იმ ბაღასს,
რომელიც უშლის თესლსა ამოსულას?
მე ჩემის ჭირის, ჩემის წუხილის,
ჩემის კაცობის გულის დუდილის
სიტყვანი გულში მეზადებიან
მაგრამ გულშივე უხმოდ კვდებიან.

შენ ვერ გაიგებ მეტყუელის ტანჯვას
 რატა სიტუვასა მართაღს გულში ჭკლავს! . . .
 აქ მენდე, ლაბავ, ჩემი უღელი
 შენს უღელზედა უფროა ძნელი.
 მაშ რა გაღონებს? . . გაჭსწი ჭავანსა,
 და გაიტანე გუთანი ბოლოს,
 ნუ უღალატებ ძველს ამხანავსა,
 ის შენ აცხორე, მან შენ გაცხოროს! . .

თ. ნიკოლოზ ბართაშვილზედ:

«ცუღათ ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირულის სულის კვეთება, რ
 გზაუ ვალი, შენგან თელილი მერანო ჩემო, მაინც ღარჩება! . .»

უკმა-პოეტო! უღუთო იყო შენი სიკუდილი! . .
 ვინ უწეს რავდენი საუნჯენი დაკმარხეთ ჩვენს,
 ებ მტკიცე გული სიუვარულის სხივ-ქვეშ განშლილი
 რადენ გრძნობით, ჯარ უთქმელით, ჩვენ ჩაკვესვენს?
 ვინ იცის თანა რადენი წარღუე ფიქრნი?
 მათ მნიშვნელობა დაგვეკარგა ჩვენ საუკუნოდ;
 რადენ იმედთ და ნუგეშთა კოკრად უკავილნი
 ჩაჭკენენ შენს გულში განუშლელად, ეგრე უღროოდ?
 არა დედ-მამა—მაგ სიკუდილით დაობლდა ერი! . .
 ვისღა მივანდოთ ჩვენი გრძნობა, ტანჯვა და ლხენა?
 მაგრამ, პოეტო საუვარელო, ხარ ბედნიერი,
 რომ შენი ლექსი, თვით სიკუდილშიც არა გკლავს შენა.

აგვისტოს 1860 წ.

ლოცვა.

მამაო ჩვენო, წამეღიჯა ხარ ცათა შინა!
მუხლ მოდრეკილი, ღმობიერი კსდგეკარ შენ წინა:
არცა სიმდიდრის, არც დიდების თხოვნა არ მინდა,
არ მინდა ამით შეურაცხ-გჭყო მე ღოცვა წმინდა;

არამედ კი მსურს განმინათღდეს ცით ჩემი სული,
შენგან ნამცნების სიუკარუღით აღმერთოს გული,
წამ მტერთათვისაც, წამეღთ თუხდა გულს ღანჯარი
მკრან,
გთხოვდე: «შეუნდე არ იცინა, ღმერთო, რას იქმან!»

სფირიდონის და თადეოზის

ბ ა ა ს ი .

— — — — —

(შემდეგი)

— დიად, აგრე მოხდება ხოლმე ლიტერატურაშიაცა. აი მაგალითი წინ გვიძეოს. აი, ესაა ჭკუჭკუაძემ დასწერა ერისთავის ნათარგმანეკზედა კრიტიკული განჩევს, კილო-კავად გაჩქენწლა თხზულებზე. ბარბარე ჯორჯაძისაცა და ამასობაში გაიმართა ჩვენებური ბაასი. დახე, მცირედი საქმისაგანა რა ამბავი მოხდება, ერთის ნაპერწკალითა მთელი ბულული გადაწვის ხოლმე. ამასთანავე მეორე შემთხვევაც მოგახსენო: თ გ, ბარბარეშილს ძალათი დააწერინეს კრიტიკა, ამისი დასამტკიცებელი საბუთი თვითონ ავტორის სიტყვები განლავსთ, დაუგდეთ ყური რას ამბობს რედაქტორთან მინაწერს წიგნში: არ ვიცი «რა მიზეზია, რომ ჩ ა მ ა ც ი ვ დ ი თ დასწერო რამე ცისკრისათვისა. ნუ თუ გსურთ ჩემსედაც ალყდან-დაწარა ზოგიერთნი მჭევრ-მეტყველნი და შეამკობინო ჩემი თავი, როგორათაც საბრალე კანკალი?» ავი მოგახსენეთ, ჩემო თადეოზო, რომა ბევრჯულ ისეთი შემთხვევა მოხდება, რომა არ შეგიძლიან ხმა არ ამოიღო იქნება თქვენ არ შეგეხებოდეთ ვისიმე მოქმედება, მაგრამა მეგობრის გულისათვისა არ დაიზოგამთ თავსა, როგორც მე გიცნობთ.

— რატომ, მეგობარმა მეგობრისათვის დიად უნდა ამოიღოს ხმა.

— ეკ დიად ჩინებულა, მაგრამა, რომ ნამდვილად იცოდე ამხანაგის სიმტყუფნე. მაშინ ხომა უკანონოდ უნდა დასჩაგრო მეგობ-

რის წინააღმდეგი? არა სჯობს, რომ თვითონ ამხანაგს მისცე და რიგება და მართალს კი სამართალი მისცე. ამასთანავე არ შეიძლება კაცმა ერთს მხარეს არ მიჰყუროდეს ე. ი. თავის ამხანაგსა, და შედგან წარმოდგება სტატია: ცრუდ მსჯელი, ძალ-დატანებული და მიმკერძავი. აი თუ გინდ თვითონ ეს «რედაქტორთან» მინაწერი წაგნი გავშინჯოთ. ავტორი აცხადებს საქუყნოდ, რომ ძალა დაატანეს და ისე დააწერინეს სტატია. ეს ძრიელ ხინებული, იქნება მართალიც იყოს, მაგრამ ამასთან ჩვენ რა დავა გვაქვს: სთხოვეს, ძალა დაატანეს თუ თავის ნებით დასწერა სტატია; ეს სრულიად არ შეგვეხება ჩვენსა. მოკითხვის წიგნში, რომ დაწერილიყო, ის სხვა იქნებოდა. ამას და გარდა ძალ-დატანებითა და ჩატიკებით სტატიის დაწერა, რომ არ იქნება? ავტორი თვითონ უნდა გრძნობდეს ძალ-დაუტანებლად რომელიმე აზრის წამოთქმის საჭიროებასა; აზრი უნდა გამოდინარებოდეს ღაღად, თავის თავად გონებიდგანა, სადაც არის მოგროებული, და დიდი ხანია აზრებს გამოხეთქასა, რომ გორათაც დაგუბებული წყალი, — და სადაც, ჩემო თადეოზ, წყალი ოდნავ ეთანამს, რა ღონის-ძიება უნდა მოიხმარო, რომ იქიდგან წყალი გამოიყვანო მცირე ხალხისათვისაც სამეოფო? და თუ გინდ ჰსწორო საქაჯავითა და ძალ-დატანებით გამოიყვანო მაინც მაღე გამოიღე და დაშრება ეს შეუარდება, ჩემო თადეოზ, იქნება ძალიან უწინდებური მამივიდა, მაგრამ რა გაეწეობა; კიდევაც მოგახსენებ, რომ ძალად გამოიყვანილს წყალსა წისქვილის დაბრუნება არ შეუძლიან: ის არის უღონო, რომელსაც რაკი მოხვდება თიბათვის მზის შუქი მაშინვე გაჰქრება. ამ სტატიაში ფრაზები არის დიდად გაჭიმული, სწორედ ძალათ დაწერილი, მაგალითებრ: «... რადგანაც ამ დროს მიაქცია ჩვენი უურად ღება აზრის ცისკარმა, რომელიც შემოიტანა ბიჭმა და სხვანი...» ამ დროში არა მგონია ამ საივად ღაპარაკობდეს ვინმე; რა საჭიროა ასეთი სიტყვების შეჩქვამისთანა აზრის გამოსათქმელათა; გვინებ შეიძლებოდეს სამართლის სალაპარაკო ენაზედაც თქმა, მაგრამ არა, უნდა უთუოდ დაწერილს «მიაქცია, მოაქცია, მიუაქციე, მოუაქციე უურად-ღება» ზ სხვა-

ნი. და თუ გინდ, რომ ასეც იყოს, რად უნდა შესწავიტოს ავტორმა თავისი სტატია წიგნის შემოტანითა; ყურნალი შემოიტანა ბიჭმა, — ხომ არ მიტყუნდა? იმისი წაკითხვა შემდგომაც შეიძლებოდა. მაგრამ რას არ უხამს კათათვის მისი შუქი ძალით გამოყვანილს წყალს? ეს არის გასაცანი, რომა ვიდრე ადამიანი კალამს აიღებს ხელში, ლაზარაკობს რიგიანად, სიტყვა-სიტყვად მოტყავს, თავის აზრს შეგატყობინებს ძრიელ კარგად, არც წაიბოროტებს ლაზარაკობში, არც თავს შეგაწეებს ბევრი გითარცა ებითა და უკეებითა ისე, რომა ზოგიერთის ლაზარაკი გაუწევეტელი და გილოიანი გაიმება. და ისეც ის ადამიანი რაცა კი კალამს ხელს მოტყიდებს, სულ დაეკარგება გილოცა, ენაც მაშინ დაებმის, გონებაც სხვა ნაირად მოტყეება ფიქრსა და წამოისკრის ისეთს სიტყვებსა, რომელთაცა სამარადისო, შინაურულ ლაზარაკში ყურს ვერ მოტყვრამ, ან არა და მოტყეება ისეთ მაღალ-ფაჭრებზე ლაზარაკსა, რომა ერთის სიტყვით კაცს ვეღარ იცნობ, რომელიცა ორის ან სამის საათის წინათ გელაზარაკებოდა ისე საამურად. არ ვიცი რისთვის, რის მიზეზით სტდილობს ისეთი სიტყვითა სთქვას თავისი აზრი, რომა ყველას არ ესმოდეს: ან უნდა გააკვიროს წამკითხველი თავისი ცოდნითა, და ამისათვის წერაში მალ-მალე დაფიქრდება, მალ-მალე ჩახედამს ლექსიკონში, ან ძველ წიგნებში, ერთის სიტყვით სადაც ეგულება და იქადგან ამოწმებული სიტყვებითა ნათელს აზრს დააბხელებს, გაამქისებს და გაუგებურებს, რა არის ამისი მიზეზი? მე ვგონებ ამისი მიზეზი ის იყო, რომა ან ავტორსა სურს თავისი თავი დიდად მცოდნედ უჩვენოს წამკითხველებსა, ან არა და სრულად ვერ მოუხერხებია სამარადისო სალაზარაკო ქართული ენა საქმეში გამოიყენოს, და ჭბამამს ჩვენ წინა-ჰართა წერაში, და ვეღარც იმათა სწვდება და ვერც ახლანდელს მიმხვდარა და ამისათვის ქალაქზე გამოყვანილი აზრი არის ცუდად წეობილი. ყოველისთვის თავის ადგილას არის კარგი: საღმრთო წერილში არ გაუკვირდება კაცსა, რომ შეხვდეს სიტყვები: «მიაქცია, მოაქცია» «ვითარცა» «უკვე» და სხვანი. თითქო რაღაცა გეუბნება, რომა იქა თითქო ისე

უნდა იუკეს უთუოდ დაწერილი, როგორც არის; მეტადრე იმისათვის, რომა უური გვაქვს შეჩვეული. თუ გინდ, რომ მოვიინდომოთ იმ ენაზედ წერა, გელან მოვასხეობთ ამ დროში, და დაკრებით ორთა წყალთა შუა. ყოველთვის უფრო სსსიამოვნოა წასაკითხავად თხზულება დაწერილი საყოველ-დღეო, შინაურულს ენაზედა, იმ ენაზედ რომელითაც ღაზარაკობს ქართული კაცი თავის სახლში, თავის ცოლ-შვილში, ტოლთანა და ამხანაგთანა. ვისგან გაიგონებ, ჩემო თადეოზ: შემოიტანა ბიჭმა ცისკარი და მიაქცია ჩვენი ყურად-ღება? აი, ბატონო წაკითხეთ გამედიები, «გაყრა», «მინდა კნენა გაკხდე», «ძუნწი» და სხვანი და შეიტყობთ რა სარგოიანად უხმარიათ ახლანდელი ქართული ენა თ. გ. ერისთავსა და უფ. ანტონოვსა თავის თხზულებაში. უკელას ესიამოვნება, უკელას სულ გამეღული ზის თიატრში, და სცდილობს, რომა აქტიორის სიტყვა არც ერთი არ ასცდეს იმის ყურსა. ყურნალი მაშინ არის სსსიამოვნო წასაკითხავი, რომდესაც არც არის დაწყობილი იმ სიტყვებითა, რომელსაც შეჩვევია უური. მაშინ მოემატება ყურნალს მკითხველი, რომდესაც ყურნალი თვითონ შეაყვარებს თავსა მკითხველსა. ყურნალი უნდა იუკეს ადამიანის შემქტევი ე. ი. გონებუნდა უღვიძოს მკითხველსა და არა თავის მამბეზრებელი; აცნობებდეს ყოველ შესანიშნავ ამბავსა, კარგი ტკბილის ენითა. უწინდელი მწიგნობრული ენით დაწერილი ან იმ არეულ უწინდელი და ეხლანდელი ენით დაწერილი ყურნალი არას დროს არ შეიქმნება სახალხო, ან საზოგადოდ ყველასათვის წასაკითხავი შემთხვევით მრავალჯერ ვხედამ ხოლმე, ჩემო თადეოზ, ერთს მედუქნესა, რომელიცა მოცალების დროსა, რომდესაც მუშტარი არა ჰყავს, ზის ხოლმე დუქნის წინა და უჭირამს რაღაც ხელთ-ნაწერი წიგნი ლურჯ ქალღმრედა. გარშემო უსხედან გლეხი-კაცები მოხუცებულნი ღ ემასწილი ბიჭებიცა, და ის მედუქნე თავ-მოწონებული კითხულობს ხოლმე და ისინი ყურს უგდებენ. როგორც კატეობ ის გლეხი-კაცები სრულად არ უგდებდენ იმ მედუქნეს ყურსა რომცა კითხულობს, ამისათვის, რომა როგორც მე მოკვარი უური საშინელი ე-

ნით არის დაწერილი, მაგრამ ის მედუქნე რეცა წაიკითხამს ერთს მუხლსა, შემდგომ დაანებებს კითხვას თავსა და პირათ უამბობს გარეშე მეოთხე ხალხსა რაცწაიკითხა. და უნდა უყურო იმათ მხიარულებასა და თავის ქნევასა, რა რა თავის ენაზედ გაიგონებენ ხოლმე იმ უცნაურ ზღაპრულ-მოთხრობასა. არ ვიცი კია რა წიგნია ის ხელთ ნაწერი. დიად, იმას მოგახსენებდით, რომა სსსიამოვნო იქმნება ყოველ წამკითხველისათვისა აუჩინალი დაწერილი იმ ენაზედა, რომელითაც მუდამ უამს ლაპარაკობს. უჩვეულია ძრეულ გონივრად იქცევა ისა, ვინც მუდამ უამს კითხულობს საღმრთო წერილსა. იმის წამკითხავი რა ნაირად არის სარგებლობაში, პირველად შეისწავებს ღვთის კედლებსა და რამდენსაც მომატებულად კითხულობს იმდენად მკვიდრად დაინერგება იმის გულში საწმინტოება ქრისტესი; და მეორედ: იქ შეხედება მრავალ ნამდვილ ქართულ სიტყვასა, რომელნიც ამ უამად ბევრნი მათგანნი აღარ იხმარებიათ საერო ლაპარაკში, და მაშინ როდესაც საღმრთო წერილი გადმოთარგმნიათ ქართულად ბერძნულიდან ხმარებაში ყოფილა. მხოლოდ იქიდან გამოტანილი სიტყვა უნდა მოიხმაროს ისე, იმ კილოზე, როგორც ამ უამად ლაპარაკობს ხალხი; მეტადრე არ არის ძნელი სამუდამო ლაპარაკის კილოზე სიტყვის ხმარება მაშინა, როდესაც საგანი თხზულებისა არ შეეხება რასმე ფილოსოფიურსა ანუ სხვა რომელსამე სწავლასა. ამ გვარ თხზულებაში ვერ ასცდება მწერალი უმაღლეს აზრის გამოთქმასა, ვერ დასწერს სამუდამო საზოგადო სახალხო ენაზე, რადგანაც თვითონ საგანი ფილოსოფიური თხზულებისა არის ისეთი, რომა ეკლას, მოუმზადებლად, არ შეუძლიან მიხედვარა, და ამასთანავე უთუოდ დასჭირდება ისეთი სიტყვების ხმარება, რომელნიც ხშირად არ ესრის ხალხსა. აგრეთვე უნდა ესთქვასთ გადმოთარგმნილ სტატიებზედაცა. აქამოდისინ რამდენიც დაბეჭდილა აუჩინალში გადმოთარგმნილი სტატიები, რაც უნდა კარგები უნდა იყვნენ ნამდვილში, გადმოთარგმნილს აღარ აქვს თითქმის არც ნახევარი ლაზათი, ისინი ისე არ მოსწევენ ხოლმე წამკითხველის გულსა, როგორც კარგი თხზულება, ან საშუალო ღირსების თხზუ-

ლებს, დაწერილი ზირდაზირ ქართულ ენაზე. ამის მაგალითი არის ისევ ის გამედიები, რომელნიც წელანა ვსთქვით. იმ გამედიების ხალხი უფრო სიამოვნებით კითხულობს და სეპირათაც ბევრი სწავლობენ, ვიდრე შექსპირის დრამებსა, გადმოთარგმნილს ქართულ ენაზე, თუმცა დაწერებით კი, არავის დაუწუნებია. რისგან არის ესა? ამისი მიზეზი ისევ ის არის რაც მოგახსენე წელანა; მთარგმნელი ალაზარაკებს ფრანცუზსა, რუსსა, ანგლიანსა ქართულად, რომელთა სთქვა ბაქარ ქართულმა — «ლარობი ემაწილი კაციის რომანის» მთარგმნელმა. თქვენ იმათგან გესმით სოკიერთი ისეთი აზრი, რომელიცა ვერ არ გაგიგონიათ, ან ისეთს კილოზე გეუბნებოდ, რომა ძრიულ უნდა ჩათვიქრდეთ, რომ გაიგოთ. ამასობაში ვისაც არა აქვს დიდი მოთმინება და არ უყვარს ბევრი ფიქრი, ხალხისი ეკარება, მაშინ რომდესაც, ჩვენ რომ ვსთქვით, ის გამედი ძრიულ ადვილი გასაგონია ქართველი კაცისათვისა, იმ გამედიში ხედამს სურათსა ბევრი თავისი მეგობრისასა, ხედამს თავის ცხოვრებასა, და სიამოვნობს. ამ გამედიებზედა და თარგმანებზე, ჩემოთადეოზ, ბევრი რამ შეიძლება ითქვას, მაგრამა ამ უამად ამითი დაგასრულეთ, რადგანაც ჩვენი ბასის საგანი სხვა არის. რასაკვირველია ყოველი მთარგმნელი უნდა იმას სცდილობდეს, რომა გადმოიღოს სხვის აზრი ქართულ ენაზე ისე, რომა სამდვილსა და თარგმანის აზრს შორის არა იყოს რა იოტის ოდენა განსხვავება; მაგრამ მაშინ რა ჭქმნას მთარგმნელმა, რომდესაც ქართული ენა არ არის ჭკრეთ იქამდისინ ხმარებაში შესული, რომა ყოველ სიტყვას თავისი ზირდაზირი მნიშვნელობა ჭქონდეს და იმავე დროს ევროპიული აზრი გადმოიღოს იმავე მნიშვნელობითა და ცხადად, ერთის მოკლე სიტყვით შეკასმინოს, ბევრს შეხედება კაცი ნათარგმნებში შეუხვეველს სიტყვის ბრუნებასა და ეხოთირება, ვიდრე შეეხვევა. მაგრამ სადაც ქართველი კაცი, ქართულად მოლაზარაკე, თვითონა სწერს თავის თვალთ ნახულს საგანზედა, და სურს გააკებინოს თავისი აზრი მკითხველსა, იმას არას დროს არ ემატიება, რომა იმის დაწერილი სტატია თავით ბოლომდისინ ჭკვანდეს გადმოთარგ-

გმნილსა, და არ იყოს დაწერილი იმ ენაზე, რომელზედაც ლაზარაკობს შინა, გარეთა და სასოგადოებაში. აი, ვსთქვათ შემომხვდა გზაზედა და მოჭყვა ლაზარაკსა; სადა ყოფილა, ვის შეხვედრია, რა უნახამს, რა გაუგონია, ყოველისთვის გეტყვის დაწყოებითა, კარგად და სასიამოვნოდ, შემდგომ მოგიტანეს ყურნალი, გადაშლი, წაიკითხამ იმავე კატის სტატიასა, და დარჩები გაცტებული. ეს უნდა მივაწეროთ სოგიერთი ავტორების სურვილსა, რომ უნდათ თავისი კალმით «განთქმა, ქუჩვა». ბევრს აქამდისინაც ვერ გამოუბერტყია გონებიდგან ის აზრი, რომა მაღალი ფრანითა, მდაბალი ფრანითა, და საშუალო ფრანით წერასა სრულიად აღარაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. თხსულებაში საქმე აზრია; და მაღლს და მდაბალს ფრანსა არაფერი ღირსება არა აქვს თუ ბრწყინვალე აზრი არ გამოსჭვივის სტატიაში,

—ახლა რაზედა ლაზარაკობ მაგდენსა, სფირიდონ?

—მე მოგახმენებთ სოგიერთ «ცისკრის» თანა-შემწეებზედა.

—იმახიან ჯერ ადრეა იმაზედ ლაზარაკიო,

—რასაკვირველია მაშინ უკვლა გაგვანტყუნებს, რომა სასტიკი ანგარიში მოესთხოვოთ ოთხის წლის ყურნალსა, ან «ოთხის წლის ქალსა» რომორცა სთქვა თ. გიორგი ბარათოვმა, იმ ემაწვილ ქალსა, რომელსაც თარეხით და წუნარად უნდა ვეძებოდეთ, რომ არაფერი ვაწყვიინოთ, მაგრამ საკვირველი ეს არის, რომა თუ პატარაობითვე არ ანიშნე შეცდომა, არ გაუსწორე, ოთხმოცის წლისაც რომ შეიქმნეს ისევ ის ოთხის წლის ბავშვი არ იქნება? აქაოდა ოთხის წლის ბავშვიან, რომორ არავინ არ უნდა ანიშნოს საკულუება, თუ კი ცხადად ხედავს. შარშან თუ შარშან წინ ვიღამაც გამოაცხადა ამ ცისკარშივე, რომა «აღონც ყურნალი კი იყოსო ქართულ ენაზედაო და რომორიც უნდა იუყოსო». ეს გასაოცარი სურვილია, სწორეთ მოგახსენოთ. რასაკვირველია სასაცილო იქმნება დაკემდურეთ იმაზე, რომა რატომ ათიოდე შექსზირი არა ჭყავს, ან ბაირონები, ან რუსთაველები და სხვანი, უკვლას აქვს ნება ის ანგარიში მოსთხოვოს, რომელის პასუხის გებაც შეუძლიან მისცეს

ოთხის წლის ჟურნალმა და ორმოცის წლის თანა-შემწებმა. აი, თუ გინდათ, გადვიკითხოთ მაისის ტისკარი. აქ არის მხოლოდ ორი ლექსი—თხზულება: «ნაამბობი მოხუცისა» და სეორე «გამოსაღმება». პირველი თხზულება თავ. რათავე ერისთავისა და მეორე თ. გრიგოლ ორბელიანისა. ეს ორი თხზულება გალექსილი კარგის ხელგუნებით ზე გრძნობით, მეტადრე «გამოსაღმება» მოკლედ ზე მკათიოდ გამოგინატამსთ ადამიანსა ნამდვილ გრძნობის მქონებელსა, რომელიც მიმავალია შორს სადმე, და ესაღმება თავიმ სატროფოსა ზე იქამდისინ გულ-მოწეულთა საყვარელი საგანის განშორებითა, რომა გულში აღმური ტრიალებს ზე თავისი წვა და დაკვა ვერ წამოუთქვამს, რადგანაც გული შექქმნია ქვად ზე გრძნობა ტეტხლად აღგზნებია. შემკრთალს და შეჭირვებულსა ვერ უზოვნია სიტყვა თავის გრძნობის გამოსათქმელად. მხოლოდ ამ შემთხვევაში ე. ი, გამოსაღმების დროს უძლურს გულს გადმოედინება ცრემლი და იმითი ჩაქრება მჭმუნვარების აღი. მაგრამ, ეს გრძნობა ადვილი მისახვედრია და ჩვენი განმარტება საჭირო აღარ არის. ამ ლექსებს შემდგომ დარჩება ჰროზა. პირველი მათგანი არის «ნამდვილი შემთხვევა» თარგმანი სამსონ აბაშიძისა. ამ სტატიასა აქვს ორი ღირსება: ამბავს კარგს გაამბობთ ზე უფრო სამუდამო სალახარაკო ენასე არის დაწერილი; სიამოვნებით წაკითხამს ადამიანი თუმცა აქა-იქა თითო ორთლას აზრი ძველებური კილოზეა მაგრამ არა უჭირს რა, იმედი გვექმნება, რომა შემდგომ უფრო ტკბილი ქართულის ენით გადმოგვითარგმნის რასმე. შემდგომ, ჩემო თუდროზ, არის სტატია კნ. ბ. ჯორჯაძისა ილია ჭავჭავაძის კრიტიკასე; და რადგანაც თქვენ არ გიუვართ კრიტიკების კითხვა, ამისათვის ამისი ბასი მივანდოთ თვითონ თ. ილ. ჭავჭავაძისა. ამ სტატიას მოსდეკს მეორე სტატია «ივანე კერესელიძის მოგზაურობიდანა». ეს სტატია უნდა წაკითხოთ, როგორათაც მოგზაურობა კაცისათვის სასიამოვნო არის, ისე აღწერა რომელიმე ქვეყნისა უნდა უთუოდ სანუკვარი იყოს ჩვენთვის. ამ გვარი სტატია მარად უამს საამურობა, რადგანაც გაგვაცნობს ჩვენ მშვენიერ კახეთსა. რამდენი რამე

იქნება იქა გონების გასადგენებელი; მეტადრე ჩვენთვის, ვისაც თვალთ არ გვინახამს: ადგილის მდებარება, კავკასის მთა, ალანის მინდორი, მასკოდ გამწვანებული გაღმა-გამოდმა სოფლები, კენახოვან ხილიანი (როგორც ამბობს ვახუშტი), ციხეები, მონასტრები; ხალხი, მათი ცხოვრების წესი, ხასიათი, ჩვეულება, ვინ იცის რამდენი რამ არის კარგიცა და ავიცა. კარგის აღწერით შეგვიძლიან ეს ყოველისთუერი წარმოვიდგინოთ თვალ-წინა, ისე თუ გინდ თითონ გვევლოს. აი წავიკითხოთ ეს სტატია და ის გვეტყვის ამ ამბავსა დაწვრილებითა; თუ მთელი კახეთის ამბავს არ გვიამბობს ერთსა და ორს საგანს მაინც დაგვიხატავს. მართლაც ამ სტატიაში არის აღწერილი წმინდა ნინოს ეკლესია.

— დიაღ, ჩემო სოფილიდონ, ძველად ვუთუილვარ მე მაც ეკლესიაში, ზე თუმცა ბევრი აღარა მახსოვს რა, მაგრამა ეს კი ჩამჩნა გონებაში, რომა სიღნაღის მახლობლად არის ის ეკლესია. და წავიკითხეთ სასიამოვნოა ჩემთვისა: ეგ ჩემ სიუმაწვილეს მამაგონებს. ეჰ, ის დრო სჯობდა, როცა უმაწვილი ბიჭი ვიყავი, გული მე ჩოდა, თოფ-იარაღს ვეწუობოდი, კახეთსაც მოვიარებოდი ხოლმე და სომხეთსაც; ეხლა, რაღა ვართ? სხვას უნდა ვკითხამდე კახეთის ამბავსა!...

— აი, მოიხსენეთ მეზავრი რას გვეუბნება: «სიღნაღიდგან სამს ვერსტზედ, მარჯვნივ მხრივ (*), საიდგანაც იწუობა სამძლვარი ქიზიუისა, არის მონასტერი აღშენებული წ. ნინოს სახელსედ. ამავე მონასტერში დათლულია გვამი ქართველთ-განმანათლებელისა. — ვიდრე მივა მეზავრი და მიაღწევს მონასტრამდინ გვსა არის აღმართ-დაღმართიანი, ცალ მხარეს ხეობა და გადასახედი, რომელით დაჭყურებს ვრცელს მინდორსა» (რომელ მინდორსა? დავიკურო სახელი არა ჰქვიან რა). შემდგომ მოგახსენოთ: ავტორი მისულა ახლოსა და უნახამს მარჯვნივ და მარცხნივ სახლები, ერთს მხარეს ორ ეტაჟიანები, რომელნიც აუშენებია ბოდბელსა; სხვა და სხვა ჩი-

(*) საიდგან უყურებდა?

ნურის ქვეშით ყოფილა შეკრული ეკლესიის კარების თაღი, ზე-
 და-წარწერებითა და სხვანი. ერთის სიტყვით თავიდგან ბოლომ-
 დინ, რომ წაიკითხა ეს აღწერილება თვითან წმ. ნინოს ეკლესი-
 ისას ვერათერს გაიკებთ. აქ უფრო დაწვრილებით არის აღწერილი
 ბოღბელის აშენებული სახლები, თვითონ ბოღბელის ღვინის-სმის,
 სტუმრების მოწვევა და სხვანი, რომელნიცა მეორე პლანზე უნდა
 იყოს მოხსენებული ე. ი. პირველად უნდა დაწვრილებით აქვე
 თვითონ ეკლესია და შემდგომ სხვათა შორის ეკლესიის ეზოში
 მეორე სახლებიცა. ამ აღწერით ვერ წარმოიდგენთ, ვერც ადგილის
 მდებარებასა, მაღლობზედ არის თუ ხევში წმინდა ნინოს ეკლეს-
 სია; ახალია თუ ძველი, დანგრეულია თუ მთელი; რომლის არის ა-
 შენებული, რა ნაირი გარეგანი შესედულობა აქვს, გუმბათი აქვს
 ერთი თუ ორი, თუ სულ არა აქვს; რამდენი რამ არის შესანიშნავი
 უწინდელს შენობაებში გარედგანა და შიგნიდგანა. მგზავრი, რომ
 ჩინურის ქვებსა და კენჭებს დაუწყებს შინჯვასა მაშინ დიდსა და
 უშკალებელ შენობას ველარ დაინახავს. არა, არ შეიძლება, ასე მსუ-
 ბუქად გაშინჯვა იმისთანა ეკლესიისა, როგორც არის წმინდა ნი-
 ნოს მონასტერი; როგორც მოგახსენეთ სტუმრებზედა და მეღვი-
 ნებზე უფრო დაწვრილებითა სწერს, რომელიცა განსაკუთრებით
 შესანიშნავს არათერს წარმოგვიდგენს, ვიდრე თვითონ ეკლესიაზე,
 რომელიცა არის სახსოვარი ნიშანი, წინდი ჩვენი წინაპართა ქრის-
 ტიანობის რჯულის სიმტკიცისა და გულ-მხურვალედ ღვთის-მოყ-
 ვარებისა. ახლა უნდა მოგახსენოთ, ჩემო თადეოს, კიდრე წერისა;
 ახა რომელი ქართველი გაცი ილაპარაკებს ამბავს ასე: « . . . მე-
 რეს მხრივ სვეტზედ, მარჯვნივ მხარეს იხილავთ თვითონ უკანას-
 კნელ ბოღბელს, მონაზონის ტანისამოსით, რომელსაცა მხურვა-
 ლედ გაუზერია ხელი ზენათ, და რომელის წინ სა-
 თლავია, თავის სიტყვებისვე დროს დაუჩატვინებია. ამავე მხრის
 მეორეს მხრივ დახატულია სრულის მღვდელ მთავრის შესამოსე-
 ლით, ცალ მხარეს უზერის სახთლები, ხოლო მეორე მხა-
 რეს ჯვარი ». ეს მთელი სტატია სულ ამ კილოზე არის დაწერი-

ლი, და ამ ერთი მაგალითით შეგიძლიანთ გასაჯრით მთელი თხზუ-
ლება. ამ სტატიაში ერთ ადგილას არის მოხსენებული სსსწყლე-
ბელი წმინდა ნინოს მონასტრისა, სადაც შეუსრულებიათ სწავლა
ზოგიერთს უმაწვილ ხალხსა, რომელნიცა ქართული ენის მაღალი
ფილოსოფიის მცოდნეთა შორის ირიცხებიანო. არ იქმნება ური-
გო, რომ ავტორმა გამოგვიცხადოს სახელები იმ ფილოსოფოსე-
ბისა, რომელზედაც ამბობს, ან საიღვან გაიგო, რომა ფილო-
სოფოსები გვეოლია და ჩვენ ვია აქამოდისინ ვერა გავიგოთ
რა. ან რა საკვირველია, რომ ვერ გავიგოთ, ასე იშვიათად სწერენ
ხელმე უწინდელ ამბავსა. გადმოკმალოთ კიდევ რამდენიმე ფურცე-
ლი, აქა ვნახამთ სტატიასა: «პირუტყვით მოშენება», იოსებ მამა-
ცაშვილისა. რა უნდა მოგახსენოთ ამ სტატიისა? მე არ განლა-
ვარ ავტორში, რომ შევნიშნო რამე. მხოლოდ ამას მოგახსენებთ,
რომამ ამ გვარი სტატია სჯობს ცალკე იბეჭდებოდეს და თუ ცალკე
არ შეიძლება ჟურნალის ბოლოში მაინცა, როგორცა დამატება,
და მგონია მაშინაცა და ესლაცა ეს სტატია დაჩხეს იქვე ისე ქა-
ლაღდზე, როგორც არის დაწერილი და ამას საქმეში ვერავინ გა-
მოიყენებს; ახა ვინ არის ისეთი სახლ-გარის მმართველი საქართვე-
ლოში, რომამ ასე დაწვრილებით გამოუდგეს საქონლის მოშენებასა,
მაშასადამე წაიკითხვენ, დაჭკუებენ და დასდებენ უუთის თავზე. ამ
სტატიის დაწვრილებით განხრეკა მიკანდოთ ავრანამებსა, რომელ-
ნიც სახლოსნობის სწავლაში არიან აღზრდილნი. მხოლოდ ამას კი
მოგახსენებთ, ჩემო თავეოზ, რომამ საქართველოში აქამოდისინაც
პირუტყვის მოშენება მდებალი ხალხის ხელში არის, რომელნიცა
ჟურნალსა და წიგნებს არავინ მათგანი არა კითხულობს და თუ გინდ
რომ ცოტაოდენად კითხულობდნენ მაინცა ამ სტატიიდგანაც ბევრს
ვერათერს მიხვდებიან. ჩვენმა გლებ-გაცმა რომ გაიგონოს «პო-
ხიერება», «უკვე», «დაცულ-იქმნას», «ვითარცა» და «რათამცა» ჭ სხ.
ველარც კი გაბედავს წიგნში ჩახედვასა.

— ეჭ: ეკ ძალიან გააჭიანურე, სოფრიდონ, როგორღაცა.

— ერთი სტატია კიდევ დაგვჩჩა: «ასრე აღზრდასა სედა უმათათა

დასავლეთის ევროპიაში, ალექსანდრე წაქარაღვინის ძე სულხანოვისა, ეს სტატია არის გარკვეულ საგანზე დაწერილი. მოზარდი ხალხი ჩვენში მრავალი განსაკუთრებით: და ვინც კი მოგვცემს დარიგებას, როგორ უნდა აღვსარდეთ, რა უნდა ჩავაგონოთ ჩვენი ბავშვებს, რომელ გზაზე უნდა დავაყენოთ, ვიდრე დაიწყებდეს სასწავლებლებში სიარულს, ამისათვის ყოველთვის მადლობას განუცხადებთ დამრიგებელს. მაგრამ რა უნდა ვსთქვათ ამ სტატიაზე, ვინ იქნება ისეთი, რომა გულგრილად წაიკითხოს ეს სტატია, ამ საშინელი ძუძული კილოთი დაწერილი, სრულიად მოაწყენს კაცსა კითხვას. საშინელი ქართული ენა არის, იშვიათად შეგვიძლება ამ ნაირი სტატია. წარმოიდგინეთ, ჩემო თადეოს, რომა თქვენთან შამოვიდა თქვენი მეგობარი ელიზბარი, და თქვენ მოიკითხეთ; თქვენი მოკითხვის პასუხად რომ დაგიწყეთ ლაპარაკი ასე: უკეთუ გწადდესთ ცნობა ჩემისა გარემოებისა, მიუცით თავსა თქვენსა ნება და მოაქციეთ ჩემსკენ ყურადღება თქვენი, რათა ისმინოთ ამბავი უბადრუკებისა ჩემისა: ვიდრე ბუღვარსა შედან სასეირნოდ, რათა განმექარებინა კაქშანი გულისა ჩემისა; მუნ დაკვყავ ხანი მრავალი და შემდგომ მომეკვლინეს თქვენი უკვე ხახვისა თქვენისა და მოვიქცე თქვენდა ამბისა საცნობლათ; ჟამსა მას ოდესცა ვიდრე ქუჩასა შინა, რომელ აწ თქვენს ქვემოთ მდებარე არს და მისს ბნელისა ღამისა "გამო ვერ ვიხილუ ქა იგი წინაშე ჩემსა მდებარე და მუნ წავკნთხი ქვასა მას დიდსა, დავეც, და მიიქცა გონება ჩემი ამიერიდგან იმიერ და შევიქმენ უგონობელ; ჟამსა ამასა შინა მომეკვლინეს ქუჩად ავაზაკნი და მიიზიდნეს ყოველნი ნივთნი რაღაცა მქონდა მუნ: ვითარ არიან საათი, ქისა ფულით-თურთ» და სხვანი. ან ვსთქვათ თვითონ ამ სტატიის ავტორმა გვიამბოს ამბავი დასავლეთის ევროპისა ასე: «მივსტუმ თავსა ჩემსა ნებასა, შესახებულად ამა საგანსა, წარმოვსთქვა ჩემნი შენიშვნანი » აბა რასა ბრძანებთ, ჩემო თადეოს, როგორ მოგწონთ ეს საუბარი? თუ ამასი მე შემტდარი ვიყუე და თქვენი მოსაწონი იყუეს ეს საუბარი ნუ მამექცევით პირ-ფერობითა, მიბრძანეთ, დამიმტკიცეთ რომა ეს გარკვეული კილოა და არა ცუდი.

მასშინ მე სრულიად თანახმა შევიქმნები თქვენი ბრძანებისა, და არც
 სწყენად მივიღებ. თუ არა და ის მაინც მიჩვენეთ, რა იქნა ის ჩი-
 ნებულად შემაქცევარი ქართული ენა, ის ჩვენებური ტკბილი ყლურ-
 ტული; ის ხმები, რომ იცინან ხოლმე ქართველებმა ისე კარგად მო-
 წყობილი, ის ხუმრობა გაუწყვეტელი, როდესაც დასხდებიან ხოლ-
 მე მოცლით; სად არის? რათ იხლანთება აზრი საშინლად ასე
 ქალღმერთსა, რომა თვითონ დაშწერსაც ძლივს და ესმის თავისი
 დაწერილი? დავიჯერო ამ ენათ ვლახარაკობთ? წაიკითხეთ, თუ
 ღმერთი გწამსთ, ეს სტატია და გამამტყუნეთ თუ შემცდარი ვარ.
 ჩაკვიტხეთ კიდეც ცოტაოდენი ეს სტატია და ვნახამთ ჩინებულს
 აზრსა: «ერთმა ვინმე ფრიად კეთილად განსაზღვრას აწინდელ უამის
 ურმათა აღზრდა ხსენებულ ევროპიაშა: მან დააჩქვას მას საიდუმ-
 ლო სწავლა, რომელსაცა აქვს აზრი, რათა მისცეს სრულობა ზემო
 პირსა და მით აღვიღად დაჭუაროს ნაკლებულობა შიგნითი პირი-
 სა». ე. ი. როგორც მესმის ისე მოგახსენებთ: მითამ ისე უდიანო,
 რომა უმაწვილს ჭქონდეს გული გველისა და ზეიდგან ეცვას ტყავო
 ცხვირისა.

— ეგ ხომ თარისუკლებზედ არის ნათქვამი, სთერიდონ?

— მეც აგრე მგონია. მრავალი თხზულებაა სხვა და სხვა ენაზედ
 დაწერილი ბაკშის აღზრდასედა ვრცლად და კარგის დარბეობითა;
 და იმათი გადმოღება ქართულად დიდი სასარგებლო იქმნება თუ
 ვინმე მიჭყობს ხელსა.

— რა ჭქენი, სთერიდონ, გაათავუ?

— დიად, გაათავუ, მგონია გეძინებათ?

— დრო არარის თუ?

— ზოგი სხუმის იყოს. ღამე მშვიდობისა.

სთერიდონ ჩიტორელიძე.

მოკლე განხილვა სომხური ენის წარმატებისა უკანასკნელ დროს (1).

ეხლანდელ დროს, თითქმის, მთელი დედამიწის ზურგი არის მოთენილი სომხებით. ვერ დასახელებს კაცი ვერც ერთ გამოჩენილ სახელმწიფოს ანუ ქალაქს, რომელშიაც არა სცხოვრებდეს ჭაოსის შთამომავალი. ევროპას, აფრიკას და ამერიკას იმ გვარათვე შეუთვისდება სომეხი, როგორათაც თავის სამშობლო აზიას. არცერთი გამოჩენილი ენა არ არის, რომელზედაც არა ლაპარაკობდეს სომეხი. ამათგან დიდ წილს დაუტოვებია მამაპაპის ტანთ-საცმო, თითქმის სრულებით დავიწყებია თავის წინაპართა ადამი, წესი, ისტორიის და თვით ნაწილიც ხმელეთისა, რომელზედაც სცხოვრებდა ჭაოსი; მაგრამ საკუთარი ენა, ეს თესლი, რომელიც აღმოატყენებს იმ დაკარგულს წესსაც, ადამსაც და მთელს წასულ ცხოვრებას, — ახსოვს სომეხსა. მამა-პაპისაგან დარჩომია მას მხოლოდ ეს ერთი განძი, უძვირფასესი, რომელითაც მოსწონს სომეხს თავისი თავი. ბევრი ხალხი ყოფილა, როგორათაც სომხების თანა მედროენი, ეგრეთვე იმათ შემდეგ, რომელთა ისტორიული ცხოვრება უფრო ვრცელი და შესანიშნავია სომხების ცხოვრებაზედ და რომელნიც ყაბთა ვითარებით წასულან და იმათი სახელმწიფოს დაცემის შემდეგ ამოფხვრილას მათი ყოველი, თვით ენაც და ცარიელი სახელის მეტი არა დაუტოვებიათ არა; მაგრამ რვას წელიწადზედ მეტია რაც ნამდვილი სომხეთი დაეცა და იმისმა შვილებმა დაიტყვეს მტკიცედ თავიანთი ენა, თუმცა დიდი შეჭირვებით კი, — და უკანასკნელ დროს მისცეს იმ წარმატებას, რომელიც ჯერეთ არ გამოეცადა. სომეხს უყვარს თავ-

(1) ამ სტატიის შესარდგენლათ შემდეგი წიგნები მომიხმარებია: Histoire, des Mekhitaristes, ევგენ ბორესი. обзоръ армянской письменности, ნაზარიანის, Esquisse de l'Histoire l'Armenie, შაჰნაზარიანის, Biographie Universelle, სიტუვა «Mekhitoru, და Lettres sur la Turquie, უბინისა

ვისი ენა და ცდილობს, რომ ყოველი ღონის-ძიებით შეამკოს ეს სასურველი საგანი თავისი სასოებისა; ამისათვის ჭკონებს, რომ სომხური ენა არის ზირველი ენა, რომელზედაც ლაზარაკობდნენ წარღვნის წინაჲ. ამის დასამტკიცებლად მოგვიტანს ფაქტებს, რომელთა სისუსტეს თვითონვე ჭკრძნობს, მაგრამ მაინც გული არ აძლევს ამ ტკბილი და მომნიბლავ ჭკრძნის უარის ყოფას. ის შესცდება, ვინც ამ უსათუძკლო სომხების ძიებას მიაწყნის მხოლოდ იმათ ბრმა თავის მოყვარეობას; მომატებული ნაწილი უფრო მიეწერება იმ ღრმა სიყვარულს, რომელსაცა ჭკრძნობს სომეხი თავის ენისადმი. ესეა საზოგადო კანონი კაცის ბუნებისა: თავის სიყვარულის საგანს მიაწყნის იმ ღრსებას, რომელიც არ იზოება თვით საგანში. ამავე სიყვარულზედ არის დაფუძნებული იმედი, რომელიც ძველადვე გულში ჩაინერგეს გაძევებულ ჭკოსიანთ თავიანთი მამულის აღდგენისა. დიდი სულგრძელებით და მოთმინებით გამოატარეს სომხებმა ეს იმედი აუარებელ ჭირთა და წელთა შორის და აჭა მოახლოებულა საათი, როდესაც მიიღებენ სომხები ჯილდოს ამ სამკალითო ერთ გულოებისა ზ სიმტკიცისათვის!

რას საკვირველია ძალისა სასარგებლო და გამართობელი იქმნებოდა სრული მოთხრობა საშუალისა, რომელსაცა ხმარობდნენ ჭკოსიანნი ენის დასაცველად, მეტადრე მისთვის რომ ისინი ჩვენი განაყოფები არიან; მაგრამ აღვიარებ ჩემ სისუსტეს ამ გვარ შრომისათვის. მე მხოლოდ მოგიტხრობთ მეხითარიდგან ჩვენ ღრმადე. ამასაც მოკლედ და ისე, როგორც შემძლიან ზ არა ისე, როგორც შეეფერება ჩვენ განათლებულ ღრებს; ერთი სტყუით, მკითხველს დაუხვდება იმითი, რაც მზადია: ხახვი და ზური, კარგი გულით, იტყვის ქართული ანდაზა. ამისთვის ჩემ სტატიაში სწავლული არა იქმნება რა.

ქრისტეს შემდეგ, მკრთო საუკუნიდგან მოვიდებულა მეტერთმეტე საუკუნემდინ სომხის სამეფო გაიფაგლახითა სტხოვრებდა; ამ ღროს, მრავალ გზით მოახრებული და მომწვარი, ხან დაეცემოდა და ხან აღდგებოდა. სომხეთის უბედურე-

ბა წარმოსდგებოდა იმისი გეოგრაფიული თვისებისა და მდებარეობისაგან: სომხეთის მიწა იყო დაყოფილი მთებით, რომელთა შორისაც ხევებში სტახოვებდნენ ნახარაჩები-ერისთავები. ხალხს, ნახარაჩების ხელქვეშ მყოფს და ბუნებისაგან ერთი მეორედგან გაშორებულს, უამთავითარებით მოეპოვა სხვა და სხვა თვისება; ამისათვის მათში არ იყო ერთობა და ყოველი ნახარაჩი თავის მიწაში მეფის ძალას მოიხმარებდა და მეფეს ემორჩილებოდა სიტყვით. ამასთან აღმოსავლეთით სპარსეთი არ ამღებდა მოსვენებას და დასავლეთით საბერძნეთი. სპარსთა და ბერძნების შორის არას დროს არ დაცხრომილა მძლავრობა. როდესაც ბერძნები გაილაშქრებდნენ სპარსეთზედ, შემოვიდოდნენ სომხის სამხლავარში და სწევდნენ და ჭებრწვდნენ საწყალ სომხეთს; ეგრეთვე სპარსნი. ერთი სიტყვით ეს ორი ძლიერი სახელმწიფო ბურთივით ათამაშებდა სომხეთს. აისაც უნდა გაიგოს თუ სპარსეთის ხმალი როდის მიეცემოდა წარმატებას ბერძნების ხმალიზედ ანუ ბერძნებისა სპარსებისაზედ, იმან ვიდრე სომხეთის ისტორიის და აქედგან დიან ცხადათ შეიგნებს ამ საქმეს: ბერძნების გამარჯვების დროს სომხების ტახტზედ უნდა დამჯდაჩიყო ბერძნების მომხრე, წინააღმდეგ შემთხვევაში სპარსებისა. და ესე, ამ გვარათ, ამ ორკედელშუა, სომხეთი ხან ერთს შეეჯახებოდა და ხან მეორეს: ამაში შესდგება მთელი ჭაოსიანთ ისტორიის ხასიათი მეთერთმეტე სუკუნემდის. მეოერთმეტე სუკუნეს, 1045 წელსა (1), მოსწედა უკანასკნელი სახელიც სომხების ხელმწიფობის, როდესაც მათმა ბოლონდელმა მეფემ, გაგიკ III მიტყუებელმა კოსტანდინებელს კონსტანტინე მონომახისაგან, ძალდატანებით დაუტევა თავის სამეფო ბერძნებს. ამ შემთხვევის

(1) ზოგი ისტორიკოსნი ანბობენ ვითომ სომხის სამეფო ლევა 1079 წელსაო, მაგრამ შემცდარნი არიან. 1079 წელს მოკლეს მცირე აზიაში გაგიკი მეორე, უკანასკნელი მეფე სომხებისა, სოლო ანის-ქალაქი ზ, თითქმის, მთელი სახელმწიფო იყო დაპურობილი ბერძნებისაგან 1045 წელსა; მაშა სადამე არ შეიძლება, რომ წელიწადი ხემწიფის სიკვდილისა კაცმა მიიღოს სახელმწიფოს დაცემის წელიწადათ.

შემდეგ დაითანტენ სომხები. შოგი ამათგანი გაემგზავრა საბერძნეთისაკენ, ყირიმისა, იტალიისა და სხვა ევროპიისა და აზიის მიწებისაკენ. ემიგრაცია, სწორე ითქვას, ახალი ამბავი არ იყო სომხებისათვის: ისინი მეოთხე, ანუ მეხუთე, საუკუნიდგანვე შესხვეოდნენ ამ საქმეს; მაგრამ მიზეზი, რომლითაც თავს ანებებდა სომეხი თავის მამულს, სხვა იყო: ტყუობა, ვაჭრობა, სწავლის მოპოება და სხ. ამგვარი. ეხლაკი მამულში ცხოვრება საკანონო იყო სომხისათვის: კერა, კარის დირე, სახლის კედლები, ქვეშსაგები და სხ. ჭქონდა მოსვრილი ან თავისი ძამისა, დედისა, ძმისა, შვილისა, ცოლით და სხ. სადაც მიეხედნა ერთი ჭ იმავე საძირწუნავ სანახავეს ხედვიდა; ყოველ წამს, მოლოდინში იყო, რომ ან მარჯვნივ ჭ ან მარცხნივ დაეტემოდა რომელიმე მოსისხლე მეზობელი და თუ არ მოჭკლავდა, აკლებით სრულებით აიკლებდა. ეს მეოთხობა უფრო გაჭირდა, როდესაც ზევით თქმულს მათ მტრებს დაემატენ ანახები და ბოლოს თურქნი: რაც ბერძნებს და სპარსელებს დაეკლათ ჭაოსიანთთვის ამათ შეუსრულეს. ამ გვარი მეოთხობა კერ იყო გასაძლისი, კერც სომხებმა აიტანეს და მიეტნენ ემიგრაციას. აქედან მოვიდებოდა ჩვენ დრომდინ ბევრი გარდასავალი გადახედიათ ჭაოსის შვილებს, მაგრამ ყოველის ხსენება არ შეგვეუბრება; თუმცა ძალიან გასართობელია, მაგ. კილიკიის სამეფო, გაძეკებულ სომხებისგან დაფუძნებული მეტეოტმეტე საუკუნეში, პატარა სომხეთად წოდებული, რომელმაც სამას წელიწადზედ მეტი იცხოვრა; საკმაო იქნება ჩვენთვის ვსთქვათ, თუ რა და რა ალაგს იმეოთეზიან ეხლა სომხები.

დიდი ნაწილი, მასსა, სომხებისა სცხოვრებს ხონთქრის სამეფოში. ამათი რიცხვი, როგორც იტყვის შაჰნაზარიანი (1), არის 3,100,000 ამათგან მილლიონ ნახევარი სცხოვრებს არეზისა, ტიგრისა და ეოვრატის ხეობებში და მათ სათავეების შუა მდებარე ალაგზედ, ერთი სიტყვით, იმ მიწებზედ, რომელნიც ეკუთვნო-

(1) Chahnazarian. Esquisse de l'hist. de l'Arm.

დენ დიდს სომხეთს; ერთი მილიონი სცხოვრებს ჰატარა სომხეთში, კილიკიაში; 215,000 სახლობენ სტანბოლში და დანარჩენი სირიისა, პალესტინისა და ეგვიპტის მიწებში. რუსის იმპერიაში სცხოვრებენ 500,000 გან კიდრე 550,000 სამდისინ; პესტრისა 25 ათასამდისინ; სპარსეთში სახლობენ 150,000 და ინდოეთში 1500-სამდისინ. შანსაზარანი ანობს კიდრე იმავე წიგნში, ვითომ კავკასიის მთებში, ლეკებისა და ჩეჩენების მიწაში, 15 ათასი სომხები არიან, მაგრამ ეს ფაქტი მე საეჭვოთ მიმაჩნია. მე მივლია თვითონ კავკასიის მთებში, მაგრამ სომხის საზოგადოება არსად მინახავს. მართლაც იქ არიან სოფლები და სოფოგადოებანი, რომელნიც თავიანთ ჩამომავლობას ჭგონებენ ქართველებისაგან, სომხებისა და თვით ფრანცუზებისაგანაც, მაგ. წოდხარი, ანუ ცუდახარი, რომელსაც თავისი თავი ქართველებისაგან გამოჭყავს, ქობახი — ფრანცუზებისაგან და სხ., მაგრამ როგორც წოდხარის ენას და სხვა ხალხის თვისებებს არათუერი მგზავსება არა აქვსთ რა ქართველებთან, ეგრეთვე ქობახის ფრანცუზებთან. — ამ ანგარიშით სომხების რიცხვი მთელ ხმელეთზედ 4 მილიონამდისინ მოდის.

სომხების ენისა და ლიტერატურის გათხიზლებას ისტორიკოსნი მიაწერენ მეოთხე საუკუნეს, როდესაც სომხეთი ქრისტიანულად მოინათლა. მეხუთე საუკუნის დასაწყისს მესროფმა მოიგონა სომხური ასოები და ამითი მეტათ წარემართა სომხური ენა: — ეხლა შესაძლო იქმნა, აქამდისინ შეუძლებელი, გადმოთარგმნა დაბადებისა და სხვა სასუფიერო წიგნებისა. ამავე მესროფმა, ისაკ ჰატარარისა და მეფე ვრამშაპუჭის შეწევნით, გახსნა მრავალ ქალაქებში და სოფლებში სასწავლებლები, საცა გაიწურთნებოდხენ ემწვილი კაცები. გათავების შემდეგ ამათგან ნიჭიერს ჭგონებინდენ სწავლის შესასრულებლათ ათინას, ალექსანდრიას, რომს, კონსტანტინებოლს და სხ. ეს ცდა იყო მიზეზათ, რომ ამ საუკუნეში გამოვიდნენ იმთენი და იმისთანა მწერლები, რომელთაც ისე ასწიეს სომხური ენა, რომ ამ საუკუნეს სომხები უწოდებენ თავიანთი მწერლობისა ოქროს დროთ ამ მწერლებმა გადმოწერეს სომ-

ხეთს, თითქმის, მთელი ძველ-კლასიკური მეცნიერება: მათემატიკა, ვარსკვლავთ-მრიცხველობა, გეოგრაფია, ისტორია, აქიმობა, ლეთის-მეტყველება, ფილოსოფია და სხ. ისტორიული ნაწილი სომხების მწიგნობრობისა უფრო შესანიშნავია სხვა სხენებულ მეცნიერების ნაწილებზედ. უკვლახედ გამომჩენილი მწერალი ამ დროებისა არის მოსკო ხორენეცი, ეპისკოპოსი იელიშე ბ ლაზარე პარპეცი. შემდეგ დროების მწერლებთა შორის შეთვრამეტე საუკუნემდისინ სომხები განსაკუთრებით პატრიუსა ჭსტემენ ოჭანეს კათოლიკოსს, ნერსეს კლარეცის, გრიგოლ მაგისტროსს ბ სტეფანე ორბელიანს.

მეხუთე საუკუნეში წარმართთა სომხური ენა, მაგრამ ამ მყოფობაში დიდ ხანს არ დარჩომილა: როგორც აწიკა, ეგრეთვე დაცემა მისი იყო სწრაფი. მეხუთე საუკუნის ბოლოდგან დაიწყო დეკნულება სომხების სამეფოზედ და სამეფოს უბედურება ენისათვისაც უბედურებათ იყო; ამისათვის რომ ერთი მეორეზედ არის დამოკიდებული: თუ რომელიმე ხალხის პოლიტიკური მოუფობა არ არის ბედნიერი, ძნელად შეიძლება, რომ იმისი ენა და მწერლობა წარმართოს და ვისაც უნდა ხალხის ენის სიკეთე, იმისი პოლიტიკური მოუფობა უნდა წარმართოს. ამ დროდან სომხურმა ენამ უკან დაიწია. შეთვრამეტე საუკუნეს, როდესაც დასავლეთის ხალხმა დაიწყო ბრძოლა ქრისტეს საფლავისათვის, სომხების მსწავლულებმა ფრანგებს მიაქციეს ყურათ-ღება და ჭაისტანი ცოტათი დამშვიდდა. არ შეიძლებოდა, რომ ენასაც არ გამოეფხიზლა. ზოგმა ერთმა ამ დროდელ მწერლებთაგანმა მოაგონეს მოსკო ხორენეცის დრო, მაგრამ ეს მოგონება იყო წამისა და ამის შემდეგ სომხური ენა მიეტა იმ დაგრდომილებას, რომელიც ჯერეთ არ გამოეცადნა.

აქამდისინ მასსა ისევ ემკვიდრა თავის მიწა-წყალზედ და, რასაკვირველია, ცოტათ თუ ბევრად იცავდა თვის ენას. ესლა მასსამ დაიწყო მოძრაობა და სომხურ ენას შემოკრედა იმ ხალხის სიტყვებს, რომლის მიწაზედაც ემკვიდრებოდა. ამ ენის წამახდებელ მიზეზს დაერთებოდა ისიც, რომ გადასულ-გადმოსულაში სომხურ ენაზედ

წიგნის შოვნა წმენდებოდა. იგნები სხვა თრევიტ დაცოტაკებულთა: სპარსნი, არაბნი, თათარნი ზე თვით ბერძნებიც, რომელსაც მონაბეკდ-
ნენ სომხეთს და სადმე მონახელებდნენ სომხურ წიგნებს არ დაზოგავ-
ნენ ზე დასწავდნენ. ამისათვის თვითონ სომხები მიწაში ჭეუღავდნენ
წერილებს, რომ დაეცვათ წაწმენდისაგან. ამ მიზეზით წნეობი-
თი ცხოვრება სომხებისა, თითქმის, სრულებით დაიბნა და ენა
მიეცა დიდს დაკრძობილებას. ამისთანა დროს დაიბადა მხითარ-
ი, რომელსაც სომხები მეორე განმანათლებლათ (1) უწოდებენ,
ამისათვის რომ გრიგოლ განმანათლებელმა შემოიტანა სომხეთ-
ში ქრისტეს საწმენოება, რომელსაც სომხეთი იწოდებოდა ა-
ზიის პირველ სამეფოებთან, და მხითარმა მკვლარი სომხეთი
აადგინა; ჩანებდა ჭაოსიანთ მთელი ევროპის სწავლა და განათ-
ლება; ჩაჭებრა მათში სიტყობება თავის-უთლებისა, რომელიც უკა-
ნასკნელ დროს ვიდრე მიიღეს ოსმალის სომხებმა. რასაკვირველია
უქმი არ იქნება, რომ ამისთანა კაცის ცხოვრება მოკლეთ მანც ა-
რი მოგითხრათ, მეტათ უფრო ამიტომ, რომ მოთხრობა ამის
ცხოვრებისა შეადგენს ერთ ნაწილს სომხების განათლების ისტორი-
ისას.

მხითარი დაიბადა 1676 წელს სებასტიას, რომელიც მდებარეობს მცირე სომხეთში. ამისი გვარი არ იყო გათქმული არც სიმდიდრით, არც ხარისხიანობით, მაგრამ იმის დედ-მამას კეთილი ყოფა-ქცევით შეეძინა საზოგადო პატივის-ცემა თავისი მემკვიდრეთა. დასაწყისი სწავლისა მიიღო თავის სამშობლო ქალაქში და წინა-მძღოლათ ჰყვანდა ორი დედათ-მონაზონი, რომელთა სახელსაც სიკვდილამდისინ მადრიულობით მოიხსენებდა. რა ხუთმეტე წლისა შესრულდა, მხითარი შევიდა მონაზონათ წმინდა ჯვრის მონასტერში, რომელიც მდებარეობდა სებასტიის სიხლოდით. ეს სურვილი გათხიზლდა მხითარში, რომელსაც ის იყო ცხრა წლისა და არ დაცხრომილა კმაყოფილების მიღებამდისინ; ამ შემთხვევას მო-

(1) პირველი განმანათლებელი სომხებისა იყო გრიგოლი (Grigori).

იტანენ დასამტკიცებლად მხითარის მკვიდრი და მტკიცე ხასიათისას. მონასტერში მხითარი შეუდგა განსაკუთრებით წიგნების კითხვას და ერთი წლის განმავლობაში გადიკითხა, თითქმის, ყველა წერილი, რომელთა მოპოებაც იქ შესაძლო იყო. იმისი მხურვალე სურვილი სწავლისა ვერ აიტანდა უქმობას და ამისათვის უნდა მოეპოებინა ახალი წყარო, რომლითაც შესძლებოდა ღრმად შესული სწავლაში. ეჩმიაძინის ბიბლიოთეკა მასში, როგორცათაც ეხლა, იყო გათქმული თავისი სიმიდობით და, რა ეს მხითარს გაუხსენეს, მას შინვე იქითკენ გაემგზავრა. გზაზედ, არზრუმში მხითარს შეეყარა ერთი ფრანგების მისსიონერი, რომელმაც ბევრი ახალი და გასართობელი საგანი შეატოებინა მხითარს და გაუშალა თვალწინ მთელი საკათოლიკო ქვეყანა. თექვსმეტი წლისა იყო მხითარი, რომ ეჩმიაძინს მოვიდა. აქ ბევრი ახალი სცნო, მაგრამ, გმადლოების მაგიერ, ამან უფრო გაუფიქრა სურვილი და ისეც დაბრუნდა თავის ქვეყანას.

ამ დროს მტკიცე აზიაში გამრავლებულიყვნენ ეზუიტები და ამათგანს ზოგიერთს მოხვდა მხითარი და განსაკუთრებით დაუახლოვდა ანტონი ვოვილლიერს, რომლის კეთილ-მოქმედება ზღვრდა აღმოსავლეთის ენებისა გათქმული იყო და რომლისაგანაც მიიღო მრავალი კეთილი სწავლა. მხითარი მეტად სწუხდა, რა ხედიდა ფრანგების განათლებას ზ თავისი შემამულეთ განათლების ნაკლებობას. ამ შემთხვევით მხითარს დაებადა ჭაზრი თავისი შემამულეთ განათლებისა ზ ეძებდა საშუალებასა. რასაკვირველია, სხვის განმანათლებელმა პირველათ უნდა თავისი თავი გაინათლოს. მხითარი ამას ჭკრძნობდა და უფრო გამხსნელებოდა თავის გასანათლებლად და შეუდგებოდა შრომას; მაგრამ ამ გვარ ჭირს სომხეთი ვერ გაჭკურნავდა: სომხეთის მეცნიერება არსებობდა მხითარში. — ამისათვის 1695 წელს მხითარი გაემგზავრა საფრანგეთს, მაგრამ ერთმა უბედურმა სნეულებამ გზიდან დააბრუნა. ახლა დარჩა ერთი უკანასკნელი ნუგეში — ეზუიტებთან ერთობა. მხითარის თანა-მედროენი სომეხნი, როგორც ზევით გვიხსენებია, იყვნენ გაფანტულნი; დავიწყებულათ თავიანთი ის-

ტოროს ჭკნა გაერეკნათ სხვა თესლის ხალხის სიტყვების შემოტევით; ამასთანავე ეს უბედურნი მისცემოდნენ პირუტყვებრივ მონაობას მსმალთა, ყიზილბაშთა და სხ. მხითარი იყო თავგაწირული პატრიარქი და, რა ხედვიდა ამ მუცუობას თავისი შემამულეთა, უფრო დაემკვიდრებოდა კეთილ-შობილსა ჭ პატრიარქულ ჭაზრის-ჭაზრისანთ განათლებისას ე. ი. ნამდვილს ღონის-ძიებას, რომელითაც დაინსნებოდა სომხეთი და რაც შეარდგენდა საკუთარ საგანს მხითარის ცხოვრებისას. მხოლოდ ერთი კაცის შრომა ვერ გამოიყვანს უმეტრების უფსკრულიდან მთელ ხალხს; ამისათვის მხითარი ეძებდა ამხანაგებს და ხელის აღმზურობელს ამ მძიმე და ტკბილი ტვირთისა და ესე უნდოდა შეერდგინა საზოგადოება. საზოგადოებას უზიარატეს პირობათ უნდა დაედგა დატოვება დედისაც, მამისაც, ცოლისაც და შესდგომოდა მხითარის ჭაზრის ასრულებას. 1700-სინ მხითარმა სამი მოწაფის (учеников) შეუტო კერ იშოვნა, რომელნიც თან გაიყოლა და ამ წელწადს წავიდა კონსტანტინეპოლს. აქ იმან დაიწყო ქადაგება და გამოთქმა თავისი ჭაზრისა. მხითარის სახელი ისეც გაკარდნილი იყო სასომხოში და, რა სტანბოლს მოვიდა, თავისი მშვენიერი სახით, წყნარი და კეთილ-შობილი ხასიათით, ჭკვიანი და ტკბილი ღაპარაკით პირველად მრავალი მოყვარე იშოვნა: ხალხი ჭკუბ-ჭკუბათ უკან დაედევნებოდა და მღალა სასოებით მოისმენდა იმის ქადაგებას. მაგრამ მოშურნეთაც ჩქარა თავი აიწიეს და, რა შეუტყეს კათოლიკების მოძღვრებთან ერთობა, გააღვიძეს სომხობაში საშინელი ფანატიზმობა და უწვეს მხითარს სასტიკი დევნა. ფრანციის, კონსტანტინეპოლს მჯდომარე, ელხს რომ მოვარკველობა არ გამოეჩინა და არ დაემალა მხითარი, უეტველათ მხითარს თავს მოსჭრიდნენ (1). რამდენიმე ხნის შემდეგ ვაჭრული ტანთ-საცმითი მხითარი გაიზარა სძირნას და თან გაჭ-

(1) მხითარის ხასიათის უკეთ გასამარტებლად და იმის დანაპირისა და სურვილის ცხადათ შესაგნებლად მოვიტანთ ერთ ალაგს იმის წიგნისას, რომელიც ამ დროს დაუწერია: «მთელ ჩემ სიცოცხლეში დაუცხრომელათ ვამუშავე ჩემ თავს

უკნელ თექვსმეტნი მოწათგანი, რომელნიც მოეპოებინა სტანბოლს და რომელთაც, რა სტანეს მხითარის ჭაწარი, შეუდგენენ მის ასრულებას და წინა-მძღვრის სახელით სახელ ედებს მხითარისტებათ. არც სმიჩნას მოასვენეს: ხონთქრის ბძანებით ძალდატანებული მხითარი 1702 წელს ჩაჰდა კენეციის ხომალდში და გაიქცა მოჩეიას, რომელიც ამ დროს კენეციის უფლების ქვეშ იმყოფებოდა და საცა შეიყარნენ იმისი მოწათგებიც. შემდეგ წელიწადს კენეციის მართებულბამ აჩუქა მხითარის საზოგადოებას, ერთი სოფელი და სხვა მიწები მოდონის ქალაქის ახლო, საცა მხითარმა ააგო ეკლესია და მოწათგერი და დაემკვიდრა. აქ დაედო დასაწყისი სისრულეში მოუყანას მხითარის გულისთად სურვილს ე. ი. სომხების განათლებას და ამ განათლებით იმათი მოწებიდგან დახსნას. ამ დროს მხითარი გადავიდა კათოლიკების საწმუნოებაზედ. ბევრი სხვა და სხვა ჭაწარის ამ შემთხვევაზედ, რომელთა მოტანაც ჩვენთვის საჭირო არ არის; საკმაოა საცოდნელად, რომ ამ დროდან მხითარმა თავისი მოწათგებით დაუტოვა სომხის საწმუნოება და მიიღო თურანგებისა. თორმეტ წელიწადს უკან ხონთქრის ჯარი დაეცა მოჩეიას და დაიმონავა. ამისათვის მხითარისტები გაიქცნენ კენეციას და არ წელიწადს შემდეგ კენეციის მართებულბამ აჩუქა იმათ წმინდა ლასარეს გუნძული, რომელიც კენეციის ქალაქიდგან არის მოშორებული ნახევარ საათის გზით. აქ ხელმოკრედ ააშენა მხითარმა მოწათგერი და ეკლესია და დაემკვიდრა 1717 წელსა, საცა მხითარისტები აქამდისინ იმყოფებიან.

მხითარისაგან შერდგენილი საზოგადოება არ იყო მკრავსი იმ მოწათგანებისა, რომელნიც დროებას ძილსა, ჭამა-სმაში, უქმობაში და ღოცვაში ატარებენ. უკვლავ მოწათგეს მხითარმა ვალად დაადვა მთელი ცხოვრებისა სწავლაში და მეცნიერების შეძინებაში გატარება. ეს მოწათგერი, რომელსაც ეხლა აკადემიათ უწოდებენ, მხითარმა გა-

ჩემი მემამულეთ სარგებლისა და ზნეობითი წარმატებისათვის. მძულვარება და უნდობლობა, რომელსაც მომაგებენ ზოგი ერთი მემამულენი ჩემნი, ვერ დამაღოვებინებენ ამ ჩემკან არჩეულ გზასა».

ყო რა კოლეგიათ, — ერთი ნოვიციატებისათვის, მეორე პრიატუ-სოლებისათვის. პირველში ასწავლიან სომხურსა და ძველ ენებს (ბერძნულ და ლათინურს), — სომხურს და საზოგადო ისტორიას, გეოგრაფიას, რიტორიკას, კლასიკებსა და ლიტერატურას ძველთა და ახალი დროების ხალხისას; ეგრეთვე იტალიანურ ენას, არხიტექტურას, მხატვრობას და რუკების ხაზვას. ყველა ამ საგნებისათვის სხვა და სხვა წინამძღოლი არის შერდგენილი სომხურ ენაზედ. მეორე კოლეგიაში, რომელშიაც გადადიან ნიჭიერნი პირველ კოლეგიაში გასწავლულნი ემაწვილნი კაცნი, არის სამი კათედრა, რომელთა შორისაც უპირატესად ირიცხება მათემატიკური. ამ ნაწილში ასწავლიან არითმეტიკას, ალგებრას, გეომეტრიას, ფიზიკას, კოსმოგრაფიას, ტრიგონომეტრიას ჭ სხ. ყველა ამ სწავლათა თვის არის დაბეჭდილი წინამძღოლი (руководство) სომხურ ენაზედა. ამ წინამძღოლებს გარდა, დროთი დროთ, სომხურ ენაზედ იბეჭდებიან სხვა ჭ სხვა მათემატიკურნი თხზულებანი. მეორე, ფილოსოფიის კათედრაზედ კითხულაბენ ლოგიკას, მეტაფიზიკას, ითიკას და ფიზიკას. ფიზიკის მოსწავლეთათვის საზოგადოებასა აქვს ანგლიიდგან მოტანილი საუცხოვო ინსტრუმენტები. მათემატიკისა და ფილოსოფიის ნაწილზედ მოსწავლენი დარჩებიან რა წელიწად ნახევარს. ამ რაი კათედრის კათაკების შემდეგ მოსწავლენი შეუდგებიან ღვთის მეტყველების სწავლას, რომელზედაც უნდა ხუთი წელიწადი დაჰყონ.

მხითარისტების კანონით განსაკუთრებითი ყურათ-ღება მიექცევა სომხური ენისა და ისტორიის სწავლას; აგრეთვე იმათ მოძღვრების წერილებსა. ვინც გვარით სომეხი არ არის ამ საზოგადოებაში არ მიიღებენ. თუ ემაწვილმა კაცმა პირველ კოლეგიაში გამოაჩინა ნიჭი და კათაკების შემდეგ მოინდომა მეორე კოლეგიაში შესვლა და თუ ნიჭთან სწავლის ასატანი სხეულის სიმთელეცა აქვს, კენჭს უყრიან და მიიღებენ ამ მონასტრის მწევრი ან უნდა იყოს ვართაპეტი (დოკტორი) ან ვარყაპეტი (უნცროსი მასწავლებელი).

ამავე მონასტერთან მხითარმა დააფუძნა სტანბა, რომელიც

სჯობდა და სჯობს ეკელა სომხურ სტანბებსა ბეჭდის სიმშვენიით და გამორჩევით ნახეტი წიგნებისა. სომხებს ამას წინათაც ჭქონდათ სტანბა, შემდეგაც ბევრი დააფუძნეს, მაგრამ ისინი კენტ-კუნტათ და რაც მოხდებოდათ ჭბეჭდნენ. მხოლოდ, რადგანაც მხითარის ჭპირი იყო სომხური ენის გაწმენდა და მათი ფნეობის გაფხიზება, ამისათვის იმან დაიწყო სომხური კლასიკების ბეჭვდა; შესრდგინა რჩი ღრამმარტიკა ერთი საერო და მეორე წიგნური ენისა (1) და ერთი დიდი ლექსიკონი, რომელიც შეიცავს წვრილი ასოებით დაბეჭდილს 3000 გვერდს. ეს ლექსიკონი დაბეჭდა 1749 წელსა და არის გაყოფილი რჩ ნაწილათ,— პირველი შეიცავს წიგნის სიტყვებს, მეორე საკუთარ სახელებს, რომელნიც აზოებისან სამართ და საერო წერილებში; ეგრეთვე უკანასკნელ ნაწილში ამ ლექსიკონისა არის ლექსიკონი საერო-მწიგნობრივი ჭ მწიგნობრივ-საერო სიტყვებისა. მხითარის ლექსიკონის ღირსება არის დაუფასებელი. ამათ გარდა მხითარმა ბევრი სასარგებლო წიგნი შესთხზა და სთარგმნა, რომელთა ხსენებაც ძალიან გააგრძელებს ჩემ სიტყვას, ისეც გრძელს.

რადგანაც სხვა ენების სწავლით უფრო კარგათ შეიძლება ბუნებითი ენის შეგნება, ამისათვის მხითარმა როგორც თითონ ვალად იღვა, ეგრეთვე თავის მოწათვეებს ვალათ დაადვა სწავლა, ხსენებულ ენებს გარდა, ფრანციცული ენისა, ანგლიურისა, თურქულიისა, სპარსულიისა და არაბულიისა; შემდეგ ამ ენებს რუსულიც დაემატა ამასთანვე, თითქმის, ყოველ წელიწადს, ეს აკადემია გსავნის თავის მწევრებს სომხეთს და საცა საჭიროა სომხური ხელ-ნაწერების მოსაპოებლად, რომელთაც მოტანის შემდეგ, კენეტიაში ჭბეჭდენ.

ესე, ამგვარი ღონის-ძიებით ფიქრობდა მხითარი თავის სურვილის ასრულებას და ვგონებ, რომ ეს ღონის-ძიება იყოს ეკელა-ზედ უჭეშმარტესი. სამოცდა თოთხმეტი წლის მხითარი გარ-

(1) ეს ღრამმარტიკები არიან ეხლაც ისე გათქმულნი, რომ ვერც ერთი სომხური ფილოლოგი უიპოოთ ვერასა იქს.

დაიცვალა 16 აპრილს 1747 წლისა.

დღითი დღე მხითარისტების აკადემია მიეტყობოდა წარმატებას და აყვავდებოდა. მხითარის მოწაფენი, აკადემიის კანონით და პატრიარქიკული გრძნობით, გულს მოდგინეთ შეუდგებოდნენ შრომას და მოჭყვანდათ სისრულეში მათი მარად-საგონებელი წინამძღვრის დანაპირი. შეარდგინეს და დაბეჭდეს ლექსიკონები და ღრამმატიკები ზეკით ნათქვამი ენებისა და ამითი გააადვილეს სომხისათვის სხვა ენების სწავლა. ბევრი ამ ენების ლექსიკონები სხვა და სხვა ავტორებისაგან სხვა და სხვა ფრივ არის შერდგენილი. დაიწყო თარგმნა სომხურ ენაზედ ახალ და ძველ გამოჩენილი კლასიკური წიგნებისა. ამ წიგნების შორის რთგორათაც ყურად-ღება იყო მიქცეული ისტორიკულ, ღვთის-მეტყველებითი და მსუბუქ წასაკითხავ, ეგრეთვე ყველა ნაწილ სამეცნიერო წიგნებზედ. თარგმანს გარდა მხითარისტებში გამოჩნდნენ მრავალნი თავით თვისით მთხველნი, რომელთა შორისაც დიდი სახელის მოპოებით სახსენებელნი არიან მიხეილ ჩამჩიანი, ინჯინჯიანი და რჩნი ძმანი აკკერიანნი.

მიხეილ ჩამჩიანი (სტბ. 1738 — 1825 წ.) ნიჭით და ღრმა მეცნიერებით იყო სახელგანთავანი მხითარისტი. ამან დასწერა სომხური ღრამმატიკა, სომხებისაგან დიდათ პატივცემული, ზრცელი სომხეთის ისტორია, რომელიც დაიწყო სომხეთის დასაბამიდან ვიდრე დაბეჭდამდისინ ამ წიგნისა, 1784 წლამდისინ და შემოკლებული სომხეთისავე ისტორია, რომელიც 1811 წელს დაბეჭდა. ამ ეროვნებაში გათქმული ისტორიკულ თხზულებიდანა სჩანს, რომ ჩამჩიანს ძალიან ბევრი უმუშავნია, გაუსწავლია სომხური ისტორია ღრმით და შეუკრებია ყოველი ფაქტი, რაცკი შესაძლო ყოფილა; მაგრამ მაინც ამ წიგნს არა აქვს საკუთარი ისტორიკული ღირსება და ვერ ასრულებს იმ პირობას, რომელსაც მოსთხოვენ ესლანდელ ისტორიკოსს. ზოგი ერთი ამ წიგნში მოთხრობილი შემთხვევა არის შემცდარი და ხან თვით ჩამჩიანი განგებ ცდილობს ჭეშმარიტების დაფარვას. ჩამჩიანის ისტორია არის დაწერილი მშვენიერს და წმინდა სომხურ ენაზედ და იმისი ღირსება სომხურ სიტყვი-

ერებაში აწის ისეთი, როგორც კარამსინის რუსულში. ამ წიგნით ჩამჩინა შეყვარა სომხებს თავიანთი წიგნების კითხვა და ამითი ენა გამართა.

ლუკა ინჯინჯიანმა დასწერა უწინდელი სომხეთის აღწერა, რომელმაც მოიპოვა ევროპაში დიდი სახელი და რომელიც აწის სასარგებლო ანათუ მარტო სომხების სიტუაციებისათვის, არამედ მთელი ქვეყნის განათლებისათვის. მრავალ წელიწადს შრომობდა ეს ამ წიგნისათვის; ეგრეთვე სასოგადო ისტორია შეთვრამეტე საუკუნისა, რომელიც რვა ტომისაგან შესდგება და სხვა მრავალი სასარგებლო წიგნი.

უფროს ძმას ვარდანეს აკეკრიანს (1720 — 1810) თავისით აწის შეუთხზავს და იყო მთარგმნელი (1), მაგრამ მშვენიერად იცოდა სომხური ენა და თავისი ნათარგმნი წიგნებით გამოაჩინა გასაცვიფრებელი სიმდიდრე და სიმარჯვე ამ ენისა. ამას უთარგმნია შემდეგი წიგნები: რჩი პირველი ტომი კალმეტის სასოგადო ისტორიისა, ფილასოფიას ფრანციტულს ღვთის მეტყველი ანტონ გოდენისა, როლენის რომის ისტორია, ფნუობითი ფილასოფიას გამანუელ ტემეკრისა და სხ.

უნტროსმა აკეკრიანმა შეარდგინა, სხვათა თანაშემწეობით და გამოსცა 1837 წელსა ვენეციას ახალი ლექსიკონი ძველი სომხური ენისა, რომელიც შეარდგენს რჩ დიდრონ ტომს. ეს ლექსიკონი აწის დიან სახინო და სასარგებლო და, როგორც იტუვის ნაწარჩიანი (2), არ აწის ამისი შესადარი ლექსიკონი მთელს ევროპაში.

ამ გვარნი და ამდენი სიკეთე შესწიქს სომხების სიტუაციებას და მათ განათლებას კათოლიკებმა, რადგანაც მხითარისტები და თვით მხითარი ეკუთვნოდა კათოლიკების ეკლესიას — ფრანგების ეკლესიას. იქნება ფოგი ერთი პირველი შეხედვით ამ შემთხვევას გაუკვირდეს, მაგრამ აქ საკვირველი არა აწის რა. მართალია მხითარმა დაუტე-

(1) ეს აქ მოგვიხსენებია იმიტომ, რომ თავისი მარჯვე თარგმნით ზევს ნამდვილს გაღამეცა.

(2) ნახე Ученые записки казанскаго университета за 1846 г.

კა სომხის ეკლესია, მაგრამ სომხის ბუნება კი შერჩა. ეკლესიის
 დატოვებით არ შეიძლება გამოტყვევდეს კაცის ბუნებისა

მაგალითებზე, ყინილბაშმა, რომ ქართველის რჯული მიიღოს, ის
 მითი რომელი გაქართველდება. მართალია ქართველთან ეკლესიაში
 დაიწყებს სიარულს, მაგრამ შენობლობა, შეგობლობა და თვისება
 ყინილბაშებთანვე ექნება; ამისათვის რომ იმან მხოლოდ შეათედი
 ნაწილი ქართველისა მიიღოს და დანარჩენი ცხრაკი ისევე ყინილბა-
 შისა დარჩა. ესევე არის მიზეზად, რომ რაი სახელმწიფო, ანუ ხალ-
 ხი, ერთი და იმავე რჯულის მექონი ბევრჯელ შეიბმიან და სის-
 ხლის ღვრასა, ვაი ვაკლასა და ერთმანეთის დამხობაში ატარებენ
 დროებას; სხვა ჯერ სხვა-და სხვა ეკლესიის მექონი ერთობასა და
 სიტკბობაში არიან. მაგალითებზე მანამ ანგლიელებს ზე ფრანცუტებს
 ერთი ზე იგივე კათოლიკეს რჯული ჰქონდათ, როგორც ძალდი ზე კატა,
 ერთმანეთს ვერ შეუთვისდებოდნენ ზე იუვენ სისხლის ღვრასში ზე ერთი
 მეორის დამცირებაში. ამ დროს ანგლიელისათვის, რომ გეთქვა, —
 აი შე ფრანცუტო! — თავის მოსისხლეთ დაგსახმდა და ხანჯალს
 შემოგტყმდა; ეგრეთვე ფრანცუტი. მაგრამ ესაა, იმითი ეკლესიის
 განსხვავების შემდეგ, ის მძულვარებაც გაქრა მათში, ერთი ერ-
 თმანეთს დიდს პატრუსა სტუმენ, ბევრი ადათი და წესი ანგლი-
 ისა შემოდის ფრანციას, ფრანციისა ანგლიას და დროებით ერთი
 ერთმანეთს სულ უახლოვდებიან და უთვისდებიან. ესე შორისაც რომ

არ წავიდეთ თვით ჩვენი ცხოვრებაც ბევრ ამ გვარ მატალითებს წარმოგვიდგენს. მართალია ბერძნებისაგან განათლებაც მივიღეთ, სამღვთო წყულებიც და ჩვენი ეკლესიას იმათ ეკლესიას არას დროს არ გაჭყრიას, მაგრამ ვინ არიცხავს, თუ ბერძნები რამთენჯერ დასცემიან ჩვენ სამეფოს, მოუწომთ, მოუოხრებიათ და უკანასკნელ დაკრძობილებამდისინ მიუხწევენებიათ. არც ჩვენ დაგვიყრია იმათთვის სიკეთე და ბევრჯელ გვიდენია იმათი სისხლისა წყაროები, ამისათვის რომ ქართველი კაცი ზოგი ერთ შემთხვევაში ვალის გადახდას არ დაეჩივება. ამ ზევით ნათქვამით სჩანს, რომ ერთი ეკლესია ვერ შეაერთებს ორ განსხვავებულ ხალხს.

მხითარის და იმის საზოგადოების ამ გვარმა შრომამ გამოაფხიზლა წასულს საუკუნეს სომხებში საზოგადო მოძრაობა სწავლისად და მრავალნი გარეშე პირნი მხითარის მიბაძვით შეუდგებოდნენ იმისაკე გზას. ამ მიზეზით სომხების ბერებმა დააფუძნეს ლივანის მთავედ ორი მონასტერი, რომელთაც უპირველეს პირობათ დაიდგეს სომხური ენის გაგრძელება და ემაწვილკაცების განათლება, და საცა ასწავლიან გიმნაზიის გურს სომხურ ენაზედ.

აქამდისინ გოსტანტინეზოლშიაც გაეხსნათ ბევრი სასწავლებელი, მაგრამ ეხლა დაიწეს უფრო ბევრის გახსნა, რომელთა შორისაც მეტათ გაითქვა კოლეგია, ოჭანეს ჯებალისაგან გუტაის გამართული 1770 წელს. ამ კოლეგიის შემწეობით სომხური წიგნის ენა ისეთ წარმატებას მიეცა, რომ არამც თუ კოლეგიის მოწაფენი, თვით ანატოლიელი მდაბიონიც ამასევე ლაპარაკობდნენ.

პირიუშიაც ამ დროს იეზუიტებმა გააღეს ერთი ინსტიტუტი, საცა იწურთნებოდა თორმეტი სომხის ჭაბუკი მისსიონერობისა და დიღბანდობისათვის და საცა განსაკუთრებით ყურადღება იყო მიქცეული სომხურ ენაზედ.

სომხის მოძრაობა განათლებისად არც ჩვენ საუკუნეში დაცხრა და ოთხი გამოჩენილი სასწავლებელი გაიღო ევროპაში, რომელთაგანაც პირველი არის ვენნას, მეორე მოსკოვს, მესამე ვენეციას და მეოთხე პარიუს. პირველი ამათოვანი არის ნაწილი მხითარის აკა-

დემიისა და თვით მხითარისტებს დაუფუძნებიათ 1810 წელს. ამ სასწავლებელში, როგორცაც პარიზისა და ვენეციისაში, ასწავლიან გიმნაზიის გურსს სომხურ ენაზედ მოსკოვის სასწავლებელი არის დაფუძნებული 1815 წელს მდიდარი სომეხი ლაზარევისაგან, რომელიც ორ ნაწილად არის გაყოფილი, ინსტიტუტად და ლიტერატო-ლაზარეკს ამ სასწავლებლისათვის შეუწირავს ორ მილიონამდისინ თავისი საკუთარი ფული, მაგრამ მაგრები პატრიოტიკული ნაყოფი არა გამოუღია რა; ამისათვის რომ იქ სწავლას ასწავლიან რუსულ ენაზედ და სომხურ ენას, აგრეთვე მათ ისტორიას და სხ. არა უყრადღებს არ მიაქცევენ, როგორც საზოგადოდ ყველა რუსულ სასწავლებლებში. ვენეციის ინსტიტუტი გაუხსნია ედუარდ რათაელიანს, ინდოეთელ სომხის ვაჭარს, ოცდა ხუთი წელით ამას წინ, თავის ხარჯით და რომელსაც რათაელიანის ინსტიტუტით უწოდებენ. რათაელიანის ინსტიტუტის დაფუძნების დროს კარდაიცვალა სამეფო მურადიანი, ინდოეთელივე ვაჭარი, რომელმაც დაუტოვა დიდი ქონება და ანდერძით ისურვა, რომ სულ დატოვებული იმისი სიმდიდრე სასწავლებლის გახსნასკენ მოეხმარებინათ. პარიზის კოლეჯია ამ ქონებით გააღეს და სახელი მურადიანისა უწოდეს.

ამ ცდითა და შრომით სომხური ენა მისცემია იმ სისრულეს და წინ წაწეულა, რომ, როგორც იტუვის ეყენ ბოძე და სხვა ამ ენის კარგად მცოდნენი, შეუძლიან გამოსთქვას თვით უმაღლესი და უღრმესი ჭაზრი ეხლანდელი ევროპის განათლებისა. მხითარის დრომდის იმ მყოფობაში იყო სომხური ენა, როგორც ეხლა ქართული და რომელმაც ქართველმაც კი იცის ერთი რომელიმე ევროპის ენა და ქართული ენა შეუდარებია იმ ენისათვის, ის გაიგებს, თუ რეერთი უნდა ემუშავნა სომხურ ენას ამ მყოფობის მისახსენებლად — გამოთქმად ყველა ევროპის განათლებული ჭაზრისა. მხოლოდ ეს კი უნდა ითქვას, რომ სომხური ენა მართლაც ძალიან წარმართა, გამრავლდნენ სტანბები, ყურნალები და ლიტერატურა მათი გამდიდრდა, როგორც მსუბუქ საკითხავად, ეგრეთვე ყველა ნაწილი სამეცნიერო წიგნებით, მაგრამ მაინც ეს ენა დარჩა სწავლებლების ენად და ხალხმა მასში აქამდისინ მაგრები მონაწილე-

ობა ვერ მიიღო. ამის მიზეზს კაცი ძალიან ადვილად მიხედვს. ხალხი მიაქცევს ყურადღებას მხოლოდ იმ საკანს, რომელიც შეეხება იმის სხეულს, რომელიც შეარდგენს იმის საყოველ დღეო, ანუ სამუდამო საჭიროებას, ერთი სიტყვით, რომლის უქონლობითაც ვერ შეუძლიან ცხოვრება. სომხისათვის აქამდისან საკუთარ ენა მაგრერივად საჭირო არ იყო; უამისათვის დიან ადვილად შეეძლო ცხოვრება. ხონთქრის სომხისათვის თურქული ენა უფრო საჭირო იყო, ვინემც სომხური; ეგრეთვე სპარსეთში მცხოვრებისათვის სპარსული ზ სხ., ამისათვის რომ თუ კაცი სხვა ხალხს ემონავება ზ სასამართლოებში ზ საზოგადოებაში იმის ენას არ ახმარებენ, რასაკვირველია, თავის ენას დიდ საჭიროებას არ დასდებს და დროებით სულ გაემოწება. სომხები ამ მეოფობაში იყვნენ, თავიანთ ენას დიდ ყურადღებას ვერ მიაქცევდნენ და იმისთვის ეს ენა მარტო სწავლულებს დარჩომოდათ. სომხები კიდევ ბევრ სხვა ხალხზედ უფრო ბედნიერნი იყვნენ: - იმათი ეკლესია გაერჩოდა ყველა სხვა ეკლესიას და იმისათვის ეკლესიაში უნდა სომხური ენა ეხმარებინათ; ეს იყო მიზეზი, რომ სომხებმა აქამდისინ დაიცვეს ენა. ვაი იქნებოდა სომხებზედ, თუ მათი ეკლესია განსხვავებული არ ყოფილიყო: ეკლესიიდანაც გამოავდებდნენ იმათ ენას და ეხლა მთელს დედამიწის ზურგზედ ერთს სომხესაც ვერ იზოვიდით და ჩვენი პატრიუტემუნნი ჭაოსიანნი ლეტაში ჩაინთქებოდნენ. ეხლა სომხების მეოფობა გამოიცვალა და ეს ცვლილება ისეთი სასარგებლოა იმათი ენისათვის, რომ თვით მღაბიო ძალ-დატანებული იქმნება, რომ თავისი ენა კარგათ იცოდეს. ამ მეოფობის გამოცვლით სომხური ენა მოქსნება სწავლულებს და განდება საერო, როგორათაც მესროფის დროს. ვინც არ იცის თუ რაში შესდგება ეს ცვლილება სომხების მეოფობისა, ის ვერ გაიგებს წარმატებას უკანასკნელ დროს სომხური ენისას და რადგანაც ჩვენი სტატიის განწესება იმაში შესდგება, რომ გაცნობოთ ამ ენის წარმატება ჩვენ დროს, ამისათვის ზოგიერთ ალაგს გამოვეკრეთავ იმ წიგნიდან, რომელიც შეიცავს პირობებს სომხების მეოფობის ცვლილებისას და ესე შეიგნებთ მათა ენის წარმატებას.

ხონთქრის სამეფოში, როგორც ზევით გვიხსენებია, სცხოვრებს სამ მილიონ ასი ათასამდისინ სომეხი. ამათ დიდა ხანია რაც ჩაინერგეს ჭაზრი თავიანთი თავის უფლებიანა. დიდი ცდა, შრომა და ვაი ვაკლახი დასდგეს ამ ტკბილი ჭაზრის ასასრულებლად. ბოლოს, 1860 წელს, სულთანმა აბდულ—მეჯიდმა მისცა სომეხებს კონსტიტუცია. ეს კონსტიტუცია შესდგება ას ორმოცდა ათი მუხლიდგან და ექვსი უფროსი პირობებთაგან და იყო დაბეჭდილი წასულ წელიწადს ფრანციტულ ენაზედ პურნალში «Revue de l'orient», რომლისაგანაც ჩვენ გადმოგვიღია შემდეგი ალაგები.

ამ კონსტიტუციით სულთანს მიუცია სომეხებისათვის ყველა იმათი სამოქალაქო, შიგნიერი საქმეების გამგებლობა (მარტვა), ასე რომ, პატრიარხის გარდა, არც ერთს სომეხს ხონთქრის მართებლობასთან არა თერი საქმე არა აქვს რა. ამ მიზეზით სომეხებს აი რანაირად მოუმართავსთ თავიანთი სასამართლოები: უპირველეს და უმაღლეს სასამართლოდ დაუნიშნავთ ერთი საზოგადო კრება, რომელიც შესდგება ორას ოცი მწევრისაგან და საცა განისაჯვიან უადრესნი სომეხის ნაციის საქმენი; ამას შემდეგ ორი კრება, ერთი სამოქალაქო საქმეებთათვის, მეორე საეკლესიოთათვის. სამოქალაქო კრება შესდგება ოცი საერო მწევრისაგან, რომელთაც სამოქალაქო საქმეები უნდა კარგათ იცოდენ. საეკლესიო, ანუ სასულიერო კრება შესდგება თოთხმეტი გასწავლული სასულიერო წოდების მწევრთაგან. თუ, ვინიცობაა, სამოქალაქო საქმე არეულის საეკლესიო საქმესთან, ამისი გასასამართლებლად შეიყრებიან სამოქალაქო და სასულიერო კრებანი და ისე განსჯიან.

ამათ გარდა გაუმართავსთ ოთხი თათბირი (СОВЕТЬ), ერთი ხალხის განათლებისა, მეორე ადმინისტრაციული, მესამე ფინანსისა, მეოთხე იურიდიკული, რომელთაც ზედა მხედველობა ექმნებათ თავიანთ შესახებ საქმეების კანონიერს ასრულებასზედ და თვით ასასრულებლად საქმეებისა, გაუყვიათ კონსტანტინეპოლი უბნებად და უბნების სასამართლოები (КВАРТАЛ) გაუხსნიათ.

ყველა ამ თათბირთაგანი შესდგება ათ ათი მწევრთაგან, რომ-

შეუთავს თავთავიანთ ნაწილი კარგათ უნდა ჰქონდეთ გასწავლული ე. ი. ფინანსიის თათბირის მწვერვალს ფინანსიის საქმეები უნდა იცოდეს, იურიდიკული თათბირისამ იურიდიკული საქმეები და სხ. ამათში ჩვენი ჭაზრის შესახები ხალხის განათლების თათბირი უფრო არის და ამისათვის ამასევე ვრცლად თქმა უფრო საჭიროა.

თათბირი ხალხის განათლების შესდგება ათი საერო მწვერვისგან, რომელნიც უნდა იყვნენ სწავლული მასწავლებელთაგანნი — სპეციალისტები. ამ თათბირის განწყობა შესდგება იმაში, რომ ფხიზელი თვალთვლი ეჭიროს სომხების კოლექციებისა კარგ და რიგიან მომართვა-ზედ და ამ კოლექციებისათვის საზოგადო პროგრამის შედგენასევე; უნდა ყოველი ღონის ძიებით ეცადოს სწავლის მოფენას და გაკრძელებას, როგორც უმაწვილ კაცებში, ეგრეთვე ქალებში, უნდა ხელი მოუმატოს და წააქეზოს ის საზოგადოებანი, რომელნიც სწავლის გასაკრძელებლად დაფუძნდებიან; გააკეთოს მეფობა მასწავლებლებისა, შეწევნისა და სარჩოს მიცემით და ამათგანს ნიჭიერს მისცეს უპირატესობა უნიჭოზედ.

განათლების თათბირმა უნდა სრული თავისგან შესაძლო ღონის-ძიება მოიხმაროს, რომ ყველა სტანბოლის უბანში სკოლა გააღლოს და ერთი დიდი (უნივერსიტეტის ოდენი) კოლექცია, რომელშიაც უმაღლეს სწავლას გაისწავლიდნენ. გარდა ამისა, კოლექციები უნდა გაიხსნან ყველა იმ ქალაქში, რომელშიაც არაჩინოებები იმყოფებიან (1); დანარჩენ სომხის ქალაქებში და სოფლებში სკოლები გაიმართებიან.

ამ სასწავლებლებში ყოველი მეცნიერება და საწავლა უნდა სომხურ ენაზედ ისწავლებოდეს.

ესეთი მომართულობა კოსტანტინეპოლის სასამართლოებისა-

(1) არაჩინოებები ორმოცდა ათნი არიან ზ ორმოცდა ათ ქალაქში იმყოფებიან; მაშასადამე ხონთურის საქეფოში სომხებმა უნდა ორმოც ზ ათი კოლექცია გახსნან, გარდა კოსტანტინეპოლისა. არაჩინოართი წინამძღვარი არის.

თვის მიუყვანათ; პრეკინციები კი დაუყვანათ საარჩინოებოდ (გუბერნიების მსგავსათ) და ყველა საარჩინოებოში კონსტანტინეზელის მიხედვით მოემართათ სასამართლოები.

ყველა სასამართლოს აქვს სრული თავის უფლება თავის შესახებ საქმის გასასჯელად; მხოლოდ ანგარიშს კი მოსთხოვენ — განონიერად განსაჯა და გასამართლა საქმე თუ არა. მდებარე სასამართლოში, წლის თავზედ ანუ როდესაც საქმე მოითხოვს, ანგარიში და პასუხი უნდა მისცეს თავისზედ მაღალ სასამართლოს საქმეების განონიერს ასრულებად და მაღალმა უმაღლესს ე. ი. უბნის სასამართლოში თათბირს, თათბირმა საერო კრებას და სხ.

სასამართლებისათვის მწვერთა ამოწმება კენჭის ყრით არის და ყველა ხონტქრის სომეხს აქვს ნება ამო წმეკელობისა, მხოლოდ თუ რცდა ხუთი წლისა არის; ეს ნება იმ სომეხს არა აქვს, რომელსაც შესტნეკია რკგულობა კონსტიტუციისა ანუ სხვა ფრივი უპატიუება და მუხანათობა.

ყველა რცდა ათი წლის სომეხს შეუძლიან მიიღოს რა თანამდებობაც კი უნდა კონსტიტუციის მართებლობისა, თუ ზეკით ნათქვამი მიზეზით არ მიხდია ეს ძალა.

ამ კონსტიტუციის აფიციალური თავადი არის სტანბოლის პატრიარხი და ამისი ძალი არის ამასრულებლობითი ე. ი. რასაც საზოგადო კრება დებულებას დასდებს პატრიარხმა უნდა გადასტეს ეს საქმე იმ სასამართლოს, რომელსაც შეეხება და მოსთხოვოს იმისი ასრულება. რომელ ქალაქსაც პატრიარხის ხელი არ აწეონ და იმის ბეკელი არ აზის, იმ ქალაქის სინამდვილე არ შეიწყნარება.

პატრიარხი ამ თანამდებობის მიღებამდისინ საუღარში საზოგადო კრებისა და ხალხის წინ ამ ფიცს დასდებს: «ღვთის წინა ღ სომხის ნაციისა, რომელსაც წარმოადგენს საზოგადო კრება, ვთივცა მტკიცედ და ერთ გულად ჩვენი კონსტიტუციისა დაცვას ღ ყოველი ჩემი ღონისძიების მოხმარებას მის მტკიცედ და ნამდვილს

ასრულებასედ ე. ი იმ განონებისა, რომელთაც შეიცვას კონსტიტუცია». თუ ეს ფიცი არ წარმოსთქვა არც პატრიარხობას მისცემენ და არც კონსტიტუციის თავადობას.

თუ პატრიარხს შეემჩნია ორგულობა და მუხანათობა კონსტიტუციისა, საზოგადო კრების ძალით პატრიარხობაც ჩამოერთმევა და კონსტიტუციის თავადობაც.

პროვინციებში უკელა საარჩინოროში სასამართლოების თავადი არის არჩინოროთი.

ამ მოკლე და ნაწევრ ნაწევრ გამონაკრეთთაგან, რასაკვირველია, კარგად არ შეიძლება სომხების კონსტიტუციისა და მის მომართულობის შეგნება; ამისათვის უნდა სრულად გადმოითარგმნოს ეს დებულებანი, მაგრამ, დროების უქონლობის გარდა სხვა მიზეზიც არის დამატკოლებელი, რომელიც ჩვენსედ არის დამოკიდებული და თუ ეს მიზეზი მოგვცადა, დიდი სიამოვნებით შეუდგებით ამ სასარგებლო შრომას. სომხებმა ეს თავის-უფლება, დიად მარგი და სასარგებლო ენისა და უკელა ხალხის ამამალებელი თვისებისა, მიიღეს დესპოტიურ სამეფოში და დესპოტიურ სამეფოში როგორც სიკეთე, ეგრეთვე სიკვაცე წამისა, მაგრამ სომხების საქმე კი ამითა ვერას იზარალებს რა. ეს საქმე სომხებმა შემთხვევით არ მოიზოკეს; ამას ისინი დიდხანს სძებნიდნენ და მოსაზოებლად არ დაუზოგავთ არც ოფლის ღირა და არც სისხლისა. რისთვისაც კაცს სისხლი დაუღირა, იმას ადვილად არ დაუტევენ და თუ კაცს საგნის ღირსება არა აქვს შეგნებული, დიდ ხანს არ გამოეკიდება იმ იმის მოზოებას და თუ დიდხანს გამოეკიდა, ამითი გვიჩვენებს, რომ იმისი ყადრი და ღირსება აქვს შეგნებული და მოზოებულსაც კარგათაც მოიხმარებს. ამას გარდა სხვაც ბევრი მიზეზია, რომლითაც შეიძლება დაამტკიცოს კაცმა, რომ სომხები ახლად მოზოებულ პრივილეგიას არ და უტევენ დაუფრო წარმატებას მისცემენ და რომელსაც აქ არა ვწერ; მხოლოდ ერთ პრუდომისაგან მოთხრობილ შემთხვევას ჯი მოვიტან, რომლითაც სომხებმა გამოაჩინეს დიდი

სიმტკიცე და მხურვალეობა ახლანდელ-თავის უფლებისადმი. აბდულ-მეჯიდი კონსტიტუციის მიცემის ცოტა ხანს შემდეგ მოკვდა. — «სომხებისათვის მიცემული პრივილეგიები, ანობს პრუდომი, ამის შემკვიდრეს, (აბდულ-მეჯიდის შემკვიდრეს) ძალიან კრცლად ეჩვენებოდა და, რა სასულთნო ტახტზედ ავიდა, პირველ საქმეთ მიითვალა შევიწროება ამ პრივილეგიებისა, რომლის სრულებასაც დიდი სიმხურვალით შეუდგა, მაგრამ სომხების სიმკვიდრემ და ერგულობამ დაამარცხა ყოველი ღონის-ძიება სულთნისა» (1).

ილია თქრომჭედლის შვილი.

(1) ნახე «Revue de l'Orient» 1862 წლის № კათათვის, გვერდი 1.

ა მ ა რ ა მ ა რ ა თ ა .

ამ გზობისად «კალმასობაში» უნდა აკვალაპარაკოს.

«კალმასობა» გამოვიდა ტფილისში წრეულს და ესეს არის ჩაგვიკარდა ხელში წასაკითხავად. დასაწყისში დაუმატებიათ მისთვის უ. დ. მ. ბაქრაძის სტატია, დაბეჭდილი «ცისკრის» 1861 წ. № 4-ში სათაურით «იოანე ბატონიშვილი და იმისი «კალმასობა».- გვინდა ძლიერ ცოტა უუკადლებს მივაქციოთ ხსენებულს წიგნს; მაგრამ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენ არც ამ ძლიერ ცოტა უუკადლებს მივაქცივდით «კალმასობას», თუ რომ მისი გამოსვლა აღტაცებით არ ეხარებინათ ჩვენთვის იმის წლის წინათ.-

თუ ვისმეს სურს, რომ რომელიმე მოქმედება, ანუ საგანი ღირსეულად დაათვალოს, ჯერ ენდა გამოსცნოს თუ რა აქვს მიზანად ამ მოქმედებას, ან თუ რისთვის გაუკეთებიათ ეს საგანი? რა ვი ამას შეიტყობს, მეჩემე უნდა გასჭვრიტოს კარგად, მიშხვდაჩა მოქმედება, ანუ საგანი თავის მიზანსა, ე. ი. მარჯვე საშუალებას აუღია მოქმედს ჰიქს, თუ არა?—ამ კითხვებზედ მიგება გამოსთქვამს მოქმედების, ანუ საგანის წმინდა ღირსებას, რეგორც უნდა იყოს მიზანი, კარგი, თუ ცუდი.

მაგრამ მიზანის არჩევასზედ ჭკიდიან საჩუქებლობას, ანუ ვნება რომელიმე საზოგადოებისათვის, მასა სადამე სიკეთე და სიცუდე მიზანისა. ხოლო რომელიმე საზოგადოების მდგომარეობას გვაჩვენებს, თუ რა არის მისთვის საჭირო?—ეს უზირველესი კითხვებია არიან.

ის საჩუქებლობა და ის ვნება, რომელიც არ ეკუთვნის მიზანს

სა, რომელიც არის შედეგი სხვა და სხვა გარეშე გარემოებებისა მიზანისაკენ მსუღელლობაში, რასაკვირველია არ შეადგენს მოქმედის პირის, ანუ საგნის ღირსებასა. ჩვენ არც უნდა ვმადლობდეთ და არც უნდა ვემდუროდეთ ამისთვის მოქმედს პირსა, რადგანაც ეს სარგებლობა, თუ ვნება მოხდა მისდა უნებურად. მაგრამ ურიგო არ იქნება, რომ არ გამოითქვას სარგებლობის, ანუ ვნების ჩაოდენობა. — ამ კითხვებზედ პასუხი გამოხატავს მეორე ხარისხის ღირსებას.

ესენი არიან სულის კითხვები, რომლითაც უნდა უპასუხოს კაც-მა «კადმასობის» დასათვასებელადაც, მაგრამ ჯერ ვნახოთ, თუ როგორს პასუხებს გვაძლევს უ. ღიმ. ბაქრაძე და ამ პასუხებზედ ჩვენი ჭინჩი საქმესაც გამოააშკარებს. —

ღრმადის კი ჩამოდენი მე სიტყვის ნება მომეცით. ისინი საჭირო არიან იმათთვის, ვინც გა მ ე ს უ ლ ა ნ ს ა ზ ე გ ა დ ო წ რ ი დ ა მ და დაბრმავებულები კერძობითის სამდურავით ეძებენ სხვების მოქმედებაში სიტუდესა და, რა კერ ჭზობენ, იგონებენ. გამიგონეთ აბა უ. მოლავებუ და მისე თანახმა კაცო!

როცა ჩვენ ვამბობთ, რომ ესა და ეს საგანი კარგია მეტი, ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ იმ საგანშიდ ცუდი არა იყოს რა, არა, ჩვენ ვამბობთ მისს სიკარგეს მხოლოდ საზოგადოდ, — სრულია კარგი ქვეყანაზედ არაფერია; თუ ბიძია-თონიკურად ვიტყვი, ეს ჭე შ მ ა რ ი ტ ე ბ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ა, მაგრამ კარგად უნდა შენიშნოთ: ჩვენ ე ბ უ რ ი ჭე შ მ ა რ ი ტ ე ბ ი ს ნ ა ტ ე ხ ი ა და ა რ ა ბ ი ძ ი ა - თ ო ნ ი კ უ რ ი, ხომ გსმენიათ, რომ ბიძია თონიკესა ჭ ჩვენის ჭე შ მ ა რ ა ტ ე ბ ი ს ნ ა ტ ე ხ ს შუა დიდი უშველებელი სამზღვარია. ან, როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ამ საგანში ესა და ეს კარგია, ან ცუდი, ამითი ჩვენ არ გვინდა დავამტკიცოთ, რომ საგანი უთუოდ სრულიად ცუდი არის, ან სრულიად კარგი. ესეც არის, რომ სიკეთე და სიტუდე შეთანასწორებითი თვისებები არიან და როცა ვჭსჯით ჩამეზედ, სახეში გვაქვს ადგილი და ღრმ. ამას გარდა, თუ დღეს რამე ცუდად გვეჩვენება და ვამბობთ მისს სიტუდეს, ეს

ვერ გარდაგვათქმევინებს ჩვენ მისს სიკარგეს, თუმცა კი ტაკოდეს, და თუ კარგი წახდა ე. ი. თუ საქებურმა სიტუდუდ გამაიჩინა, მისს გინებასა და დევნასაც ვერ მოვიშლით. ეს არის ჩვენი პრაგმატიზმი. დაბრმავებულებისათვის ამ სიტუკებთან მაგალითებიც საჭიროა, მაგრამ მაგალითები კი იმისთანა უნდა იყვნენ, რომ ნორმალურს სიშორეზედ უფრო ახლო ედვას ბრძანსა, რომ მაგალითები ცხრას მთას იქით არ იყოს გადაცილებული.

აქ ჩვენ ვსთქვით, რომ უ. დიმ. ბაქრაძის ისტორიული სტატიები კარგები იყვნენ მეტქი, მაგრამ ვსთქვით საზოგადოდ, თორემ კერძოობითად შეცდომებიც იყვნენ შიგა. ასე, თავის სტატიაში «ქართული ქალები» უ. დიმ. ბაქრაძე ამბობს, რომ ქართველს ქალებს მისთვის იტაცებდნენ სპარსელები, მონგოლები ჭ თათრები ჭ ჰყავდათ არამებში შახებს, სულთნებს ჭ ფაშებს რომ ბუნებას სურდა სპარსების ჭ სხვათ წამხდარი სისხლი ქართველების სისხლით გაეწმინდაო. ასე დაწმუნებულია ამასე უ. ავტორი, რომ მიეტყვას ალტაცებას და სინარულით დალაღებს: ოჭრა ღიღი დანიშნულება მიუცია ბუნებას ქართველებისათვისო! ნეტავი თუ ქართველებიც ამასაკე იტყვიან? ან, — თუ რომელს რუსს მიაჩნია ბედნიერებად, რომ მონგოლებმა ორ ნახევარს საუკუნეს სტანჯეს რუსეთი?

ბ.) «ცისკარში» რომ ორი სამი სტატია კარგი იყოს, მთელი «ცისკარი» რათ იქნება კარგი? ხომ იცი ჩემო მოლაყბე «ერთი ალაღუია მღვდელსაც შესცდებო?» თუ არ იცი, რა ცოდვა უნდა იყოს? ახლა ისწავლე და ისიც მოიგონე, რომ ნაკ სტატიაების სიკეთეც იმასე ჭკიდია, თუ როდის იბეჭდებიან, სიდაურს ქვეყანაში და როგორს ყურნაღში.

ახლაკი შეკვიძლიან ჩვენსაკე საგანს მიუბრუნდეთ და კიკითხეთ რა ჭკანით არის დაწერილი «კალმასობა»?

«იმ ჭკანით, რომ «ხალხში განურცელდნენ ცნობა საქართველოს მდგომარეობასე მეთვრამეტე საუკუნეში და მსოფლიო მეცნიერებანი, რომელშიაც დ ი ა ღ კ ს ა ჭ ი რ ო ე ბ თ ». აი ეს არის უ. დიმ. ბაქრაძის ნამდვილი სიტუკები.»

სამწიფისადაც ჩვენდა უნდა გამოვტყუდოთ და გარდაჭრით უნდა ვსთქვათ, რომ «კალმასობაში» ბევრი ვეძიეთ და ვეჭვოთ ჭაბჭაბუკი ვერ ვიპოვეთ წყლის პრეტენსიას გარდა, ამ დროისთვის მაინც, თუმცა დიდად გვსურდა, რომ «ჩვენის «ჭოშკის, დანტის და შექსპირის თხზულებაში» ჭაბჭაბუკი უფრო იყო. მაშასადამე, ჩვენის ჭაბჭაბუკით ხსენებული თხზულება არ ვარგებულა და არც სალამაზადაც ღირებულა. მაგრამ რადგანაც ასე ვშრომად ნათქვამს ზოგი არ დაიჯერებს (ვსთქვათ მოლაყბე და მისი თანახმა რედაქტორი, რომელმაც გამოსცა «კალმასობა»), ამისათვის მეც იმათი ამხანაგი ვაკნებდი და თვალს გადავჭკრავე «კალმასობას»; ისევე თქმა სჯობს არა თქმასა.

«კალმასობა» შეიძლება გავყოთ ორ უთანასწორო ნაწილად. თითქმის წიგნის ოთხი მეხუთედის მეტი მოუხმარია ავტორს სწავლის ანუ მეცნიერების სხვა და სხვა შტოების განსამარტებლად ღერო მეხუთედზედაც ნაკლები უთანაბლო ლაპარაკისათვის, რომელშიაც გამოსჭვივს ნამტეცი ნაშთი ნიციონალოზის ხასიათის და ჩვეულების ბეჭედისა, რომელიც არ შეიძლება არ დაახინდეს თვით უტალანტო კაცის შრომასაც, მეტადრე იმ კაცისა, რომელსაც ნახევარი თავისი ცხოვრება გაუტარებია მამულში იმ დროს, როდისაც ეს მამული უფროა სრულიად განმარტებული უკუელის გარეგანის ვაკუნისაგან.

სიკრტე ალაგისა, რომელიც მოუხმავს ავტორს მეცნიერების შტოების განმარტებისათვის, ცხადად ვკვირვებ, თუ რა არის «კალმასობის» მიზანი ანუ ჭაბჭაბუკი. ალაგის სიკრტესაც რომ ვიდევან არ მივხედოთ, მაინც ისევე ეს მიზანი ჭაბჭაბუკი, მისთვის რომ წინააღმდეგს შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა, თუ რისთვის მიუტრია ავტორს ადგილი მეცნიერების შტოების განმარტებისათვის იმ წიგნში, რომელშიაც სურს გამოხატოს სამშობლოს ხასიათი და ჩვეულება, მაშინ როდესაც რამოდენიმე ნიშნება ბუნებითს ლაპარაკში ცხადად ვკვირვებ, თუ რა ხარისხზედ იდგა მაშინ საზოგადო განათლება ავტორის სამშობლოში. მაშასადამე რა მხრიდანაც უნდა

შეხედოთ ხსენებულს წიგნსა, ვერაფერს ვერ მივაჩემებთ მისს მიზანობას სწავლის გავრცელების სურვილს გარდა. უ. «კალმასობის» წინამორბედის სტატიის ავტორსაც მოუხლოვია იოანე ბატონიშვილის შრომის მიზანი, მაგრამ ერთი კი არა, ორი: ხალხის ხასიათისა და ჩვეულების აღწერა და ხალხში სწავლის გავრცელება. უ. დიმ. ბაქრაძეს ვურჩევია, რომ უკანასკნელს მიზანს პირველი ალაგო მისცეს და ჩვენ მეორესედ უთანახმობის ნება დაგვართოს. უ. დიმ. ბაქრაძემ იქნება სთქვას, რომ განა ის არა კმადა, რომ სწავლა განეგრძელებინა, ან განაგრძელოს ამ წიგნმა? კარგი დაგუმაართოს, კარგი ეკ იყოსო! მართლა კარგი დაგუმაართოს, კარგი იყოს მეცნიერების გავრცელება, მაგრამ საქმე ის არის, განაგრძელოს «კალმასობამ» ესა, ან შეუძლიან რომ განაგრძელოს, თუ არა?

მეწინასიტყვავე გვიპასუხებს: «რაც კი საჭიროა, რომ საგანსედ ითქვას, უეჭველად იტყვის; თუნდა ის საგანი არ გვესწავლოს, ორის სამის წაკითხვითა სრულს წარმოდგენას და ცნობას მივიღებთ იმასედა ».

მისთვის რომ უცოდინარს კაცს, ანუ საზოგადოებას რომელიმე საგანი ასწავლოს უწერენ მხოლოს საგანს და არა ორიოდ სიტყვას, რომელიც განსაზღვრავს მას, გამოსთქვამს საგანსედ საზოგადო ჭასრს და რომელიც სრულიად ვერც ასწავლის კაცს საგანსა, ვერც კარგად გააგებინებს მას, თუ რა არის ის საგანი. ამისათვის სასწავლებლებში სტდილობენ, რომ საზოგადო ჭასრი რომელიმე საგანსედ ანუ განსაზღვრება აჩვენონ მოსწავლეთა საგნის სწავლის შემდეგ, ამისათვის რომ მხოლოდ საგნის სწავლის შემდეგ შეუძლიან კაცს განსაზღვრების მარტივად გაგება, ანუ უფრო სწორედ ვსთქვათ, საგნის განსაზღვრვა; მანამდის კი ეს განსაზღვრება იმისთანა სიტყვები არიან უცოდინარის ჭასრისათვის, რომელითაც ის ვერ მისწვდება და რომელნიც არიან მისთვის მხოლოდ უმნიშვნელოს სიტყვების გამოთქმა. - ეს ვსთქვათ ღმერთმა შეინახოს, მაგრამ საგანების ახსნა როგორია «კალმასობაში»? მგონია საგნების მცოდნემატ ვერაფერი გაიგოს.

საკვირველი ის არის, რომ «კალმასობის» ავტორი უმრავლესს საგნებს მხოლოდ განსახლურის, — ზ. პოლკების დაწყობილებაზედ. კატეგორიასზედ და გრამმატიკასზედ ძალიან კარგად დახარკობს. განსაკუთრებით უკანასკნელზედ, რომელსაც უჭყრია მხოლოდ წიგნის ნახევარი. ამას სხვა ნაირად ვერ ავსხნით: ან უნდა ვიფიქროთ, რომ პოლიტიკურს საგნებს, (რომელნიც, როგორც უ. დიმ. ბაქრაძე გვარწმუნებს, ვითარც ძლიერ კარგად სცოდნოდეს «კალმასობის» ავტორისა,) მათემატიკურს და ბუნების საგნებს უფრო დაბლა აყენებს იოანე ბატონი შვილი პოლკების დაწყობილებაზედ, კატეგორიასზედ და გრამმატიკასზედ, ან არა და — რომ რაც უფრო სცოდნის იოანეს, და ან რა საგანიც უფრო დიდი ყოფილა ქართულს ენაზედ ის გადმოუწერია. მკონია ურიგო არ იქნეს, რომ ორივე წინაგანზრახვას დაკეთახნოთ, თორემ წინააღმდეგს შემოხვევაში ვუკლა იტყოდა; რასათვის დახარკობს უ. ავტორი აგრე ცენტას პოლიტიკურს საგნებზედ, ანუ რასათვის სტაგებს მათ და გვიქადაგებს პოლკების დაწყობილებაზედ, ასტროლოგიასა ანუ ცრუ ვარსკვლავთ-მრიცხველობაზედ რათა სცოდნის ბუნების საგნებს ზ. ასტრონომიას, რისთვის გადმოუწერია მხოლოდ ანტონის გრამმატიკა?

— ამასთან ცუდი ენითაც არის დაწერილი «კალმასობა», თუმცა უ. ბაქრაძე კი ამბობს, რომ სწავლას რაც არ შეეხება საუცხროგო ენით არის დაწერილი. საქმე ის არის, რომ, რაც სწავლას შეეხება, ის იყოს მარტივად დაწერილი, თორემ უბრალო დახარკვი რასაკვირველია მარტივი იქნება; მაგრამ ესეც რომ არ არის სრულადად მარტივი!

ამისთანა წიგნი რასაკვირველია ვერ გააგრტლებდა ჩვენში სწავლას ვერც მეტოვრამეტე საუკუნეში, რომ კიდევაც ყოფილიყოს მაშინ დაწერილი, რადგანაც თელავის სემინარიაში მარტო საგნების განსახლურვას არ ასწავლიდნენ, ვერც მეტოვრამეტე საუკუნის დასაწყისში, შეტადრე ახლანდელს დროში; ჩვენს ტინარაგებსში მიღებული რუსული ხელთ-მკვანელები, რაც უნდა ცუდები იყვნენ, ისე შეუდარებლად სჯობიან იმ საგნებსა, რომელთაც დაწვლილებითა ას-

წავლიდნენ თელავის სემინარიის, რომ თელავის სემინარიის სწავ-
 ლა მრავალ-ძარღვას მარტულად რომ ჩაკოვალთ, ჩვენის გიმნა-
 ზიების სწავლის ასწონს სამძიმეს ვერ ვიპოვით თითქმის; სხვა
 ღირსებებზედაც რომ არაფერი ვსთქვათ, მარტო დროებითაც და-
 წინაურებულა, სად მაშინდელი შეცნიერება, სად ახლანდელი.-მაგ-
 რამ სანწყისაწოდ ჩვენდა: «კალმასობით» უნდა ჩვენთა ურმა ჭა-
 ბუკთა მიიღონ ქართულის ენის სწავლა სასწავლებლებში. «კალმასო-
 ბა» არის უმჯობესი ხელთ-მძღვანელობა, უმჯობესი ქრისტომატიანა»
 ქადაგობს უ. დიმ. ბაქრაძე. ახლა ხომ მიხვდით? აი, ამისათვის
 საჭიროებდა თურმე უ. წინასიტყვაობის ავტორი, რომ დაბეჭდილ-
 იყო «კალმასობა». - ჭეშმარიტად ყოველს «კალმასობის» ქებას მოვით-
 მენდით ჯ ამისი კი არ შეგვექლო და უთუოდ საკადრისიც უნდა გვეთ-
 ქვა უ. დიმ. ბაქრაძისათვის. მაგრამ ჩვენ, სხვა და სხვა მიზეზების
 გამო, ამას მეტს არაფერს ვიტყვი, რომ კაცმა ცხარე პატრიო-
 ტობისაგან არ უნდა დასჯოს ახალი შთაბრძნავლობა. უ. დიმ. ბაქ-
 რაძე იმართლებს თავს და იტყვის: «იოანე ბატონიშვილის დრო-
 იდან სწავლას წარმატება და ცვლადება მიეცა და ამისათვის საჭი-
 რია, რომ კალმასობის დაბეჭდვაში შენიშვნები გაუკეთდეს». - ა-
 მისთანა პრაქტიკულს ჭაზრს არ ვიცი ვინ იტყვის ჩვენში? თუ ამ
 სიტყვებს დავეთანხმეთ «კალმასობასთან» მეორე «კალმასობა» უნ-
 და დაბეჭდოთ, მაგრამ იმ ვერა წიგნს, რომელსაც ექმნება «კალ-
 მასობის» პრეგრაჟმა ე. ი. მშრალი საგნების განსწავლვება, ჩვენის
 ჭაზრით არაფერის სარგებლობის მოტანა არ შეუძლიან, რაც უნდა
 ვარკად დაიწეროს, ამისთვის მეორე შრომაც უნაყოფო იქნებოდა.-
 ძლიერ ვარკად მოსვლია «ცისკრის» რედაქციას, რომ ბეჭდვის პრე-
 ტესისადმი მიღრევილება ცოტათი მაინც დაუთრგუნავს და შენიშვნე-
 ბი არ გაუკეთებია კალმასობისათვის; მაგრამ არ ვიცი ვინ რომ აიძულა?
 იქნება იმან, რომ სამდვილად გრძნობდა შენიშვნების ურგებობას, თუ
 არ შეეძლო შენიშვნა დაეწერა, თუ ხაზს ერიდებოდა? რაც უნ-
 და იყოს ვარკი საქმე უქმნია, თუმცა უკანასკნელს კითხვასზედ იჭვი
 არ არის, ახა თავის დაცვის ინსტინქტი საით უნდა გამგზავნებულ

ყოფილი ხეყნის დროისა და ადგილის დაუკარგველადობისაგან ხელი
 აკვილია განსაზღვრებების გასწორებისაგან, მეტადვე მისთვის, რად-
 განაც უსარგებლო იქნებოდა ესა.

შევეს ამ მეორე ხარისხის კითხვებს.

უ. წინასწარგანობის ავტორი გვიამბობს, რომ «კალმასობაში»
 ცხადად არის გამოყვანილი ქართველების ხასიათი და ჩვეულება;
 ისე დაწვლილებით და ცხადად არის გამოხატული თითქმის ყო-
 კელი სოფლის განსხვავებითი ნიშანი, რომ ჩვენ დიად ადვილად
 მივხვდებით სად არის ხელაშვილი და ვის ემუსაიფება, მივხვდ-
 ბით, რომ აი ეს არის ქართული, ეს კახელი, ეს ქიზიუელი და
 ეს თუში, ან თუშული; ამას ცხველად გვიამბობენ იმათის ენის
 გამოთქმა და საუბარი, მიხრა მოხრა და წნობითი თვისებანი».-
 ვინ იტყვის რომ ეს სიტყვები მჭევრად არ იყოს დაწერილი. მაგ-
 რამ საქმე ის არის, რომ თვით უტალანტო კაცის ნაშრომსაც და-
 ეტყობა ნაციონალური თვისებები და ამისათვის, თუ იოანე ბატო-
 ნიშვილმა რჩიოდეს სიტყვაში მაინც არ დაჭკარვა ქართული სული,
 ეს კიდევ დიდი გასაკვირვებელი არ არის. ამას ჩვენ სრულიად არ
 ვუმადლოთ, მეტადვე მისთვის, რომ ხასიათისა და ჩვეულების გამო-
 ყვანა არ ყოფილა «კალმასობის» მიზანი და თუ გვარწმუნებენ, რომ
 ეს არის უპირველესი მიზანი, მაშინ ჩვენ ვიტყვით, რომ ასრუ-
 ლება ამისი უფრო ძალიან დახლაცა სდგას სწავლის გავრცელების
 მიზანის ასრულებას. - თუმცა მართალია ვი ვატყობთ სად არის
 იოანე ხელაშვილი, ქართულს ელანარჩება, თუ კახელს, მაგრამ
 გამომცემს იმისთანა ასრუბი უხმარია «კალმასობის» დასაბუქდავით,
 რომ უამისოთაც ძლიერ კარგად ვხვდავთ სოფლების სახელებსა.

ხელაშვილსაც ბევრი არის «კალმასობაში» უფ. დიმ. ბაქარაძის
 ჭარბით: რად იოანე ბატონიშვილს სურს რამეღიმე საგანზედ
 ლაპარაკი მოუბარო ვინთ იმ ნაირად დააყენებს, რომ იმ საგან-
 ზედ დაწვებინოს ლაპარაკი. ერთსა და იმავე საგანზედ ლაპარაკს
 ერთს ადვილს არ ასრულებს; ერთთან დაწვებულს აბოლოებს
 მეორესთან. ეს იმისთვის, რომ არ დაღაღოს მკითხავი და მკით-
 ხველის ყურადღება. ჩვენ სრულიად ვერ ვხვდავთ ამას «კალმასო-

ბაში»; ისე უხეიროდ აღაზარებებს ავტორი მოუბარს პირებს რომ მეტი არ შეიძლება: მიდის მაგალითად, იოანე ხელაშვილი ვისმესას, იქ დაიწიეს ღაზარკვი მჭადზედ, იოანესაც, ღმერთო შეგცოდე. კუჭი უხმება შიმშილით; მაგრამ ავტორი უხეიროდ აღაზარებს გადაატრიალებინებს მასპინძელსა და სტუმარი იძულებულია ილაზარკოს რიტორიკაზედ, ან ზეციურ მნათობებზედ. ამ რიტორიკას ისევ უხეირო აღაგს აწუგებინებს და უხეიროდვე განაგრძობინებს მეორე პირთან.

იოანე ხელაშვილის რომელი ამ საქმეში ვითომც მოძღვრება არის, «მას ჭკითხვენ და ის უხსნის და ასწავლის მკითხავთ»; მაგრამ, ჩვენის ჭარბით, იოანე ზასსიგურს მდგომარეობაშია, ის მოძღვარი კი არ არის, მოწათყა ყველასი, თუმცა დიდად კი იბერება. იოანეს მოწათყები მოწათყებს არა გვანან, იმათ უფრო ბევრი იციან თავის მოძღვარზედ; თუმცა ისინი ჭკითხვენ და იოანე უზასუხებს, მაგრამ კითხვასთან ცოდნაც იგულისხმება, რადგანაც იმისთანა კითხვებს მხოლოდ სავსების მცოდნე თუ მოიგონებს, თორემ სხვა ვერა. ისეთს ზასსიგურს მდგომარეობაშია ხელაშვილი, რომ სავსე მოძღვარი უნდა იყოს, იქაც მოწათყეთ ხდება, მაგალითად: ის მიიწვევის თელავის სემინარიაში, რომცა ეგზამენი ქქონდათ უმაწვილებს, მისი ვალდებულება იყო გამოეცადა იმათი ცოდნა, მაგრამ რომლები იცვლებიან და ვისთვისაც ეგზამენი უნდა ეყოს, ისინი ეგზამენატორებათ ხდებიან და თვითონ ეგზამენატორსა სცდიან; უფ. ბაქრაძე კი გვარწმუნებს, რომ იოანე გამოსცდისო მოსწავლეთ თელავის სემინარიაში, მაგრამ აქ იოანეს წარმართქმეუბინებენ მრთელს ანტონის გრამმატიკას. აგრე კარგად გამოიყვანა ავტორმა პირველი პირი. მეორე ხარისხის პირები რასაკვირველია უკეთ იქნებიან გამოიყვანილნი; თუ სახელი ვისმესი ახსენა იოანე ბატონიშვილმა ისტორიკოსს ჭკონია, ავტორმა პირი გამოიყვანა; თუ ზურაბმა ორიოდუ მარტილიანი ოხუნჯობა წარმოსთქვა მაგ. «იოანეს თუ აუყუჯოთ, ყველანი უსახლოდ დაკრებიითო და სხვ.» ეს კიდევ არათუ არა. მაგრამ უფ. დიმი. ბაქრაძე გვეუბნება: « ერთის სიტყვით «ვალმასობაში» არიან

მრავალნი ქართველნი დიდის ხელოვნებით გამოხატულნი, ასე რომ კომიკური მწერალი აურაცხელს სუუეტეს ჭბოებს ზოემათა და კომედიათათვის. თვითოეული ზირი სიცოცხლით სავსეა, ასე გგონიათ, თქვენ თქვენის თვალთ ჭხედავთ, თქვენის ზირით ემუქათებით და იცით ყოველი გარემოება იმის გვარისა და იმის ცხოვრებისა; ასე გგონიათ, თქვენ გიცხოვრიათ თვითონ იმ დროებში. «კალმასობა» შეიცავს ამერ-იმერთა ქვეყნის გამოხატულებას და მსოფლიო მეცნიერებათა. «კალმასობა» არის სარკე წასრულის საუკუნისა: იოანე არის სკენი ჭომერი, სკენი დანტე, სკენი შექსპირი». გგონიათ, რომ «კალმასობა» ამერ იმერთ ქვეყნის გამოხატულებას და მეცნიერებას გი არ შეიცავს, იოანე ბატონიშვილის ცოდნას; სოგიერთი «კალმასობაში» მოხსენებულნი სავანა არათუ სცოდნიათ ქართველებს, სახელიც არ გაუგონიათ მათი. მაგრამ როგორც ჭხანს უ. დამ. ბაქრაძეს ძლიერ კარგად უსწავლია ძალიან ხშირად იფრებებიც და საკუთრებითი სახელებიც და მადლობაც გამოსთქვამს. იმედი მაქვს, რომ ამისთანა იფრები რომ არ ებეჭდით უფ. დამ. ბაქრაძეს და არ გავესო იმითი თავისი წინასიტყვაობა, «კალმასობას» არავინ არ მი-აქცევდა ყურადღებას.

ბევრი რამ არ არის ზირველს «კალმასობის» ნაწილში: ბევრი სავანიც ზირი, რომელიც მოხსენებელი აქვს წინა-სიტყვაობის ავტორს, ვერ ვიხსენებ წიგნში; აგრეთვე ვერ ვიხსენებ ვერც ტრაკტატი ჩვენს სახელმწიფოსა და ჩუხუთს შუა, ვერც ინსტრუქცია, რომელიც მიეცათ დესპანებისათვის, თუმცა ძლიერ საინტერესო იყო. როგორც ამის-განც სოფლების სახელების-გან ჭხანს ზირველი ნაწილი არ დაბეჭდილა სრულიად; რომ დაბეჭდილიყო მართლად, მაინც წაუკითხველი გვეჩვენებოდა სრული თხზულება. ამისთვის იქნება ბევრი გაგვიფარდეს რა დროს «კალმასობაზედ» წერა იყო. მაგრამ ბატონებს უნდა მოაკონდესთ კარგს რამეს კალმასობაზედ შეეტყობათ», უფ. ბაქრაძეც ამბობს, იმერეთისა წერაც აგრე მშვენიერად უნდა იყოს, როგორც ქართლისა და კახეთისა. დაუფეროთ ამას, მრთელი ზირველი

ნაწილი მაინც წაუკითხავს, - და ამასთანავე თუ აქებს, თორემ არ აძაგებს.

ასრე: ჰატივი და დიდება იოანე ბატონიშვილის სიმამაცეს, მის მამულის სიუკარულს, მისს მამულისათვის სამსახურს, მისს ჰუი-ანურს გამჭრიახობას, მაგრამ ეს «კალმასობა» ვი გერა ფერი შრო-მა დაუტოვებია, თქვენმა მხემ, ჩვენის ფიქრით მაინც. თუ სწავ-ლის გაგრძელება სურდა ამ ნაირი ფორმა რათ მისცა შრომას? თუ ქართველების სასიათისა და ჩვეულების აღწერა უნდოდა, სწავლა რასათვის ჩაუხხირებია შიგა? თუ ორივე ერთად სურდა რასათვის კარგად ვერ ასრულა თავისი განსწრახვა? ჩვენ გვგონია, რომ აუსრულებლობა გვიმტკიცებს უმარნობას და თსრულების დატეკე-ბა წერის ზრატესს, ამისათვის ჩვენ სრულიად არ გვინდოდა, რომ ყურადღება მიგვექცია «კალმასობისათვის», თუ რომ სახეში არ გვეო-ლოდა უფ. მოლაყბე და «ცისერის» რედაქცია, რომელნიც, რო-გორც ამბობენ, დიმ. ბაქრაძის თანახმად, დიდს დირსებას ჭბო-ებდნენ «კალმასობაშია»: მეორემ გამოსცა ეს წიგნი უგანასკნელის რხევით და პირველი უთუოდ მოეხმარა მეორესა ამ წიგნის გამო-ცემაზედ, რადგან ცხადად ვიცით, რომ წინეთ აღმოკატობაც არ დაიშურა მისთვის.

ამას შემდეგ შეგვიძლიან ვსთქვათ: გასაუარული არ იქნება, რომ ეკრეზაში იამილთაანა წიგნი არ იყოს, თუმ-ცა ბრესსეს ვი არ შეუმოწმებია, ღმერთმა გვიხ-სნა, რომ ჩვენ ერთის მეტი არ გვეჩნებია და რომ არ გამოვეტე-ნათ და არ დაებეჭდათ, ვერც განახვიდით და კიდევაც ეს ემულობი-ნებოდა. შემდგომისათვის მაინც ღმერთმა გვიხსნას ამ გვარის წიგ-ნისაგან!

«კალმასობაზედ» დასვენისაგან გამოგვეყავს, რომ დალოცულს დიმ. ბაქრაძესაც წერის ზრატესსი ჭეუარებია, თორემ ვერც ამდენს ფრასებს დაისწავლიდა, ვერც ასე გაატრელებდა წინასიტყვაობას საკუთრებითი სახელებით და ვერც ამისთანა თავის-შესავალს გაუ-კეთებდა თავის წინასიტყვაობას, თავის შესავალს, რომელშიაც ბევრი ცრუ ასრებიც წარმოუთქვამს, მაგ: «სწავლები რომ იწყებ-

დნენ შეჩითის შენებასა ტუილისში, იმათ ქვეებით ამოხრცდნენო ქართველები. ეს ამტკიცებსო ქართველების სარწმუნოებაზედ შეურყევლობას.» ეს სარწმუნოების შეურყევლობას ეი არა ნიშნავს, ეს გითომც სხვა სარწმუნოების შეუწყნარებლობას, რომელიც დიდი ნაკლულეკანებაა ხალხში. კაცი პატივს უნდა სცემდეს რასაკვირველია ყოველის სარწმუნოების კაცს; კაცმა რასაკვირველია არ უნდა შეუგინოს მეორეს უძვირფასესი მისთვის სარწმუნოება. ჩვენში ურბებსა სცემენ ქვეებითა, რატა ისანი მოდიან ქალაქს გარეთიდან პრეტესსით და მოაქვთ ბიბლია, ჩვენთვისაც ძვირფასი. ეს ძალიან მოსწონს უთუოდ უ. დიმ. ბაქრაძეს. მაგრამ ამ მოქმედებაებში სარწმუნოების შეუწყნარებლობასაც ვერ ვხედავთ; თუ სარწმუნოების შეუწყნარებლები იყვნენ ქართველები სომხებსა და კათოლიკებს რასთვის კუდით ქვას არ ასროლინებდნენ? მაგრამ არა, ეს სარწმუნოების შეუწყნარებლობა არ არის, ეს არის ძველებური პოლიტიკური (პირველს შემთხვევაში) და კერძობითად რელიგიური (მეორე შემთხვევაში) სიძულადი. — მეორე შეცდომა ბაქრაძისა ის არის, რომ ზოგიერთს იმისთანა კაცებს უწოდებს ტალანტებად, რომ ერთ გროშადაც არა ღირან. მესამედ, შესანიშნავის კერძობითის პირების განწკლადებაში ვხვდებით ხალხის სიუბედურეს. ეს იმისთანა კითხვა არის, რომ არ უნდა მოეყვანა უ დიმ. ბაქრაძეს ძაფებით გადაბმულს ფრაზებში.

წინასიტყვაობის უკანასკნელი ორი გვერდის თანახმა ვართ. ეს ორი გვერდი არ არის ფრაზები, აზრებია; მაგრამ ყველა სტრიქონების თანახმა არა ვართ, არც აზრია ყველა სტრიქონებში. ავტორი სწუხს, რომ ამდენს ხანს რამოდენჯერმე არ გამოიტყა «კალმასობა». ჩვენ ერთ ჯერ მისს გამოცემასაც ვსწუხვართ, თორემ რამოდენჯერმე გამოცემა ღმერთმა გვაშოროს. ნეტავი ერთჯერაც რისთვის დაბეჭდეს «კალმასობა»? რა სიკეთისთვის? სწავლას ის ვერ განაგრძელებს, ხალხის ხასიათსა და ჩვეულებას მხოლოდ ნამტეტს გაჩვენებს და იმასაც არა, თუ ჩვენმა ფანტაზიამ არ გადადიდა; ენა ვერ არის კარგი, რომ იყოს, მაინც რა გამოსაცემი იყო?

როგორ გამოსტეს? შეცდომები ბევრია შიგა, ქალღი ვერ არის კარგი, აკინძვაც დავიწყებიათ (?); ესთქვით რომ არც ამ ქალღათ ღირდა, მაგრამ შიიუტი კი ნამეტანი სხილია, ასე რომ ერთ მანეთად დაჯდებოდა ის კაღმასობა, რომელიც ესა სამათა ღირს. ამისთვის უფ. დამ. ბაქრაძეს თავისი სურვილი ვერ აუსრულდება, «კაღმასობა» ვერ შეიქნება სახალხო წიგნად, ვერ გავრცელდება არა თუ «გეთხვის-ტყაოსანზედ უფრო», სიბრძნე სიტურუვის წიგნსავითაც ვერა/ესეც უნდა დაგუმტოთ, აბაზათაც რომ ღირდეს, მაშინაც ვერ გავრცელდება, მაგრამ იქნება მაშინ ან ეტლის წიგნის მაგიერად მოიხმარონ სოფლის ქალებმა, რომ ძის ყოლა და ბედნიერი დღეები ახაროს მათ, თუ კი ახარა; ან სხვა რამეთ გამეიუნონ.-

კათავებთ რა სტატიას, უნდა შეკატუობინოთ შემდგომი რეზულტატები:

1.) «კაღმასობა» რომ არ დაეწერათ, ხომ არც დაბეჭდიდნენ, ხომ თულებიც არ დაიკარგებოდა? ცხადია, რომ რეკურ თქმითაც დაშავდების.

2.) უ დამ. ბაქრაძე კატატებულის წერის პრეტესსით და ცოტადნად ბეჭდვის პრეტესსითაც, რადგანაც კაღმასობის ბეჭდვას არჩევს. რასაკვერელია წინასიტუვაობის ავტორის სიტუვებმაც ბეჭერი დააშავა.

3.) უფ. მოლაყბე და მისი თანახმა კაცი კატატებული არიან ბეჭდვის პრეტესსით. წინააღმდეგს შემთხვევაში, ე. ი. თუ რომ ისინი უფ. ბაქრაძის თანახმად «კაღმასობის» სიკეთით იუნენ კატატებული, ჩვენი სიტუვები შეადგენდა მათზედ ცუდს რეკომენდაციას.

4.) უ. დ. ბაქრაძეს და მისს ამაღას თუ აუეკით და «კაღმასობის» თანა წიგნები გბეჭდეთ სამ-სამ მანეთად, გავკეთდებით კატებათ!

ტ 5.) რომ მეორედ ამისთანა საქმეები აღარ მოხდეს, პირ-
ბა უნდა დაუდგათ, ვერ უკეთესი წიგნები დაუბეჭდეთ და, როცა
გადასაყარი თულები გვექნება «კალმასობის» თანა წიგნები მაშინ და-
ბეჭდეთ. (1)

ქ. ს. პეტერბურგი.
20-მაისს 1863 წ.

თერგდალეული.

P. S. უფ. დიმ. ბაქრაძის სტატიაში ძალიან გაგვაკვირვებდა თავის
უბრობით 1861 წ-ში და გაგვაკვირვებდა მეტადრე ეხლა, როცა
სტატის სავანი წავიკითხეთ და ამისთვის, თუ, რაც სათქმელი
გვექონდა, ვერ ვსთქვით, ბოდიშს ვიხდით უ. დიმ. ბაქრაძესთან.

ერთი საქმე კიდევ უნდა მოგახსენოთ, რომელიც შეეხება სა-
კუთრად «ცისკრის» რედაქციას.

რომელმა საზოგადოებამ მიანდო «ცისკრის» რედაქციას «კალ-
მასობის» გამოცემა? ქართველთ-იმერთ საზოგადოებამო, ამბობს რე-
დაქცია. სირცხვილი არ არის, რომ იმას, ვინც შვიდი წელიწადია სტი-
რის საქართველოს სიუვარულისაგამო, ვერ უსწავლია თავისი მა-
მულის სახელი! «საქართველო: ქართლი, კახეთი იმერეთი და
სხვ.. ქართველები: ქართლები, კახელები, იმერლები და სხვ..»
ხომ ასეა? თუ არ იცოდა, იმ წინასიტყვაობაში მაინც ჩაეხდა
რომელსაც შენიშვნებს უკეთებს. იქ ნათქვამია «იმერ-იმერთ საზო-
გადოება» და არა «ქართველთ-იმერთ საზოგადოება».

თ.

(1) ჩვენ სრულიად თანახმანი ვართ ამ სტატის ავტორთან, მხოლოდ ჩვე-
ნა გვეგონია, რომ, თუმცა მართალია «კალმასობა» დიდი არა ფერია, მაგრამ მა-
ინც იმის დაბეჭვლაში არააჩის რა ცუდი. უკეთესი, რომ ამოერიფივით, კარგი იქნე-
ბოდა, რაკი ეგ ვერ მოხერხდა, რა ვუყოთ? ...

ღუარსიულის (ორთა-მეფობის) მართებლობი-
დან ასფაგურის სიკვდილამდე, რომელიც იყო უკა-
ნასკნელი საქართველოს ხელმწიფე არშაკიდების
შთამამავალთაგანი. (129—265 წლამდე).

ამ პერიოდის მეფენი.— შემოსევა მთის ხალხისა ზ იმათი ოტება ამზასპისა-
გან.— ამზასპის დაშქრობა კავკასის ჩრდილოთ.— სამხედრო წოდების ხალხის
თავის-ნებაზედ ქცევა— ხალხის ამჟივნება ამზასპზედა. რევის მმართველობა:—
მეფე ვაჩესი ზ. ბაგურისაგან მონაწილეობის მიღება სომხებისა ზ სპარსების ომ-
ში.— გოთების შემოსევა სამეგრელოში— საქართველოს შიში სპარსეთის მხრით
ღ გარდაცვალება ასფაგურისა.

—

ადამას იმეფა სამი წელიწადი, 129—132-მდე. იმის სიკვდილ
შემდგომ, რადგანაც შვილი მისი ფარსმანი მტირეწლოვანი იყო,
მართებლობდა საქართველოში თათხმეტი წელიწადი, ადამის დე-
და: გადდანი. მე 146 წელიწადში, საქართველოს მეფის ტახტზედ
დასვეს თხუთმეტის წლის შვილის შვილი გადდანისა, — ფარსმან IV.
ფარსმან მეოთხის შემკვიდრედ დარჩა მისი შვილი ამზასპ II, რომ-
ელიც მეფობდა 184—188 წლამდე. ამზასპის შემდგომ საქარო-

ველოს მეფის ტახტზედ დაჯდა სომხეთის ხელმწიფის შვილი რევი. რევის სიკვდილს შემდგომ მეფობდა იმისი შვილი ვახე 213—241 წლამდე. იმის შემკვიდრედ დარჩა ბაკურ; ბაკურის შემკვიდრედ დარჩა 256 წელიწადში მირდატ II, და მირდატის შემდგომ 162 წელიწადში დაჯდა ხელმწიფედ ასოგური.

რომ გამოვიკვლიოთ საქართველოს მატრიანე და განვიხილოთ უცხო ქვეყნების ისტორიული თხზულებები, გამოჩნდება, რომ ადამისა, გადდანიისა და თარსმან IV ხელმწიფობის პერიოდში, საქართველოსა ჰქონდა სრული მშვიდობიანი ცხოვრება: არც შიგნიდან და არც გარედგან საქართველოს არათუ არა აწუხებდა რა. მაგრამ ამ გრძელ-ყამიერი მშვიდობიანობისა შემდგომ, ამხასვ II ხელმწიფობის დასაწყისში, ოსები აკლების სურვილით გატაცებულნი მოულოდნელად შემოესივნენ ქართლსა. შეერთდნენ სხვა მთის თემებთან და გადმოიარეს დვალეთის მთა და ჩამოვიდნენ ლიანხვის ხეობაში. აქ ოსები დადგნენ მტირეს ხანსა, მოუყარეს თავი ყველა ჯარსა და წამოვიდნენ მცხეთისაკენა. ამხასვმა, რა წამსაც გაიგო იმათი მოსულა, მაშინვე გაგზავნა ჩიკრიკები ერისთავებთანა, და დაიბარა სახქაროდ მოსულიყვნენ ჯარითა; მაგრამ რომ ნახა დედა-ქალაქზე მტრის ახლოს მოსულა, აღარ მოუცადა ერისთავებსა, გამოიყვანა ქალაქიდან ჯარები, რომელიც მას ახლდნენ, დასტოვა ქვეითი ჯარი, რომ ჩრდილოეთით ქალაქი გაემაგრებინათ, ცხენოსნით კი თითონ წინ მიეგება მთის ხაზსა და შეაყენა ისინი იმ ადგილასა, რომელსაც კახიან საფურცლესა.

თუმცა დიდი განსხვავება იყო მეომართა ჩიცხვთა შორის, მაგრამ ქართველების გაყ-კაცობა მტრის ყოველს დატემას იმ დღესა ჩინებულად აიტდენდა ღამემ შესწყვიტა ბრძოლა და ეს შემთხვევა ამხასვმა კარგად გამოიყენა: უკან დაბრუნდა, თავისი დანარჩენი გულადის, მაგრამ ძრიელ მოქანცულის ჯარითა, ქალაქისაკენ, სადაც ელოდა ქვეითი ჯარი. მეორეს დღეს მიელოდა ახალი ბრძოლა, რომელიცა რაც უნდა საქებური ყოფილიყო, მაინც ქალაქს აშორებდა საფარველსა კელური ხაზისაკენ. განთიადისასაკე მცხეთის გუშაგო

ემზადებოდა უკანასკნელი თავ-განწირვით ძალის-ხმარებას, მაგრამ ამ დროს მსწრაფად, საზოგადო მტრისაგან გარე-მოცულობით სასიხარულოდ, ყოველ მხარეს გამოხდნენ ჯარები, შეკრებილნი ერისთავებისაგან. ისინი სახქაროდ მიეშველენ ქალაქის მცველებსა და დაუწყეს ცხარე ბრძოლა მთის ხაღხსა. ორის დღის ბრძოლის შემდგომ მტერი სრულიად დამარცხეს და გარეკეს საქართველოდანა დიდად დაზარალებული. ამ დიდ ჩინებულმა გამარჯვებამ, მტრის მოულოდნელ დაცემაში, იქამდისინ შეაგულიანა ამხასპის გაყ-გაცური ხასიათი, რომა მეორე წელსვე თითონ წავიდა სალაშქროდ კავკასის მთის ჩრდილოეთ. ვერკინ ვერ შექსძლო, რომ წინ დასდგომოდა, და ერთს წელსვე უფრო მოკლე ხანში, აღსანიდგან დაწოხილი აფხაზებამდისინ ყველა სათემოები იძულებულ იყვნენ, დამორჩილებოდნენ ამხასპსა.

მაგრამ ამხასპის ამ ჩინებულმა გამარჯვებამ მალე დაჭკარვა ყოველი ღირსება ქართველების თვალში; ქართული მატთანე ამბობს, რომ ამხასპმა, ქართლში დაბრუნების შემდგომ, მისცა ყველას სამხედრო წოდების ხაღხსა სრული თავისუფლება, რომ ყოველის თერი მოეხმარებიათ თავის საკუთარ ნებაზე, რადგანაც გული სავსე ქქანდა მათლამი მადლობითა - ამისაგან საქართველოში სწრაფად განგრცელდა ავსნეობა, თავის ნებითი ქცევა და გაკერა-გაკლეჯა, ჭრადგანაც დაჩაგრულები ვერსადა ბოულობდნენ სამართალსა, ამისათვის ხაღწმა მიახწია თავ-განწირულებამდინ. ამ გვარმა ჯარის კაცის უფლებამ, რომლის შედეგით ყოველთვის საშიშარია საზოგადოებრივის მშვიდობიანობისათვის, იძულებულ-ჭყო ხაღხნი, რომ შემწოხობისათვის მიემართათ ერისთავებისათვისა. ერისთავებიმამინვე უნდა მიმხვდარიყვნენ, რომა თუ ყურად-ღებას არ მისცემდენ ხაღხის თხოვნასა და არ წაესარჩლებოდნენ, მამინ უნდა დეეკარგათ იმათზე თავისი ზედ მოქმელება და თვითონაც თავის დროზედ საზოგადო უწყსობის უმწყო მსხვერპლად შეიქმნებოდნენ. ერისთავებმა: სამეგრელოსმა, ოძრხისამა, კლარჯეთისამა და წუნდისამა, რომელნიც უფრო მოშორებულნი იყვნენ ხელმწიფის კარის-კაცე-

ბისაგან, შეარდინეს შეთქმა ამხასხის საწინააღმდეგოდ, რადგანაც უწყისობის მიხედვით ეგ იყო და გაგზავნეს სომხეთის მეფესთან (29) ვალარშთან თხოვნა, რომ თანახმა შექმნილიყო იმათ ამოწმებაზე და მოეცა ამხასხის შემგვიდრედ, თავისი შვილი რევი. რევი იყო ძმის-წული ამხასხისა სომხებს გარდა. ამ საქმეში, რევის სასარგებლოდ, გაეჩინენ რომაელები ზ მთის ხალხიცა. თუმცა ამხასხის მხარე დაიჭირეს სპარსებმა, ბრძოლა არ გაგრძელებულა დიდ ხანსა: ერთს ომს შემდგომ ქართლიც აგრეთვე გადავიდა რევის მხარეს და მცირეს უამში თვით ამხასხიც მოკლეს.

იმ ქებიდან, რომელსაც მემატრიანეები მოგვიტოვებენ რევი-და ჩვენ უნდა ვიფიქროთ, რომა იმის მმართველობაში, თავის ნებითი ქცევა სამხედრო წოდების ხალხისა მოისპო, თუმცა ისინი, საკუთრად ამხედ არაფერს არ ამბობენ. რევის გვიჩვენებენ კაცად საქმის ცხადად გამგონედ, მგრძნობელად და მოწყალედ. იმისგან გამოცემული წეს-დებულება, რომელიც უკრძალავდა ღმერთებისათვის კაცების მსხვერპლად შეწირვასა, არის უწარჩინებულესი საბუთი იმისი კეთილ-ზნობითის დიქსებისა. ეს შეუბრალებელი საწმინდობის ჩვეულება, რომელიც იყო საქართველოში მესამე საუკუნემდინ, ოდესღაც უფლებდა ყოველს ადგილასა. მეორე ზურებისლასქრობის დროსა ეს ადამი დიდებულად იყო აღსრულებულ, მას შემდეგ, როცა განასთან ბრძოლისაგან შიშის ზარი დაეცა რომაელებსა. მაგრამ იქა და საბერძნეთშიაც უფრო მომატებულ განათლებამა აღმოფხრა ეს ადამი კარგა უწინ. როგორათაც ეს დაწესება, აგრეთვე რევის დაქორწინება წარჩინებულის ბერძენის ქალზე, რომელიც იყო შვილი ვილარა ლავროვასი, სე ფორა, ზ აშენება იმ ქალის პატრიის-საცემლად აფროდიტას გერმისა, ამტკიცებენ, რომა გემოვნება ზ საქმის გაგება ამ მეფისა უფრო ეთანხმებოდა ბერძენთ ზ რომაელთ განათლებასა, ვიდრე ძველის და უძრავის აღმოსავლეთისასა. იმანვე გამოიჩინა, როგორც

(29) ვალარში მეფობდა 178—198 წლამდე. st Martin; memoire sur l'Armenie, tom I p. 412. —

ამბობს გადმონაცემი, დიდი რწმუნობა-მოთმინება (вѣрогѣрнимость) ქრისტიანების ცხადის მოწყალებით, რომელნიცა აქა-იქა აღმოჩნდებოდნენ ხოლმე მის ქვეშე ვრდომთა შორის. მეფობამ და ყოფაქცევამ რევინამა და იმის შემკვიდრებისამა. რომელნიც მისდევდნენ იმავე პოლიტიკასა, მოამზადა ქართველები იმ დიდის ზნეობითის ცვალილებისათვის, რომელიც მეოთხე საუკუნეში მოხდა.

როცა ვახეს მართებლობა დასრულდა და დაიწყო ბაკურის მეფობა, ყოველი ძალი და შეძლება საქართველოსი მიმართული იყო იმასკედ, რომ დაიცვან სომხეთის მეფის ხოზროის სახეშია არშაკიდების გვარის უფლება სომხეთსკედ, რომელსაც ელტოდა სპარსეთის მეფე არდშირი. ქართველები ამის გულისათვის ბევრჯერ მოიმხრობდნენ ხოლმე მთიულებსა და მიდიოდნენ სპარსეთსკედ მაგრამ სულ ამას იყო: 233 წელსა სომხეთი დაიჭინა არდშირმა.

ამ პერიოდს მიეწერება საქართველოს კუთვნილ შავი-ზღვის პირის ქვეყნებზე გოთების დაცემა, რომელიცა არ არის მოხსენებული ქართულს მატრიანეში. გოთები, რომელნიც ოდენის სახეს თაყვანსა ჭსტემდნენ, აღმოჩნდნენ აზოვის ზღვის პირსკედ და მხოლოდ 100 წელს ქრისტეს წინად იძულებულ-იყვნენ დაეთმოთ თავისი ქვეყანა დიდი მიტრიდატის ძლიერებისათვისა. ოდენმა წაიყვანა ეს სალხი შორს შორეულ ჩრდილოეთისაკენ, იქ, მისცა ეს სარწმუნოება და კანონები, და უანდერძა, რომ არ დავიწყებოდათ თავისი ძველი სამშობლო ქვეყანა და თავის შემაწახებლები.

სკანდინავიაში იმათა ჭყვანდათ შემკვიდრეობითი ხელმწიფებები: იქიდგან შემდგომ გასწიეს ბალთის-ზღვის მეორე ნაპირისაკენა, ჭიმპერატორი ალექსანდრე სევერის დროში, ისინი გავიდნენ კიდევ ექვსინის პონტის ნაპირსკედ და იმას შემდგომ მრავალჯერ დაეცემოდნენ ხოლმე რომის დუნაის პირსკედ მდებარე ქვეყნებსა. ბოლოს მიტრიდატის ხელმწიფობის დროსა, მე 248 წელიწადში, ააშენეს რა შავ ზღვაში ძლიერი ფლოტი, გოთებამა რიცხვით 15,000 კაცმა, დაიწეს ლაშქრობა, რომელსაც ეწოდება პირველი ზღვის ლაშქრობა გოთებისა. რომელსაც დაუახლოვდნენ აფხაზეთის ნაპირსა, ისინი და-

ენენ ბიჭინტასა (პიტოუს), რომელიც იმ დროს იყო ქალაქად, ჭქონდა კარგი გემთსადგური, მაგარი გალავანი რომის ჯარით გამაგრებული. პირველი შებმა გოთებისა და ამ ქალაქისა იყო პირველთათვის საზიანო; მაგრამ შემდგომ მანც აიღეს და დააქციეს თითქმის საძირკველამდინ. იქიდან გოთებმა გასწიეს სამეგრელოსაკენ და იმისი ზღვის-პირის გაყოლება ადგილები დაარბიეს და აოხრეს; შემდგომ გაცარცეეს რა მდიდარი ტაძარი რიონის შესართავში, დაუსჯულად გაემგზავრნენ ტრაპიზონისაკენ (31). ამ გარემოებამ, როგორც შემოთა ვსთქვით, არ მიიპყრო ყურადღება ქართველი მემკვიდრეებისა; ამისი მიზეზი იყო, ალბათ, ისა, რომა საქართველოს იმ დროში გაუწყვეტლად ჭქონდა მხედველობაში საშიშარი მდგომარეობა სპარსეთისა.

სათორმა, არდშირის მემკვიდრემ, განაკრცულა რა თავისი სამფლობელო სომხეთს გარეთაცა, იქამდისინ აღაშოგოთა საქართველო, რომა მიწდატის მემკვიდრე ასთავური, თვითონ წავიდა მთის ხალხთან შემწეობის სათხოვნულად და არწმუნებდა იმათა საზოგადოდ უკუას შეიარაღების მიუცილებელ საჭიროებაზე, მაგრამ მე 265 წელწადში ავად გახდა და იქვე მოკვდა.

— — —

(30) Gibbon hist. de la decadance et de lachut de l'empire romain. ch. X.

საქართველოს მდგომარეობა სასსანიდების დინასტიის დასაწყისში.

დაბადება ზე არღარა არღშირისა—წინააღდგომა იმისი არტაბანისადმი ზე ხელმწიფედ დაჯდომა სპარსეთის ტახტზედ.—ღესპანობა იმისი რომში.—მოსარჩლეობა რომაელთა სომხეთისადმი.—დაპყრობა სომხეთისა არღშირისაგან.—ომიანობის უბედური შედეგი რომაელთა თვის.

—

მეორე საუკუნის დასასრულში, სპარსეთს, ისტახარის მასრასში სცხვრებდა ერთი ახამენიდების შთამომავალთაგანი, სახელად სასსანი. ერთხელ, ამბობს ქართული გადმონაცემი, რომესაც სასსანი დადიოდა თავისს მასრასში, მივიდა ღამე დასადგომად სპარსულ ბაბუქ მისანთან (ასტრადლანთან). იმ ღამეს ბაბუქმა ნახა სიზმარში, რომა სამი ქურუმი სომხთაგანის საწმინდებისანი, გამოეცხადნენ სასსანსა, ღვთისებრივ თავანისტეს და გამოეცხადეს, რომა ის იქმნება მამად-მთავარი ახალი მეფეების დინასტიისა. ბაბუქმა, გაეღვიძა თუ არა, მაშინვე უამბო თავისი სიზმარი სასსანსა და დასტოვა აგი თავის ცოლ-შვილში. ამ სტუმრისაგან ბაბუქის ქალსა მცირეს ხანში ეყოლა შვილი, რომელსაც დაარქვეს სახელად არღშირი

არღშირმა სიუმწიფის დროს მიიღო კარგი სრდილობა თავსა და პირველად ბაბუქის სახლში, და შემდგომ ხელმწიფის სასახლეში, სადაც იწოდებოდა არტაბან IV-ს შვილებთანა, ხელმწიფის არამხანის მშვენიერთა შორის — ერთი ქალი სახელად გულნარა ხუმად ჭყარველობდა ამასა. ემარწვილობითვე იშოვნა გამოჩენილი ადგილი სპარსეთის პირველ მხედრებთა და წარჩინებულ ხალხთა შორის (31)

მაგრამ რომესაც არტაბანის ხელმწიფეობის დროს სპარსეთი ააოხრეს იმპერატორებმა კარაკალამ და მაკრინმა, მიიყვანეს თავგანწირულებამდინა და არეულობამდინა, მაშინ არღშირმა სარგოიანად მოიხმარა ეს გარემოება და გულნარას შემწეობით, წინდაწინ-

(31) Louis Dubeux; l'univers, la Perse ed. 1841 p. 278 et 279.

კე არამხანიდან გამოზიდულის საუნჯითა, მოახდინა წინააღმდეგობა არტახანის საკნებელად. სამმა დიდმა რომმა რომის მტრის სვე გარდასუი-ტა. ამ უკანასკნელს რომში არტახანის სიკვდილით მე 226 წელიწადში აღმოიფხრა უფლებსა პართიანებისა სპარსეთში, არღშირი დაჟდა ხელმწიფეთ და შეიქმნა მამამთავრად ახალის დინასტიისა, რომელსაც უწოდებენ სასანისას, იმისი მამის სასანის სახელობაზე (32).

ამ გარემოებასა ჰქონდა დიდი ზედმოქმედება რომსზედა, სადაც ხელმწიფობდა არტახანის ნათესავი ხოსროი, ჰ დიდად აღაშფოთა ამ გარემოებამ თვით რომის იმპერატორი. იმ დროს რომელსაც ხოსროიმ სთხოვა შემწეობა რომაელთა არღშირის საწინააღმდეგოდ, არღშირმა, განმპარტავნებულმა პირველის გამარჯვებითა, დაისახა სამაგალითოდ კიროსი, და გაგზავნა დესპანი 400 ამოჩხუ-ლი კაცი სპარსები გაძოხნილნი მშვენიერის შეხედულობითა ჰ შთამამაკლებითა და უბრძანა, ეთქვათ იმპერატორს ალექსანდრეს სევერისათვის, რომა კიროსმა პირველმა დაიპყრო მთელი აზია და მისი შემკვიდრები დიდხანს იყვნენ აზიის მბრძანებლებიო, იმათი საბრძანებელი იყო ეგვის ზღვამდინ და ეფიოპიამდინაო. ჩემ-მა დაბადებამ და გაყ-კაცობამ მომცა მე უფლება და იმათი სამე-ფო ტახტი. ესლა ჩემი პატრივი მოითხოვს, რომ ალვადგინო დი-დება და სიმძვრები კიროსის სახელმწიფოსი. დეე რომაელნი მსწრაფლ განშორდნენ იმ მარებსა, სადაც ერთს დროს ხელმწი-ფობდნენ ჩემი წინაპარნი, იმათ შეუძლიანთ დარჩენა ევროპაში და მეტ-თანა-ხმა ვარ იმათა დაუთმო ევროპაში სარგებლობისა უფლება (33).

ალექსანდრეს უფრო ეფიქტებოდა რომსზეთი, ვიდრე გრცელი პლა-ნი არღშირისა. შემოჰკრიფა მთელი თავისი ჯარები და თვით მი-იღო იმათი შეუთრისობა სპარსეთის საწინააღმდეგოდ.

თუ რომ შეომარს კავკასის სალხსა და იმათში ეველასედ მაღ-ლა მდგომს საქართველოს სამეფოს არა ჰსჭყროდათ სივრცე სი-გრძის 59 ჰ 67 გრადუსიღამ, სიგანის 40 გრადუსამდე და უო-

(32) ST. Marfin memoire sur l'Armenie tom. Ip. 302—304. Gibbon his. de la decaeance et de la chute de l'empire Romain. chap VII.

(33) Qisbbon, hist. de l'emp. rom. ch. VIII.

ველთვის ან ეშინებინათ ერთის მხრით რომის მეფობელობა 67 გრადუსიდან აღმოსავლეთისაკენ და მეორეს მხრით სპარსეთი 59 გრადუსიდან დასავლეთისაკენ, სომხეთის სამეფო ამ ორ მოწინააღმდეგე სახელმწიფოებთან ისეთი სუსტი იყო, რომ ვერ გაჭსძლებდა და მოიკვეთებოდა პომპეის ანუ ანტონიის დროდამდე; მაგრამ ავლუსტი, ანუ რომის სენატი, რომელსაც კარგად ესმოდა ამ იმპერატორის პოლიტიკა, შეცადინებოთ იცავდნენ სომხეთის ავტონომიას (თუთ მთავრობას). სენატი ჩაცხდა სომხეთსა ევოტრატის კარდონის საფარველად აღმოსავლეთის მხრით სპარსეთისაკენ და ჩრდილოეთის მხრით კავკასის ხალხთაგან, — და ამისგან იმ სინატიუთ უთმობდა სომხეთის შემოსავლის ნაწილს მას, ვინც სომხეთის მეფის ტიტულისათვის იკისრებდა, რომ თავის თავი დასხვედროს იმ ხმალს, რომელიც მოიქნეებოდა ხელმე რომის სამძვრების დასარღვევლად აზიაში.

აქესანდრე სევერი, მიუდგა ხოსროისა, და წამოვიდა სპარსეთში სამის არმიით; მაგრამ ერთს იმათგანსა, რომელსაც მიაღწია ბაბილონიის ჭაობიან მინდვრებსა, შემოეხვია გარს მტერი და სრულიად ამოხრცა, მეორე, რომელმაც გაიარა სომხეთზე და მიდიხსე, თავდაპირველად პირველზე უფრო ბედნიერი იყო: იმან მოახრცა და გაანადგურა სუ უოკულის თერი, რაც დახვდა გზაზე და რამდენჯერმე დაამარცხა სპარსეთის ჯარი; მაგრამ მთაზე გადასვლის დროს მიეტა დიდი შიანი ტუდის გზის სიძნელისა და მძათური სიცივისა გამო; მესამე უმთავრესმა არმიამ, რომელის წინა-მძღოლად იყო თვითონ იმპერატორი, და რომელსაც უნდა მიეტა შემწეობა პირველი ორი არმიისათვისდა ამ გვარად უნდა მისულიყო შიდა სპარსეთშია ჯერ კი თავს ანებებდა განარჯვებისათვის სახერხე შემთხვევათა, მერე კი იძულებულ-იქმნა უკან დაბრუნებულიყო მტერი დი ჯარის ჩიცხვით, რომელსაც დაერია ავად მეოფობა და რომელიც მოეშვა სულითა და ხორციითა მკდროვანებისა და წარუმატებლობისაგანს (34).

ხოსროი, რომლის კარზედაც გაუწყვეტლად მოდიოდნენ მტრისაგანს გამოქცეულები და უგმამოფილონი და რომელთაც მიიღებდა

(34) Gibbon. hist. de l'emp. rom. ch. VIII.

და უაღარსებდა, ამ ლაშქრობის შემდეგ საოცარის ახირებით მარტო იცავდა თავის თავისუფლებას მაგრამ რადგანაც ჭკრძნობდა ამ გვარის მდგომარეობის უიმედობას ეხვეწებოდა ყველა არშაკიდებსა, რომ მიშველებოდნენ საზოგადო მტრის დასაცემად. მათგან მხოლოდ ქართველთ ხელმწიფეებს, ოვის მიერ მოწოდებული კავკასის თემებით, წარმოსთქვეს თანაკრძნობა ხასროისა, რომელმაც იმათის შემწეობით შიში დაჰსტა კიდევცა სპარსეთსა. (35). სხვა არშაკიდებმა არამც თუ არ მიიღეს ცხოველი მონაწილეობა, არამედ აღმოჩნდა იმათ შორის ერთი, განთქმული გმობითა თავისის და თავისი შვილის დიდებითა, ანაგანი, რომელმაც რა მიიღო არდშირისაგან ბლამათ ქრთმი, მოწამლა ხოსრო მე 232 წელიწადში. სომხებმა სთხოვეს მთარგელობა რომაელთა ტირიდატის სასარგებლოდ, რომელიც იყო მტრე-წლოვანი და მხოლოდ ერთი შემკვიდრე ხოსროისა; მაგრამ ვიდრე მოეშველებოდნენ რომაელნი სპარსეთის ხელმწიფე შემოვიდა სომხეთში მე 233 წელიწადში. ერთგულმა მოსამსახურემ გადაარჩინა ტირიდატი და გააქცია რომისა, რომელსაც მიანდო აღჩრდა ღ შემდეგი სუე ამ მეფის შვილისა (36) თუმცა რომაელთ ისე ძვირფასად მიაჩნდათ სომხეთის ავტონომია, მაგრამ მე 233 წლიდან მე 287 ძლამდინ ყოველი იმათი ცდა ამ სახელმწიფოს სპარსებთაგან განთავისუფლებისათვის დაჩნა ამაოდ. სომხეთის დაჭერის შემდგომ, საფორს, არდშირის შვილსა, იმედი ჰქონდა რომაელთა უღონობისა, და ძალა დაატანა ძლიერს გუშავსა კარჩისა და ნიზიბისის ქალაქებისსა, რომ გაეწმინდათ ევფრატის ნაპირები, სადაც იმან შიშისა და აოხრების შარი დაჰსტა. რომს თავს-შარი დაეცა ჯერ წყენისაგან, რომელიც მიეცა ამისგამომის დიდებულებასა და მერე შიშისაგან, რომელიც წარმოუდგა.

მე 260 წელიწადში ვალერიან იმპერატორი, თუმცა მოხრცებულ იყო, მაგრამ განიზრახა თვითონ წასვლა ევფრატზე რომის მარტების დასაცემად. ის გავიდა ამ წყალში, მაგრამ მსწრაფელ შემოეხვია რიცხვით აღმატებული მტრის ჯარი, და იძულებულ იქმნა მო-

(35) ქართლის ცხოვრება; მაგრამ ეს წელი აღწერა სომხეთის, შევლას რასაკვირველია, შეცდომით აწერს ასთაგურსა-საქართველოს მეფესა.

(36) st Marfin; mem. sur l'Arménie t. 1. p. 302-304.

ციქულების ხელთ მიერთების საფორმისათვის ურიცხვი ფული და ეთხოვნა ნების-მოცემას სამარტხეინოდ უკან დაბრუნებისათვისა.

საფორმის შეუტანსებით უარი სთქვა ფულის მიღებაზე და მოითხოვა ვალერიანის პირის პირ ნახვა. ნახვა დაბოლოვდა იმითი, რომ იმპერატორს დაადეს ბოძილი და თვით რომის ლაშქარმაც იარაღი დადო. იმ ამპარტყანების და პოლიტიკის გამარჯვებამა იძულებულ ჰყო საფორმი, ეჩვენებია ქვეყნისათვის, რომა რომის საიმპერიო ტახტის მოხმარება იმის ხელთ იყო და ამისაგამო დანიშნა იმპერატორად არა რითამე განოქმული ანტიოქში მცხოვრებელი — კირიადი, რომელიცა მაშინვე მიიღეს ხელმწიფედ მოაჩილმა რომის ჯარებმა. ამ საქმეებს ამბავი გავარდა საჩქაროდ და მთელი ქვეყანა ეფილია შეტყობა. ამბობენ, რომა ვალერიანი, დატვირთული ხუნდებით და ბოძილითა იმპერატორის სამკაულით სძირად ეოფილა გამოყვანილი მღაბალი საჯნის სასატილოდ ჭ ეოკელთვის, როდესაც საფორმი მოინდომებდა ცხესზე შეჯდომასა, თქეს რომის იმპერატორის კისერზე დაადგამდა და ისე შეჯდებოდა. როდესაც ვალერიანი სირცხვილისა და მწუნარებისაგამო მოკვდა, იმისი ტყავი ხალით გატენილი იყო ხამოკიდებულნი გამარჯვების იავართა შორის (37).

ცოტას ხანში ამას შემდგომ აიღეს ანტიოქი, თარსი ჭ კესარია და მიეტყენ სპარსეთის ჯარის აკლებასა. ახალს რომის იმპერატორს, უბედური ვალერიანის შვილს, ვალიანს, არ შეეძლო გაებედნა არც შურის ძიება მამის უპატრიურობისათვისა და არც სახელმწიფო სამსჯურების დატყვა.

VIII.

სასანიდების დინასტიის დაჯდომა საქართველოს სამეფო ტახტზედ.

დესპანობა საფორთან თხოვნით, რომ დაენიშნა საქართველოს ხელმწიფედ მირიანი. — დანიშვნა მირიანისა. — განკარგულება საფორისა. — საქმეები მირიანისა დიოკლეტიანის სპარსეთთან ომამდინ. — დამრა ალანებისა ჭ ფრანკებისა.

ამ გვარ აღმოსავლეთის გარემოებათა შორის საქართველოში, ასფაგურის სიკვდილით, მე 265 წელწადში, ამოწყდა არმაკიდების

(37) Gibbon. hist de l'emp. rom. ch X.

მამრობითი ნათესაობა და მხოლოდ ერთი ქალი ამ ხელმწიფისა დარჩა ხელმწიფის ტახტის შემკვიდრედ; მაგრამ ის იყო ჯერეთ მეტად ჩხვილს ერმობაში — და ვერ შექმლა აუტანა ტვირთი მმართველობისა იმ საშიშარ დროებაში. ერისთავების რჩევამ, რომელიც ერთმანეთს დაახლოვა მრისხანე გარემოებას, დაუფრთხილად გადასწვიტა, მიემართათ თხოვნით საფორჩისათვის, რომ ერთი თავისი შვილთაგანი დაენიშნა საქართველოში ხელმწიფედ ზე შეერთო ცოლად ასტავურის ქალი. ეს იყო მხოლოდ ერთი ღონისძიება, საშიშარი მდგომარეებისაგან გამოსასხსნელი, რომელიც იყო დაყენებული პატივი და ნიჟოიერი სარგებლობა ხალხისა. ამასთანავე საქართველოს საზოგადოება სანუგეშოდ ხელდაუდა იმასა, რომა საფორჩმა, რომელიც შეუბრალელებლად მოქცა რომაელებს და იმათ მარტებს მტირე აზიასში გამოიჩინა თავისი თავი სომხეთში კეთილ-მომქმედ რჯულის დამდებად (38).

როდესაც საქართველოს დესპანმა წარუდგინა თხოვნა ხალხისა საფორჩსა, იმანა ჰკითხა: «სად არის მტხეთის ქალაქი და დიდია თუ პატარა; რომოდენს მანძილზედა სტხოვრებენ იქიდგან ხაზარნი და ოსსები, და რომელი გვარის შთამამავალია საქართველოს ხელმწიფის ქალი?» როცა მიიღო პასუხი, საფორჩი თვითონ წამოვიდა საქართველოში და დაკმაყოფილებული დიდებულის დახვედრითა და პატივით, რომელიცა სტეს ყველგანა, ის ყოველ თხოვნაზედ თანახმა შეიქნა და, დანიშნა რა თავის შვიდის წლის შვილი მირონი (დახადებული იმისი საყვარელი მხეკალისაგან) საქართველოს ხელმწიფედ, მისცა იმას სომხეთისა და მთელი კავკასის ხალხის მფლობელობის უფლება. მაგრამ ეს უკანასკნელი უფლება, ჩვენის აზრით, შეიძლებადა ყოფილიყო თუ არ მარტო სახელითა, თრიად დაუდგრომელი და მოკლე-ხნისა მაინცა.

ამის შემდგომ საფორჩმა მოახდინა ზოგიერთი განკარგულება: დანიშნა კაცნი, რომ მირონიანზედ ზრუნველობა გაჰსწიოს და აღზარდოს იმ დროების საქართველოს საწმუნოებაზედ ე. ი. ზოროას-

(38) Gibbon. hist de l'emp. rom. ch. X.

ტრის სარწმუნოებაზედ, რომელსაც ერია გერბთ-თაყვანის ტემაცა; მოახდინა განკარგულება სხვა და სხვა საქართველოს ნაწილებში ჯარის დაყენების წესისა, და ისე წავიდა სპარსეთში.

ქართული ენისა, სარწმუნოებისა და აქაური ადათის სწავლამა ბიძისმა ქართველებისადმი ყურად-ღებამ, მიზიანი შეაყვარა, მიათვისა ხალხსა და დაამკვიდრა საქართველოსი და ახალი მეფის შთამავლობის კავშირი. იმის ხელმწიფობის დასაწყისი წარმოადგენს გაუწყვეტელს ბრძოლასა ჩრდილოეთის თემებთანა, მეტადრე ხაზარებთანა, რომელსაც ის დაუხვდებოდა ხოლმე ხან დერბენდისა და ხან დაჩიალის კარებთანა, მაგრამ სამხედრო გამარჯვებას შორის, ის აგრეთვე სრუნავდა ციხეებისა გამაგრებისათვისა და ქალაქებისა, ტაძრებისა, სამსხვერპლოებისა და ფარნავაზის სასათლავოს განმშენიერებისათვისა. ამას ყოველის თერს, საქართველოს მატთანე უმატებს ამბავსა, სპარსეთში გამარჯვებისასა, საფორის შეილის შეილის ბარამის ხელმწიფობის დროსა და ბაღდადამდისინ დაშქრობით მისვლასა; მაგრამ ამ ფაქტის დასამტკიცებლად, ჩვენ ვერათერს ვერა ვხედამთ სპარსეთისა და ლათინის ისტორიკოსებთან. ეს ფაქტი, მეტად დიდი არის იმ ძალისთვის, რაც ჩვეულებრივ საქართველოს ბქონია, და არ შეიძლება საეჭვოდ არ დაჩხეს, თუ რომ არ დამტკიცდება უცხო ქვეყნის მწერლებთანაც. თვით უჭეშმარიტესს სახალხო მატთანეს, რომელი სახელმწიფოსიც უნდა იყოს, შეიძლება ვენდოთ იმ შემთხვევაში, როდესაც იმათი ჩვენება შეეხება საკუთრად სახელმწიფოს შინაურს საქმესა, იმის შინაგანი ძალისა და ღონის მიხედვით; მაგრამ ამბავი გარეგანი საქმისა მიუცილებლად მოითხოვს გარეშე პირთა დამტკიცებასა.

ამასობაში მიზიანის ხელმწიფობის დროებას მიეწერება რძი საქმე, რომელიც შეეხება დასავლეთის სღვის პირს მდებარე საქართველოს მარტებსა, რომელსედაც ქართული მატთანე სრულიად არათერს არ ამბობს. ეს საქმენი არიან ალანებისა და ფრანკებისა დაძვარა

აგრელიანის მმართველობის დროს, ალანებმა წაიწიეს დასავლეთით და დასცეს კარგები აზოვის სღვის მეზობლად. ნაშინ ამ

იმპერატორმა, მოინდომა მათი განშორება რომის სამმჯობრიდ-
განა, და ამიტომაც დაჰპირდა იმათ დიდს სახუქარსა, თუ რომ ი-
სინი გაბრუნდებოდნენ უკანა და დაეტემოდნენ სპარსეთსა. მაგრამ
როდესაც ეს დაპირება არ აუსრულეს ავრელანის სწრაფის სი-
ვდილის გამო, აღსებმა, გამწარებულებმა, რომ—როგორც იმათ ე-
გონათ—იმათ პირება არ აუსრულეს გმობისაგამო, მიმართეს თავის
გამბედაობასა, რომ შუნი ეძიათ და მიუღოთ დაპირებული. მე 276
წელიწადში გადმოიარეს აფხაზეთსედა, შემოვიდნენ სამეგრელოში და
კლარჯეთში, გაცარცვეს რა ეს მარბები წავიდნენ პონტში და სხვა
მცირე აზიის ქვეყნებში. ტაციტ იმპერატორი იძულებულ იყო მიეტა
იმათთვის დაპირებული ფული და თანაც შეუკვეთა რომ გასცლ-
დნენ რომის მარჯვენა მხარესა; მაგრამ შემდგომ, თავისი იმპე-
რიის ძლიერების პატრიის ცემის შეგონება მოინდომა, თვით გა-
მოუძღვა ჯარსა შუა გულს სამთარში აღსებთან შაბმისათვის და
კავკასის მთის ძირში გაწვდიცვალა სიბერის უძღურებისაგამო.

ამავე წელიწადში ტაციტის შემკვიდრემ, პრებმა, იმათი მეო-
რეო შემოსევის შაშითა რომის მარბებში, თითქო კარდონის გუ-
შავის გასამაგრებულად, პონტის აღმოსავლეთის საწილში, ბძანა და-
სახლება ფრანკებისა, რომელთაც ენდობოდა მაგრამ ფრანკებმა ერთს
პონტის ნაოთ-სადგურში, ღუზასეღ მდგომარე გემები დაიბურეს და
წამოვიდნენ კლარჯეთისა და სამეგრელოს ნაპირებისაკენ, ჭ რომ-
ცა მიახწიეს რომის შესართავამდინ, გამოვიდნენ ღია ზღვაში და
ბოსფორით გავიდნენ ევროპაში, ეცემოდნენ და ცარცვაოდნენ ეო-
გელ ქვეყნის პირებსა, რომელსაც მოხუდებოდნენ ხოლმე (39).

ამ ფაქტსეღ ქართული მატრიანეს, სრული დუმილი არ გვაძლევს
შეძლებასა ვაჩვენოთ, რა მონაწილეობა ჰქონდა ამში მიზიანსა.

თ. სულ. ბარათაშვილი,

(39) Gibbon. hist de l'emp ch. XII.

— მაშ თქვენში რც ლუიდორის მდომელი და საწყალ ბერიკაცის დამსხნელი არავინ არი?

ხალხში არავინ არ გაინძრას და არც ხმა ამოიღო. გამშრალნი იდგნენ. ყავერმა კიდევ უთხრა:

— მე ერთ კაც ვიცნობდი, რომელიც ამ შემთხვევაში ბერკეტათ და ამ ჰოვოსკის ასაწყვათ გამოდგებოდა: ის კატორღელი ტყესალი იყო.

— ვაი ! . . . გავიჭყელიტე ! . . . ვკვდები ! . . . მიშველეთ ! . . . ბერი უვიროდა.

მადლენმა თავი აიღო და თავისზე არწივსავით დამატქერალი და დაჭკეტილი ყავერის თვალები ნახა, გლეხებს შეხედა და მწარეთ გაიღიმა. მერე ხმა ამოუღებლივ დაიხრქა და მანამ ხალხი ამასე გოცობით დაიკვივლებდა, ის შეცოცდა და ჰოვოსკის ქვეშ იყო.

ყველა ხმა განაბული ელოდა.

ხალხმა ნახა, როგორც მადლენი იმ საშინელ სიმძიმის ქვეშ გულდაღმა იყო გაშოტილი და ეცოდილებოდა, რომ ნიდაყუები მუხლებთან მიეტანა და მერე ისე აეწია, მაგრამ ვერ მოეხერხებინა.

მაშინ დაუევირეს:

— ბიძია მადლენო ! გამოდი მანდუდანა !

ფოშლევანმაც კი უთხრა:

— უფალო მადლენო, გასწით აქედამ ! ამას ხომ ხედავთ, რომ მე აქ უნდა მოვკვდე ! მე თავი დამანებეთ ! თორემ თქვენც დაგიტანსთ !

მადლენმა ხმა არ გასცა.

ხალხი ძლივს და სუნოქავდა, ისე გამშრალი იდგა. ჰოვოსკის თვლები უფრო ჩაიფულა მიწაში; მადლენის იქიდგან გამოსულა თითქმის ძნელიდა იყო.

უეცრად იმოღენი სიმძ. მე შეიძრა, ჰოვოსკა ნელნელა აიწია, თვლები ნახევარზედ ნაკვალევიდამ ამოვიდა. შეესმათ ერთი სულშეგუბებულა კვხისის ხმა: « მალე ! მამეშველენით ! »

ეს მადლენის ხმა იყო, რომელიც თავის თავს უკანასკნელ ძალას ატანდა.

ხალხი მისცვიინდა. ერთ ადამიანის თავ-გაწირულებამ სუკვალა

გამხსნეა, ღონე და გული მისცა.

რცმა კაცმა ასწიეს ზოგოსკა. მოხუცებული ფოშლეკანი სიკვდილს გადაჩნა.

მადლენი ადგა. თუმცა ხვითქივით რთული ჩამოსდიოდა, მაგრამ მკვდრის ფერი ედო. ტანისამოსი დახეოდა და ტალახში ჭქონდა მოთხუზნული. სუეველანი ტირილდნენ, მოხუცებული მუხლებზედ ეხვეოდა, ჭკოცნიდა და ეუბნებოდა: შენა ხარ ჩემი დამხსნელიო. მადლენს კი სახეზე წაღაც ნაირი სარცარი, ბედნიერი და ციური ტანჯვა ეცნეოდა; მშვიდობიანის სახით დაუწყო უაკერს ცქერა, რომელიც თავის მხრით თვალმორეშობელი დასცქეროდა მადლენს.

ფოშლეკანს წაქცევის დროს მუხლი ედმო და დაშაკებული ჭქონდა. ბიძია მადლენმა თავის გამართულ ქარხანის მუშებისთვის დაზარეთში გადაუკანა უბძანა, საცა ავთმეოფებს ნიადაგ რჩი დედაკაცი უკლიდა ხოლმე. მეორე დღეს დილით მოხუცებულმა ფოშლეკანმა თავის სტოლზე რჩასი ფრანკის ბილეთი იზოვა და თან მადლენის ბარათი; შიგ ეწერა: «მე თქვენგნით თქვენ ცხენს და ზოგოსკას ვუიღულოთო». ის კი არა თუ ზოგოსკა მაშინვე დაიღეწა და ცხენი კი იქვე მოკვდა. ფოშლეკანი კარგათ გაზდა, მაგრამ ცალი ფუხი მოკაკული დარჩა. მადლენის მეცადინეობით ის წმინდა ანტონის მოლოზნების მონასტერში მებაღეთ დანიშნეს, ჰარყში.

დედაკაცი ვიკტორნიენი ზნეობის სსსარგებლოდ რჩმოც და ათ ფრანკსა ხარჯავს.

რცა ფანტინა ქ. მ-ში მივიდა, რეგორც უწინა ვსთქვით, მთელი ის მხარე ბედნიერებაში იყო. მადლენის გამართული ქარხანა მზათ დახუდა, - იქ მივიდა და დედაკაცების სახელოსნოში მალე იშოვნა ადგილი. იქაური სამუშაო ხელობა ფანტინამ ჯერ არ იცოდა და წადგანაც ამისთვის ჰიჭველი ნახვა იყო და შეუხვევარიც იყო, ამის გამო ხელ მარდობა არა ჭქონდა და ბევრს ვერა მუშაობდა, ამიტომაც ჯერ ძალიან ცოტა ფას აძლეკდნენ; მაგრამ

ამისთვის ესეც საკმაო იყო, რომ თავის ჯახით ეცხოვრა; გულის წადილი ასე აუსრულდა.

როცა ფანტინამ დაატყო, რომ ცხოვრებისთვის ღონისძიება ჰქონდა და შეეძლო თავის დაჩენა, ძალიან გექხარდა. ნამუსიან და ჰატოლსან შრომით ლუკმა ჰურის მოპოება კაი ღვთის მოწყალებაა! კაცმა ღმერთს როგორ არ უნდა დაუმაღლოს! ჯახის ატანა ფანტინას დაუბრუნდა და შეეხვია. თავისთვის სარკე იყიდა, შიგ უყურებდა ხოლმე და თავის სიანჯღაზრდეს, მშკენიერ თმებს და ღამაზ კბილებს დახაროდა; ბევრი რამ დააკვირდა, მარტო კონსერტისე და მომავლისათვის ფიქრობდა. ერთი ჰატარა ოთახი იქირაკა, ცოტაოდნე კაღიცი აიღო და სუფთათ მებელით მოართო.

არ შეეძლო ეთქვა და გამოეაშკარებინა, რომ ქმრიანი იყო და როგორც ჩვენ უწინ შევატყეთ ძალიან ფთხილობდა, მაღაგდა და არავის არ ატყობინებდა, რომ ჰატარა ქალი ჰყავდა. მაგრამ ეს დაფარული საიდუმლო ბოლოს შეუტყეს და გამოაშკარავეს, პირველათ, როგორც უწინა ვსთქვით, ფანტინა ტენარდიებს ფულებ რიგზე უგზავნიდა. რადგანაც თავის სახელის და გვარის მოწერის მეტი წერა არ შეეძლო, ამისთვის ტენარდიებთან წიგნებს სასოგადო მწერალს აწერინებდა ხოლმე.

ამას ეს შეუტყეს, რომ წიგნებს ჩქარ ჩქარა სადღაცა გზავნიდა. დედა-კაცების სახელფოსნოში ჩუმად ლაპარაკობდნენ და ამბობდნენ: «ფანტინა წიგნებსა სწეწსო და რაღასაც ეშმაკობსო.»

ქვეყანაში ისე არავინ არ დასტყერის და არ ათვალიერებს ადამიანების ფოფაქტევას, როგორც ისინი, რომლებსაც იმათი ქტევა სრულებით არ შეეხებათ და საჭირო არ არის იმათთვის. «ესა და ეს კაცი მარტო საღამ-საღამოობით რაი დადისო? ამამავანი თავის ოთახის გასაღებს მუდამ ხუთშათობით რატომ კარების ლურსმანზედ არ ანებებსო? ესა და ეს კაცი ვიწრო ქუჩებში რათ შეუხვევს ხოლმეო, როცა ვინმე შემოეყრებაო? ამამავანი ქალი თავის ეკიპაეს რატო კარებს ახლო არ აყენებსო და შორს ადრევე რათ წამოხტება ხოლმეო? ის ქალი ფოშტის ქაღალდის საყიდლათ დუ-

ქანში რათა გზავნილო, როცა შინ თითონაც ბევრი აქვსო? და სხვა და სხვა. ამ გვარი ადამიანები არიან, რომლებიც ერთ ამისთანა ცუდ-უბრალო საქმის გამოსაძიებლად და შესატყობლად უფრო ბევრ დროსა ჭკარგვენ, ამასთანვე უფრო ბევრ ფულებსა ხარჯვენ, ვინემც ათ კეთილ საქმის ასრულებისათვის; და ეს სულ უბრალოთ, უნაყოფოთ და ფუჭ ამბების შესატყობათ, რა არი რომ თავიანთ გამოძიების სურვილი და ყინა მოიკლან. ამისთანები მზათ არიან მთელი ღამე გასტეხონ, მთელი დღე კარსე გაატარონ, უოვალთავლონ, დაზვერონ ან კაცსა ან ქალსა, - რავდენიმე საათი სადმე კუთხეში მიმაღულნი უყარაულონ, ან ქუჩაში ღამე წვიმაში და სიცოცხლეში გაშეშებულნი იდგნენ; მზათ არიან უბრალო ამბის შესატყობათ დააქრთამონ და შეისყიდონ ვისიმე შეკარე, მოახლე და, — მოსამსახურეები და მედროშეები დაათრონ,, იმ ფიქრით, რომ როგორმე რამ გამოათქმევინონ, ის, რის შეტყობაც უნდათ. მაგრამ რისათვის? ესლა რა ფიქრით? ისე; არაფრისთვის. სურვილის მოსაკლავათ; ენა ექაგებათ და ქავილი აწუხებსთ. ბევრჯელ ასე და ამ ხაირ შეტყობილ საიდუმლოებს და დაფარულ ამბებს რავდენი ავი რამ მოსდეგს, როცა გამოაშკარავენ ხოლმე? დუელში გამოთხოვა, გაკუტრება, სახლობაში ცოლ ქმრობის უკმაყოფილობა და სხვა ათასა უბედურება მოსდეგს ხოლმე და ეს სულ მარტო იმათ სასიამოვნოა. რომლებმაც «სუეველა შეიტყეს», უსარგებლოთ და უნაყოფოთ. ისე, ცუდ უბრალოთ. ეს სამწუხაროა!

ზოგიერთი ადამიანი ავი იმიტომ არის, რომ რომეა უევაოს. იმათი ღაპარაკი, საცა კი ადგებიან და დაჯდებიან უბედობა; ესენი სწორეთ იმ ბუხრებსა გვანან, რომლებიც ბევრ შემასა ჭბუგვენ; ამათთვის დასაწყავათ ბევრი შემასა საჭირო და ეს დასაწყველი შემას თავიანთი მოძმენი არიან.

ფანტინას თვალს ადევნებდნენ.

ამასთანვე ბევრი დედაკაცი იმის მშვენიერ თმებს და ღამაზებილებს შერიანის თვალთ უყურებდა.

ამტკიცებდნენ, რომ როცა სახელოსნოში დედა-კაცები ერთათ

შეურიღნი ვართო, ფანტინა ბევრჯერ მიბრუნდება ხოლმე და ცრემლებს იწმენდსო. ეს ის წამი ყოფილა, როცა ფანტინა თავის ემაწვილზე თიქრობდა და აგონდებოდა, ან, ესეც იქნება, — როცა ის კაცი აგონდებოდა, რომელიც იმას უუვარდა.

შეიტყეს და შეატყიეს, რომ ის თვეში სულ ცოტა ორ წიგნს მაინც გზავნიდა, — წიგნ ზემოდამ მუდამ ერთ ნაიწათ აწერინებდა იმის კუთვნილებას და კასაგზავს ფუფუნაც თითონვე აძლევდა. ესეც შეიტყეს ვისთანაც გზავნიდა იმ წიგნებს და რა ადრესითაც: «უფ. ტენარდიეს, მეტრახტისეს, მონთეერმელში,» იმდენი ეცადეს, რომ ფანტინას წიგნების დამწერს, საზოგადო მწერალს, ძველ კეთილ ადამიანს, ერთ დუქანში ყველა დაწვლილებით გამოათქმევინეს; ეს მწერალი უიმიხოთ ისე არ გაიმსებდა თავის მუცელს წითელ ღვინით, რომ ყველა არ გამოეროშნა რა და გულიდამ სხვის საიდუმლოები არ დაეცალა. ასე, ბოლოს შეიტყეს, რომ ფანტინას შვილი ჭყავდა «ეს უიუოთ უქრმო და გაუთხოვარი დედაკაციაო!» —

ერთი ნათლი დედაც გამოჩნდა, რომელიც განგებ ამ ამბის შესატყობლად მონთეერმელში წასულყო, ტენარდიები ენახა, იმათთან ელაპარაკნა და როცა ისე უკან დაბრუნდა ასე ამბობდა: «მე მართალია ოცდა ათი ფანჯი დაკხარჯეო, მაგრამ გულო დაკიმშიდე და სუეკლაიერი დაწვლილებით შევიტეო. თან ამასაც უმატებდა: «ფანტინას ქალი მე ჩემის თვალთ ვნახეო!»

ეს ნათლი დედა ერთი ავი და ორმოცდა თექვსმეტი წლის ქოფავი დედა-კაცი იყო, სახელათ ვიკტორნიენი, მთელი ქვეყნის მადლის დამცველი და დამთარავი. ამ ბებერ დედა-კაცს თავის სიხალგაზდეში, წელსა 1793 ერთი მონასტირიდამ გამოქცეული ბერა შეერთო. ძალიან ავი და მბასრავი ხასიათის ადამიანი იყო თითქმის გესილიან და შხამიანი. თავის განსკერებულ ბერს მალმალ იგონებდა ხოლმე, რომლის სიკვდილის შემდეგ დაქვრიებულიყო და რომელსაც სიცოცხლის დროს ეს მეუღლე ძალიან ხელში სჭეროდა დამორჩილებული. ამ ბერის ნაქვრივალს ჰატარა მამული ჭქონდა ქმრის უკან დარჩენილი და თავის სიცოცხლეშივე დიდის ამბათ და

გამოაშკარებთ ის მამული ერთს სასულიერო საზოგადოებს უან-
დერძა. აი ამ ნაირათ ბებერი დედა-კაცი ვიქტორნიანი წავიდა მონ-
ფერმელში, დაბრუნდა და იძახდა: «ფანტინას ემაწვილი მე ჩემის
თვალითა ვნახე.»

ერთ წელიწადზე უფრო მეტი იყო ფანტინას ქაჩხანაში ყოფ-
ნა და მუშაობა; ერთი ც ვნახეთ, ერთ დღეს დღით, სახელოსნოს
ზედა მხედველმა უფ. მადლენის სახელობით იმას ორმოცდა ათი
ფრანკი ჩააბარა და გამოუცხადა, რომ ის ქაჩხანის ხელოსნებსა
აღარ ეკუთნის, ითხოვენ და უფალ მეჩის სახელობითვე, უჩრია
იმ ქალაქიდან სრულიად გასვლა.

ეს სწორეთ იმ თვეში მოხა, როცა ტენარდიებმა ფანტინას,
ქალის შესანახავათ, თვეში ექვსი ფრანკის მაგიერათ, მიიღეს თორ-
მეტი, და თორმეტ ფრანკის მაგიერათ მოსთხოვეს თხუთმეტი.

ფანტინას თავსარი დეცა. იმ მხარეს თავს ვერ დაანებებდა,
და სხვაგან ვერ ვერ წავიდოდა, უფრო იმიტომ, რომ სახლის ქი-
რა და მებელის ფული ემართა. ვალების გადახდას ორმოცდა ათი
ფრანკი არ ეყოფოთა, სულ ვერ მოიძიებდა, ჩუმათ რაკდენიმე
შესახრალისი და შესვედრებული სიგევეები წარმოსთქვა-შეეკეწა,
მაგრამ ზედა მხედველმა კიდევ გაუმეორა, რომ იმწამსვე სახელოს-
ნოდამ გასულიყო. ამასთანვე ფანტინა შეათანა მუშა დედა-კაცი ი-
ყო და არა პირველი. უფრო სირცხვილით შეწუხებული, ვინემც უ-
იმედობით და განწირულებით, სახელოსნოდამ გამოვიდა და თავის
ოთახში დაბრუნდა. ამის დანაშაული და შეცდომა ასე ყველამ შე-
იტყო და გამოაშკარავდა.

ერთი სიტუვის ამოღების ქანცი აღარა ქონდა. ზოგნი ამას
მეჩის ნახვას ურჩევდნენ, მაგრამ ფანტინამ ვერ გაბედა. მეჩმა ორ-
მოცდა ათი ფრანკი იმიტომ მისცა, რომ კეთილი კაცი იყო და იმ
მისეხით გამოაგდო, რომ შატალა და ჭეშმარიტი კაცი იყო.
ფანტინა ამ გასამართლებს დამოწმილდა.

გიტურნიენის გამარჯვება.

ამ საქმისა უფ. მადლენმა სულობით არა იცოდარა. ამას დედა-კაცების სახელსნოში შესულა ჩუქლებათ არა ქქონდა და ვკლ-ლათრის რიგის მიტემა ერთ უფროს ბებერ დედა-კაცს ებარა, ზედა მხედველს, რომელიც იქაურ მღვდელს გაეცნო მადლენთან, იმის რჩევით აუკანა ქარხანაში დედა-კაცების სახელსნოს ზედამხედვად და მადლენს ძალიან ნდობა ქქონდა იმაზედ.

ქვლას ფანტინას უნდოდა სადმე სახლობაში მოახლოთ დამდგარიყო, კარდა კარ დადიოდა, მაგრამ არავინ არ დაიჭირა. ამ ქვლასქილამ სხვაგან წასვლაც კერ შეეძლო. მეზილის გამსუიდავმა, რომლისაც ფანტინას მეზილის ფული ემართა, ასე უთხრა:

«თუ შენ აქედამ სადმე წასულხარო, მე მაშინვე ვიჩიულებო ჭროგორც ქურდს მე შენ ციხეში ჩავსმეუნიეო.» სახლის პატრონმაც, რომელისაც სახლის ქირა ემართა, ეს უთხრა: «თქვენ ახალ გაზდა ხართ და მშვენიერიო, მაშ კერ კიდევ შეგიძლიან გამისწორდეთო და ვალებიც გადიწევიტოთო» ფანტინამ გაუწილა თავის თრმოდდა ათი ფრანკი სახლის პატრონს და მეზილის გამეიდავს და ამ ბოლონდელს, სამი წილი მეზილი, რომელიც ნისიად გამოერთვა უკანვე დაუბრუნა თავისთვის მარტო ის დაინებია, რაც ძალიან საჭირო იყო და უიმისობა არ იქნებოდა. ამ ნაირად დარჩა ასე უხელსაქმით, უადგილეთ, მარტო ერთ ლოგილის და კრატის სანაბრად და იმის გარდა არაფერი არ ებადა, ასი ფრანკის ვალის მეტი.

ფანტინამ სალდათების სხვილი ტილოს პერანგები აიღო შესაკერად და დღეში ამ ხელსაქმით იღებდა თორმეტს სუს. ქალის შესანახს კი დღეში ათ სუს აძლევდა. ამ დღილამ დაიწყო და ტენარდიებს ფულს რიგზედ კელარ უგზავნიდა.

თან და თან სიღარიბეს და ნაკლებულებას შეეჩვია, ყაიროთი ისწავლა, გაიგო, როგორც სამთარში უცუცხლოთ გაქდლო, ან თავის ძველ კაბილამ როგორ გაეკეთებინა საბანი; რომ სანთელს გაფ-

თხილებოდა და ცოტა დამწვარ იყო, - პირდაპირ მეზობლის სახლის ფანჯრის სინათლის შუქზედ სჭამდა ხოლმე ვახშამს. ეს ყველაზე არ იცის, რასაც გაჭირებულნი სამუხის გლახანი ერთ უბრალო მცირე გრძობადამ ისარგებლებენ ხოლმე. უბედურებას და სისაწყლეს ფანტინა გაუმავრდა. ამ დროს ერთ თავის მეზობელ ქალს უთხრა:

— რა უყო! ბევრჯერ ხეი თავის თვის მითქვამს: მე რომ დღე და ღამ ხუთი საათის მეტი არ დავიძინო და მთელი დანარჩენი დრო ხელ საქმეს დაუფხდე, სულ არა იყოს რა, ლუკმა პურის ფას მაინც ავიღებ მეტი. მეტადრე რომ, როცა აღამიანს გულზე დარდი და ვაება აწევს, მაშინ საიმისო მადა არა აქვს და ცოტასაც სჭამს. ჭო და, აი ასე ერთის მხრით შეწუხება, გაჭირება, პატარა ლუკმა პური და მეორის მხრით, - გამწარება ეს, სულერთიანათ მე გამაძლავებს.

ამ განწირულ მღვთმარეობაში იმისთვის პირველი და დიდი ბედნიერება იქნებოდა, რომ თავის ქალი თავისთან გვერდითა დაელოდა. იმის მოუვანა უნდოდა და ფიქრობდა კიდევაც, მაგრამ ქალსაც რომ უნდა დედასავით საკლებულება და სიღარიბე გაეწია? ტუნარდიების ვალიც ემართა, როგორ უნდა გადაეხდა? გზის ხარჯი მოუნდებოდა; რით უნდა წასულიყო ან როგორ წავიდოდა, როცა სამგზავროთ ფულები არა ჰქონდა?

პირველ დღეებში ფანტინა სირცხვილით ვერ გასულიყო კარში, როცა ქუჩაში მიდიოდა ხოლმე. ატყობდა, რომ გამუდმულ-გამომუდმულნი იმას დაატყურობდნენ და იმაზე ერთმანეთს თითით უხვეებდნენ ხოლმე; არავინ თავს არ უკრავდა, ასე ხალხის შეურაცხყოფა და ზიზღი ფანტინას გულს უკლავდა.

პატარა ქალაქებში ყველა საწყალი და იმის უბედურობა აშკარათ სჩანს, ყველა ხედავს და უწყალოთ დასცინის; პარიუში კი სულ არა იყოს რა, თქვენ არავინ გიცნობსთ, მაინც ეს უცნობობა და უცხოობა თქვენ გთავრავსთ — თქვენი ტანისმოსია. ოჰ! რომ იცოდეთ თუ რა გულთანათ უნდოდა იმ დროს ფანტინას პარიუში ყოფნა. მაგრამ მხელი იყო!

ღელა კაცი ვიქტორიანი. როცა ქუჩაში თავის ფანჯრიდან გამკლულ ფანტინას დაინახავდა ხოლმე და იმ გაჩენილის განწირულებას და უკანასკნელ მდგომარეობას აცნეკდა, წაშიატ იმის მადლით და მონწალებით იყო ჩავარდნილი, ძალიან უხაროდა.

მეტის მეტად ბევრ ხელ-საქმობაში და ჯათამ ფანტინას ქანცი გაუწვიტა და უწინდელი პატარა ხეულა მოემატა და გაუცხოველდა.

ერთ თავის მეზობელ ღელა-კაცს ზოგჯერ ეტყოდა ხოლმე: «ნახე რა ცხელი ხელები მაქვსო».

მაგრამ დილაობით როცა ძველ დამტკრეულ სავარცხლით თავის მშვენიერ აბრაშუმსავით ბრწყინვალე თმებს დაივარცხნიდა, გულში ცოტას ხანს კეკლუცობდა და კოხტაობდა.

ფანტინა ზამთრის ბოლოს დაითხოვეს ქარხანიდან; სათხუელი გავიდა და ისევ ზამთარი დადგა დღემ იკლო, სამუშაოც შემოაკლდა. ზამთარში არც სითბოა, არც კარგი სინათლეა, არც შუა დღია, — დილა და საღამო თითქმის ერთდება; ცა მუდამ მოღრუბლულია, ოთახში ბნელა. მზეს საწყლის შეხედულობა აქვს საშინელი დროა წელიწადში! ზამთარი წყალს და ადამიანის გულს აქვავებს. მოვალეები ფანტინას ძალიან აწუხებდნენ.

სამუშაო ფასს ეს უბედური ძალიან ცოტას იღებდა. ვალები კმატებოდა. ტენარდიებს რომ ფულები რიგზე არ მისდიოდათ, წამ და უწუმ ასეთ წიგნებს იწერებოდნენ, რომ ფანტინას გულს უკლავდნენ და უკანასკნელ უიმედობაში აგდებდნენ. ქალის შესანახავათ ფულების გაკზავნა ხომ უფრო ღუზავდა და ასაწყლებდა. ერთ დღეს ტენარდიებისაგან ესეთი წიგნი მიუვიდა: შენი პატარა კოხეტის საშინელ ყინვაში შიშველი დადისო, ტან-საცმელი არა აქვსო, მატყლის თბილი რამ არის ამისთვის საჭიროო და ათი ფრანკი გა მოგვიგზავნეო. ფანტინამ ეს წიგნი მიიღო თუ არა არ იცოდა რა ექნა; წიგნს მთელი დღე ხელში ჭმუჭნიდა საღამოზე ის ერთი სა დალაქოში შევიდა, რომელიც ქუჩის ბოლოს იყო და თავიდან სავარცხელი ამოიძრო და მშვენიერი ოქროს ფერი თმები წელამდის ჩამოეშალა.

— რა საოცარი და მშვენიერი თემები გაქვს! დალაქმა უთხრა.

— ამაში თქვენ რას მისცემთ? ფანტინამ ჭკითხა.

— ათ ფრანკს მოგცემთ.

— მას შემდეგ.

იმ ფულებით გოზეტისათვის სასამართლოთ თბილი ტანისამოსი იყიდა და ტენარდებს გაუგზავნა. ამ ტანისამოსმა ტენარდები ძალიან გააცუცხლა და გააბრუნა. იმათთვის ფულები იყო საჭირო. გოზეტის ტანისამოსი თავიანთ ქაღალს ეპნინას მისცეს. საწყალ ტორლას კი სიცივით ისეუ აკანკალა.

ფანტინა ფიქრობდა: «ჩემ შვილს ეხლა აღარა სცივაო. მე ის ჩემის თემებით შევმოსო». ეხლა პატარა და რგვალ თავსახვევებ იხვევდა, გაკრეჭილი თემები არ უჩნდა, მაგრამ მაინც კიდევ ლამაზი იყო.

ფანტინაში სამწუხარო ცვლილება მოხდა.

როცა დაინახა, რომ თავის ფარცხნა აღარ შეეძლო, უცრათ სუფულა და ყველანი აითვალწუნა და შეიძულა. ბიბია მადლენის პატარის ცემა და ხათრი დიდ ხანსა ჭქონდა, მაგრამ რადგანაც მალე იტყოდა ხოლმე, რომ მე იმან გამომავლო და ჩემი უბედურების მიზეზი ის არისო, ამიტომ მადლენიც მეტის მეტად შეიძულა. როცა ქაჩხანისაკენ გაივლიდა ხოლმე და იმ დროს ხელსნები კარებზე იდგნენ, ფანტინა განგებ ფარისევლობით იცინოდა და მღეროდა.

ერთმა მოხუცებულმა ხელოსანმა დედა-კაცმა ასე მოცინა და მომღერა რომ ნახა, სთქვა:

— ეს ქალი თავის სიცოცხლეს ცუდათ და უბედურათ გაათავებსო!

ფანტინამ საუკრელი იშოვა, ვინაც კი მოხვდა პირველი კაცი, რომელიც სრულებით არ უყვარდა. ეს კაცი ერთი ურგები და საძაგელი, მგონია ვიღაცა საწყალი მესაკრავე იყო, რომელიც იმას სცემდა და თავი ისე მალე დაანება, როგორც ფანტინამ შეიყვარა.

რამდენიც ის დახლას იწეოდეს და ნამუს ჰკარგავდა, იმდენი უფრო გულში თავის ქალის სიყვარული უცხოვლდებოდა.

ფანტინა იტყოდა ხოლმე:

— რატა მე გაკმდიდრდები, ჩემ კონსუტტას ჩემთან მოვიყვან, და ამასთანვე იტინოდა. ხველას არ ეკარგებოდა, უფრო ემატებოდა და ზურგზე მუდამ ციკო ოფლს ასხავდა.

ერთ დღეს ტენადიებისაგან ფანტინამ ეს წიგნი მიიღო: «კონსუტტას ავით მეოფობა შეეყარა, რომელიც ეხლას მთელ ჩვენ მხარეში დადისო და რომელსაც საოფლეს ეძახიან. მოსარჩენათ ძვირპოვასი წამლებისა საჭირო. წამლის ფულმა ჩვენ დაგვაქცია, ყიდვას კი ავსკლავარ თო, შეძლება მეტი აღარა გვაქვს და თუ ერთ კვირასზე თქვენ ორმოც ფრანკს არ გამოგზავნით, თქვენნი ყმაწვილა აღარ იტოვებენ».

ფანტინამ მალაღის ხმით ჩაიკასკასა და თავის მესობულ დედაკაცს უთხრა:

— რა კარგია! აბა რაღა მეტქმის? ორმოცე ფრანკი! ეს ხომა ორი ნახოლუონდერია! აბა საიღამ ვიშოვო? რა ბრყუები არიან მის გლეხები!

მაგრამ, კარების კიბეზე გავიდა და ფანტინთან კიდევ გადიკითხი ის წიგნი.

მერე ქუჩაში გავიდა და ხტომით და ხარხარით მიდიოდა.

ვიღაც შემოეყარა და ჰკითხა:

— აგრე რას გაუხარებინათ?

იმან უპასუხა:

— ერთმა სიბრყუემ და სისულელემ გამახარა, რომელიც მე საოფლიდამ მომწერეს. ისინი მე ორმოც ფრანკსა მთხოვენ. აუ გიყები, სულელები!

მერე მოედნისაკენ გაიარა, ნახა რომ ერთ უცნაურ კვიპაყს წითელ ტანისამოსში ჩაცმული კაცი იდგა, გარს ხალხი ეხვია და იმით ერთი სხვა ნაირათ უქადაგებდა და ათას ნაირ კბილის ტკივილის წამლებ და ახალ კბილების ყიდვას უჩჩევდა. ეს კბილის ექიმო იყო.

ფანტინა ხალხში შეეჩია და ექიმის უცნაურ ლაპარაკზე დაიწყა სიტყვი, რადგანაც ყველანი იცინოდნენ. კბილების ამომგლეჯმა ეს მოცინაობი ლამაზი ქალი დაინახა თუ არა, დაუძახა:

— თქვენ მშვენიერი კბილები გქონიათ! ეი! კისკისავ! თუ თქვენ რა წინა კბილს მომყიდით, მე თითოში ერთ ნაპოლიონდერს მოგცემთ.

— წინა კბილები? რა სასარგებოა! ფანტინამ დაიძახა.

— რა ნაპოლიონდერი! ვილაცამ იქვე, ახლო მდგომმა უკბილო ბებერმა დედა-კაცმა წაიდუღუნა. რა ბედნიერია! ფანტინა გაიქცა და ყურები დაიფარა, რამ იმ კაცის ხრინწიანი ხმა არ შეეცუა, რომელიც უკან მიზძახდა:

— ახა დათვიქრდით, ჩემო მშვენიერო! რა ნაპოლიონდერი თქვენ რაშიმე გამოგადგებათ, დაგჭირდებათ. თუ გაჭბედავთ და დამიჯუტებთ, საღამოზე «ვერცხლის სახეხის» ტრანსტირში მოდით; მე იქ ვიქნები.

ფანტინა შინ დაბრუნდა; მეტად გაშოფოტებული იყო და სუყველა დაწვრილებით უამბო თავის მესობელ მარგარიტას:

— გაგიგონიათ? ეს სასარგებო კაცი არ უნდა იყოს? ამისთანა ავ-კაცებს ქალაქში რაგორ უშვებენ! რა წინა კბილი რამ მე ამომამარს, რას დაგემგზავსები? საშინელი ვიქნები, დავმახინჯდები! თმები გიდეკ დამეზდება, მაგრამ კბილები? რა! რა სასარგებო კაცი ყოფილა! მე ის მიჩიქვია. მესუთე ეტაყიდან ძირს გადმოვარდე, ვინემც ამაზე დაუყახულდე. იმ ექიმმა ვითხრა, რომ დღეს საღამოზე «ვერცხლის სახეხის» ტრანსტირში ვიქნებიო.

— მე რე თუელი რავდენი გაძლიათ? — მარგარიტამ ჭკითხა.

— რა ნაპოლიონდერი.

— ეგ ხომ რამეც ფრანკსა იქს?

— ჭო, ფანტინამ უპასუხა, რამეც ფრანკია.

ფანტინა ჩათვიქრდა და ხელსაქმეს მიუჯდა. პატარა ხანს უკან ხელსაქმეს თავი დაანება, კარზე გავიდა ჭ ტენარდების მოწერილ წიგნს ხელ-

მეორეთ კითხვა დაუწყო. მეჩუ ოთახში წამ დაბრუნდა, მარგარიტასა ჭკითხა, რომელიც იქ ხელსაქმობდა:

— თქვენ იცით საოფლე რა ავით-მყოფობასა ?

— რომელი არ ვიცი, მოხუცებულმა უზასუნა; ეგ სნეულადაა.

— მაგ სნეულაობისათვის ბევრი წამლებია საჭირო ?

— ჭო, დიას, ძალიან ბევრი და საშინელი წამლებია საჭირო.

— რომელი შეეყრება ხოლმე, ან რა ტვივილებით ის სნეულადაა ?

— კაცს ისე უეცრად შეეყრება და სრულიად ავითა სდება.

— უმაწვილებსაც გადადებათ ხოლმე ?

— ბევრი წილი უფრო იმათ.

— მაგ სნეულაობით იხრებოიან ხოლმე.

— იხრებოიან და აგრე ? ძალიან ადვილად. — მარგარიტამ უზასუნა. ფანტინა კარზე გავიდა და ერთხელ კიდევ ტენარდიების წიგნი გადაიკითხა.

სადამოზე შინიდან გამოვიდა და პარიუის ქუჩისაკენ გასწია, საცა ბევრი ტრახტირები და სასტუმრო სახლები იყო.

მეჩუ დღეს დილით, გაუთენებლივ, რაცა მარგარიტა ფანტინას ოთახში შევიდა, ესენი ორნი ერთათ ხელსაქმობდნენ და ერთ სანთელსა სწვამდნენ, ფანტინა კრატსედ იჯდა გაუკითლებული და უინულსავით გაცივებული. იმ დღეს არა სძინებოდა. სანთელი მთელი ღამე ენთო და თითქმის ჩამწვარყო.

მარგარიტა იმ სანახავით გაშტერებული კარების ღრუბლში შედგა ჭ დაივირჩა:

— რას ვხედავ ! მთელი სანთელი ჩამწვარა ! აქ უთუოთ რამ მომხდარა.

მეჩუ ფანტინას შეხედა, რომელმაც გაკრეჭილი თავი იმისკენ მიიღო.

გუშინდელ სადამოს აქეთ, ფანტინა ათის წლით დაბრებულ-იყო.

— ღმერთო ჩემო ! მარგარიტამ დაიძახა, რა დაგმარებია ფანტინავ ?

— აწათყერი, ფანტინამ უზასუხა, ჩემი უმაწვილი იმ საზარელ ავან-მეფობით შეუწევნელად არ მოკვდება, მე ეხლა კმაყოფილი და დამშვიდებული ვარ.

ამის თქმაში მოხუცებულს სტოლზე რაი ბრწყინვალე ნახა-ლიონდერი უჩვენა.

— აი დიდება შენთვის ღმერთო! მარგარიტამ სთქვა, ეს ხომ მთელი სიმდიდრეა, ეს რაქობები თქვენ სად იშოვნეთ, ან რაგორ?

— ვიშოვნე, ფანტინამ უზასუხა და ამ დროს გაიტინა.

სანთელი იმას პირისახეს უნათებდა, წითელი ნერწყვი ჯერ კიდევ ბაკებზედ ეცხო და ღრძილებში შავი ფოსოები უჩნდა. რაი წინა კბილი ამოღებული ჰქონდა.

რამოცი ფრანგი მონთერმელში გაგზავნა, მაგრამ ტენადიებმა ეს სულ ეშმაკობით მოიგონეს ფულების მისაღებად. გოზეტტა ავანტ არ იყო.

ამის შემდეგ ტენადიებისაგან მეორე წიგნი მიიღო, იწერებოდნენ: რომ ისინი ვითამც ძალიან დიდხანს ითმენდნენ და საჩქაროთ ასი ფრანგი გამოგზავნეო, თუ არ გამოგზავნიო, იმ ძნელ სწულობილად, ახალათ მოსურჩელებულ და მოჩენილ შენს გოზეტტასა გაწში სიტყვიში გაკვადებთო, გინდ მოკვდესო, მაშინ რაც გინდ, უყავიო.

«ასი ფრანგი!»! ფანტინამ იფიქრა, იმდენ სამუშაოს სად ვიშოვნიო და ან რაგორ უნდა ვისაქმეო, რომ დღეში ასი სუ ავიღეო?

— აწა უშავს რა, რაც მომივა მომივა! იმან სთქვა: ეხლა დანარჩენი უნდა გაყვიდო. . . და ეს საბრალე უბედური, საქვეწო, უნამუსო დედა-კაცის ხელობას მიჭყვას.

უფ. ბამატაბუას სუძრობა.

უკვლავ პატარა ქალაქებში არიან ერთგვარნი ახალგაზრდა უმაწვილკაცები, რომლებიც წელიწადში რაი ათასს ფრანკს ცუდუბრა-

ლოთ ხარჯვენ და აფუჭებენ, სწორედ, იმ სახით და ისე, რომელც ამათი მსგავსნი ჰარყში რჩასი ათასს ფრანკს აწყალებენ წელიწადში. ეს ცხოველნი დიდ შუათანა ჯინშიდამ ჩამომავალნი, სრულიად არა ჩანი, ამანნი, რომელთაც ცოტადვე მამული აქვსთ, ცოტადვე სისულელე და ცოტადვეც ჭკვა. ესენიც თუ ჩივიან ხალხს შესვლების გლეხებზედ უარესათ გაუთლელნი არიან იმათთან ზე ტრანტირებში კი თავად-აზნაურობას იხეებენ და ტრანსახობენ: «ჩემი უმად და მამულიო, ჩემი ტყეებიო, ჩემი ხოდაბუნებიო; თუაგრძე აკტრისებს დასტინიან და მასხარად იგდებენ უფრო იმ ფიქრით, რომ თავი გამოიჩინონ და ხალხს დაანახონ, რომ ჩამ ესმისთ; ხუ. რად ჩღუბობენ, ნადირობენ, სწევენ, ამოქნარებენ, თამაშობენ, სმენ, ყავახანებში ცხოვრებენ, და ტრანტირებში სადილს მიიჩთმევენ ხოლმე, არათურს არ აკეთებენ, არც ხელიდამ ჩამ გამოუვათ ხოლმე, სი-აკვაცობის მეტი.

უფ. ფელიქს ტოლომიესს რომ ჰარყი არ ენახა და იქ არ ეცხოვრა, ერთი ამ გვარ კაცებისგანი იქნებოდა.

რვა თუ ათი თვის შემდეგ, იმ მოთხრობისა, რომელიც ჩვენ ამის წინად აწერეთ, იანკრის პირველ ჩიტხვებში 1823 წელსა, ერთხელ საღამოზე, რომცა თოვლი მოდიოდა ერთი ამგვარი ახალგაზდა უმაწვილიკაცი, გმირი, დიდ ფამთრის ჰლასში მიმეთ და თფილად შესეული, იღვა და დასტინოდა ერთ ქალს საბრალლო გულდა ტანისამოსში ჩაცმულ ყვავილებით მორთულს, რომელიც ერთ აფიცრების ყავახანის ღია ფანჯრის ქვეშ დასეირნობდა, მასხარად იგდებდა და ასე შეეჭტეოდა. ეს ახალგაზდა უმაწვილიკაცი სიგარას ეწეოდა, რადგა ნაც ეს მოდა იყო.

მუდამ, რომცა ის ქალი იმ ახალგაზდას გვერდით ახლო გაუვლიდა ხოლმე, ის თავის სიგარის კომლს პირისახეში უბერავდა ზეთან თითო ჩასმეს ეტეოდა, რომელიც თითონ ჭკვიანი, სატინელი და მოხერხებული სიტყუები ეგონა: რა საძაგელი ხარ! . . . ახა თუ მომშორდე და დამეკარგო! . . . შე უკბილო! და სხვ. და სხვ. ამ გმირ ბატონს სახელად ერქვა ბამატახა. ქალი ნაღულიანი, მოხ-

კენებსავე მოპრანჭული თოვლი ბოლთასაც ჰკრავდა. იმ კაცს ხმას არა სცემდა, სახეზედაც არ უყურებდა და თავის თვის ჩუმად დასვირნობდა. ამ ქალის ესეთმა ზედ არ შეხედვამ და სიხუმემ ბამატაბუა ააღელა, დრო ჩაიგდო, როცა ქალი იმისკენ ზურგ შექცეული იყო, ჩუმად მიეპარა, დაიხარა, ერთი მუჭა თოვლი აიღო და ეცრად ზურგში ჩააყარა. ქალმა სასარკელის ხმით დაიწყო მეტყველება; უეცრად ემაწვილკაცს მივარდა, ფხნილები პირისასხეში ჩააგდო და უშვერის სიტყვით ისეთი ლანძვარა დაუწყო, როგორც ტლაპოში გაშოტილს მოვრალ სალდათს გამოუვა ხოლმე. ლანძვარა სიმოკრალისაგან ხრინწიანად გამოდიოდა იმ პირიდან, საცა მართლაც არი წინა კბილი აკლდა. ეს ფანტინა იყო.

იმ ხმაურობაზე, ყავახანიდამ ბევრი აფიცრები გამოცვივდნენ. გამკლელ გამომკლულებიც მოგროვდნენ, გარს შემოეხვივნენ, ხარხარებდნენ, ტაშს უკრამდნენ და იმათ შუაგულში ქალი გააფთრებულად სცემდა ხან ხელებით და ხან ფეხებით, თავ ღია, უკბილო, სიკაპასით გაუვითლებული საშინელი სანახავი იყო; კაცი კი უქუდო იდგა და თავს იცავდა დედა-კაცის ტემს ტყეპისაგან.

ამ დროს, უეცრად ერთი მაღალმაღალი კაცი ხალხიდან გამოვიდა, ქალს კაბაში ხელი წააგდო და უთხრა: «მე გამომევი:!»

დედა-კაცმა შეხედა, ის სასარკელი ხმა ჩაუწყო, შეკრთა და გამშრალი დარჩა. თვალები თითქმის შუშისა გაუხდა, ფერი ეცვალა სულ გააუფრდა. ფანტინამ ყაფერი იცნა.

ახალგაზდა ემაწვილმა კაცმა იღროა, გაძვრა და და დაიმალა. ყაყერმა ხალხი ჩამოიცილა ქალს ხელი წააგდო და ფეხჩქარებით პოლიციასში წათრია. ის დამოხილებული მიხდევდა და მრინიკე, ერთი ერთმანეთს ხმას არა სცემდნენ. ხალხი, სიხარულით ატაცებული, უკან მიხდევდა და დასცინოდა. პოლიციასთან რომ მივიდნენ, ყაყერმა კარი გაიღო, ფანტინა შეიყვანა და კარი მიიკეტა სამწუხაროდ ხალხისა, რომელიც ცდილობდა და იხედებოდა ფანჯარაში რომ რამ დაენახათ.

ფანტინა ოთახში შევიდა თუ არა, დაქანცული და შეშინებული

გუბნალი «საქართველოს მოამბე» თვე ღ თვე გამოვა სივრცით
შვიდ თახანიდამ ათამდე, ანუ 112 გვ.—160 გვერდამდე თუ შეგვეძლება
ამაზედ შეტვიც.

ფასი მთელის წლის ნომრებისა შინ გაგზავნით ერთი თუმანი, გაუგზავნე-
ლად—ცხრა მანეთი.

ხელის მოწერა მიიღება რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ტფილისში
კომენდანტის ქუჩაზედ, კნ. სავარსამიძის სახლებში.

ტფილისის გარეე მცხოვრებთა უმორჩილესად ვსთხოვთ ამ რუსულ ზღრესით
გამოგზავნონ:

*Въ редакцію грузинскаго журнала
«Грузинскій Вѣстникъ.»*

2